

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "N. IORGA"

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

*„A doua oară Moldova răsăriteană
e smulsă din trupul nostru național.
Vom lucra ca să o recîștigăm”.*

Nicolae Iorga, Iunie 1940

August 1901

Moldova răsăriteană și-a recîștigat libertatea;
România renaște.

Institutul de istorie „Nicolae Iorga”

Serie nouă, tomul 2 1991

7-8

Iulie - August

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

Institutul de Istorie „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), PAUL CERNOVO-
DEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CONSTANTINIU,
EUGEN DENIZE, MIHAI OPRIȚESCU, GEORGETA PENELEA
FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION STANCIU.
ANATOL ȚĂRANU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.
În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzori de
presă prin întreprinderi și instituții. Prețul unui abonament este
de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-
FILATELIA. Departamentul Export-Import, presă P.O. Box
12-201. Telex 10 376 prsfi r- București, Calea Griviței nr. 64—66

REDACȚIA: MIHAI OPRIȚESCU
NAGY PIENARU

Manuscrisele, cărțile și revistele
pentru schimb precum și orice cores-
pondență
se vor trimite pe adresa redacției
revistei
„REVISTA ISTORICĂ”.

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247 — București, tel. 50.72.41.

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM II, NR. 7—8
Iulie — August 1991

MODERNISM ȘI CONSERVATORISM ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ, 1829—1914

ANASTASIE IORDACHE, Contrastul dintre anacronic și modern în Regulamentele Organice ale Principatelor Române	351
APOSTOL STAN, Elemente de modernitate ale agriculturii românești, 1831—1864	369
VALERIU STAN, Cîteva considerații în legătură cu „Monstruoasa coaliție” și durata existenței ei	383

SURSE INEDITE

GRIGORE CHIRIȚĂ, Un document necunoscut din 1856 despre soarta Basarabiei	399
I. C. FILITTI: Jurnal (IV) (<i>Georgela Penelea-Filitti</i>)	402
ALESANDRU DUȚU, FLORIN CONSTANTINIU, Raidul american asupra Ploieștiului din 1 august 1943. Mărturie inedită	412

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Academia Română — simpozion închinat comemorării unei jumătăți de veac de la asasinarea lui Nicolae Iorga (<i>Lucian Cruceanu</i>); Sesiunea științifică închinată împlinirii a 50 de ani de la uciderea lui Nicolae Iorga (<i>Mihai Oprîșescu</i>); Reuniune științifică dedicată comemorării lui Nicolae Iorga la 50 de ani de la moartea sa (<i>Constantin Șerban</i>); Colocviu internațional „La noblesse dans les pays habsbourgeois, 1815—1914”, Strasbourg, 7—9 iunie 1990 (<i>Șerban Rădulescu-Zoner</i>); Colocviul „Matia Corvin și Europa Centrală — 1458—1490”, Budapesta, 15—18 octombrie 1990 (<i>Ileana Căzan</i>); Cel de-al XI-lea Congres de istorie turcă (<i>Cristina Feneșan, Constantin Șerban</i>)	427
--	-----

RECENZII

VIOREL ROMAN, <i>Rumänien im Spannungsfeld der Grossmächte, 1774—1878. Die Donaufürstentümer vom osmanischen Vasallentum zur europäischen Peripherie; 1878—1944. Von der okzidentalischen Peripherie zum orientalischen Sozialismus</i> , Dieter Falk Verlag, Offenbach, 1987, XXIV + 192 p.; 1989, 260 p. (<i>Bogdan Murgescu</i>)	443
---	-----

SILVIU DRAGOMIR, <i>Studii privind istoria revoluției române de la 1848</i> , ediție, introducere, note, comentarii de Pompiliu Teodor, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 218 p. (<i>Dan Berindei</i>)	445
HARRY HEARDER, <i>Europe in the Nineteenth Century 1830—1880</i> , second edition, Longman, London and New York,* 1988, XVIII + 490 p. (<i>Stef-Mircea Catalan</i>)	446
TACÚ'S-SELMÂNI, <i>Tarihnâme</i> (Cartea istoriei), editat de Ismail Aka, Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1988, 136 p. + 175 p. fotocopii (<i>Nagy Pienaru</i>)	450
* * * BULETIN BIBLIOGRAFIC	453

REVISTA ISTORICA

NOUVELLE SÉRIE
TOME II, Nos 7—8
Juillet — Août 1991

MODERNISME ET CONSERVATORISME DANS LA SOCIÉTÉ ROUMAINE, 1829—1914

ANASTASIE IORDACHE, Le contraste entre anachronique et moderne dans les Règlements Organiques des Principautés Roumaines	351
APOSTOL STAN, Éléments de modernité dans l'agriculture roumaine, 1831—1864	369
VALERIU STAN, Quelques considérations concernant la „Monstrueuse coalition” et la durée de son existence	383

SOURCES INÉDITES

GRIGORE CHIRIȚĂ, Un document inconnu de 1856 concernant la situation de la Bassarabie	399
I. C. FILITTI: Journal (IV) (<i>Georgeta Penelea-Filitti</i>)	402
ALESDANDRU DUȚU, FLORIN CONSTANTINIU, Le raid américain sur Ploiești le 1 ^{er} août 1943. Une témoignage inédit	412

LA VIE SCIENTIFIQUE

Académie Roumaine — Symposium dédiée au 50 ^e anniversaire de l'assassinat de Nicolas Iorga (<i>Lucian Cruceanu</i>); 50 ans depuis l'assassinat de Nicolae Iorga — session scientifique (<i>Mihai Opreșescu</i>); Réunion scientifique dédiée à Nicolae Iorga à l'occasion du 50 ^e anniversaire de son assassinat (<i>Constantin Șerban</i>); Colloque internationale sur „La noblesse dans les pays habsbourgeois, 1815—1914”, Strasbourg, 7—9 juin 1990 (<i>Șerban Rădulescu-Zoner</i>); Colloque sur „Mathias Corvin et l'Europe Centrale”, Budapest, 15—18 octobre 1990 (<i>Ileana Căzan</i>); Le XI ^e Congrès d'histoire turque (<i>Cristina Feneșan, Constantin Șerban</i>)	427
--	-----

COMPTES RENDUS

VIOREL ROMAN, <i>Rumänien im Spannungsfeld der Grossmächte, 1774—1878. Die Donaufürstentümer vom osmanischen Vasallentum zur europäischen Peripherie; 1878—1944. Von der okzidentalischen Peripherie zum orientalischen Sozialismus</i> , Dieter Falk Verlag, Offenbach, 1987, XXIV + 192 p; 1989, 260 p. (<i>Bogdan Murgescu</i>)	443
--	-----

„Revista istorică”, tom II, nr. 7—8, p. 347—468, 1991

SILVIU DRAGOMIR, <i>Studii privind istoria revoluției române de la 1848</i> (Études sur l'histoire de la Révolution roumaine de 1848), édition, introduction, notes et commentaires de Pompiliu Teodor, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 218 p. (<i>Dan Berindei</i>)	445
HARRY HEARDER, <i>Europe in the Nineteenth Century 1830—1880</i> , second edition, Longman, London and New York, 1988, XVIII + 490 p. (<i>Sever-Mircea Catalan</i>)	446
TACŪ'S-SELMÂNÎ <i>Tarihname</i> (Cartea istoriei), éd. par Ismail Aka, Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1988, 136 p. + 175 p. photocopies (<i>Nagy Pienaru</i>)	450
* * * BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE	453

MODERNISM ȘI CONSERVATORISM ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ, 1829—1914

CONTRASTUL DINTRE ANACRONIC ȘI MODERN ÎN REGULAMENTELE ORGANICE ALE PRINCIPATELOR ROMÂNE

ANASTASIE IORDACHE

Regulamentele organice au fost întocmite după instrucțiuni primite de la Petersburg, pentru partea politică, și sub supravegherea atentă a lui Pavel Kiseleff, pentru partea administrativă. Au fost trimise la Petersburg spre a fi înminate de către Mihail Sturdza și Al. Vilara. La Constantinopol n-a fost însă nimeni trimis. Regulamentele organice sînt aplicate, din iulie 1831, în Muntenia, și din ianuarie 1832, în Moldova. Partea cea mai utilă Principatelor Române este cea administrativă, cea politică fiind mai ales un mijloc de dominare de către Puterea protectoare¹.

Colaborarea dintre puterea protectoare și boierimea română a decurs în limitele unei ideologii conservatoare, menită a servi scopuri îndepărtate de ideile înaintate ale vremii. Pompiliu Eliade consideră că, înainte de orice, Regulamentul organic este inițiativă românească, fie că este sau nu un dar al Curții protectoare. El reprezintă gîndirea boierilor români, care au vrut să-l zămislească². Toate memoriile boierilor în exil o probează³. Departe însă de a satisface alte cereri ale românilor, anume o domnie constituțională și o Adunare ordinară, care le-ar fi transformat cu timpul în republici, Puterea protectoare neputînd accepta așa ceva la marginile imperiului său, le găsește apte numai pentru „despotismul luminat”. Astfel, că, Regulamentul organic servea boierilor și Curții protectoare, fiind o operă despotică, autoritară, aristocratică, antiliberală și pe deplin rusească⁴.

Marea boierime conservatoare, în aviditatea și egoismul fără limite, neglijase și acum, ca de atîtea ori în trecut, interesele naționale. Cu atît mai mare este meritul boierilor cărturari, mari sau mici, cu vederi înaintate, precum Ianeu Văcărescu, care se opun ingerințelor Puterii protectoare, cu scopul înăbușirii spiritului național. Cu deplin temei scria Ion Ghica, reflectînd mai tîrziu la aceste evenimente memorabile din timpul redactării Regulamentului organic, care avea caracter coercitiv, impus de Puterea protectoare : „Cîțiva boieri găsesc această manieră de

¹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XI, București, 1930, p. 98—99.

² P. Eliade, *La Roumanie au XIXe siècle*, vol. II Paris, 1914, p. 100.

³ *Ibidem*, p. 104—114.

⁴ *Ibidem*, p. 115.

a înzestra țara cu o lege și ilegală și contrară drepturilor Principatului și Curții suzerane; opinia publică se răsvrătește. Vilara și Știrbey sunt amenințați cu moartea în scrisori anonime și pamflete”⁵.

Amestec heteroclit de principii moderne de administrare și organizare statală și principii anacronice, retrograde, ultraconservatoare în domeniile politic și social. Regulamentul organic se dovedea constituția ideală pentru deținerea tuturor privilegiilor și a monopolului puterii de către clasa dominantă, sub protecția Curții din Petersburg.

Confirmarea Regulamentelor organice ale Principatelor Române de către Poartă întârziind, aplicarea a avut loc chiar înainte. S-a fixat totuși un termen oficial de începere a aplicării, mai întâi în Țara Românească, de la 1 mai 1831. S-au emis astfel trei adrese către obștea divanelor. Pavel Kiseleff a numit Sfatul administrativ extraordinar al Țării Românești: banul Gr. Brâncoveanu, președinte; vornicul Iordache Filipescu, ministru de interne; hatmanul Al. Vilara, ministru de finanțe; vornicul Iordache Golescu, ministru al dreptății; logofătul Șt. Bălăceanu, la pricinile bisericești; vornicul Al. Ghica, spătar (șef al miliției); vornicul de oraș Bărbu Știrbei, secretar al statului. Au fost numiți directori ai departamentelor: Filip Lenș la interne, I. Voinescu la finanțe, Gh. Bibescu la justiție, C. Cantacuzino vornic al poliției București, Iancu Filipescu agă al Capitalei. Totodată, se interzicea funcționarii statului de a lua în arendă oțcupurile (monopolurile statului)⁶.

Evident, măsurile administrative din Regulamentul organic sînt menite a contribui la procesul de modernizare. Ele cuprindeau, pe lângă cele deja întreprinse, administrația orașelor, pavarea și iluminatul străzilor, stingere incendiilor. Se înființează o contabilitate care să facă posibil controlul exercitării funcțiilor în stat, se reglementează dreptul la pensie, se organizează serviciul caselor publice, învățămîntul public, serviciul medical prin înființarea unui comitet sanitar, regulament al farmaciilor, serviciu de păstrare a curățeniei orașelor și de îmbunătățiri edilitare, orinduirea penitenciarelor. Se înființează serviciul stării civile, o nouă organizare judecătorească, inamovibilitatea magistraților, se creează judecătorii rurale, se instituie principiul lucrului judecat și procedee de întocmire a hotărîrilor. Astfel că Regulamentul organic constituie un real progres față de haosul dominant în Principate dinainte de 1831. Se restrînge abuzurile prin norme stabilite și se instituie răspunderea legală în locul nici unei responsabilități. Apare pentru prima dată ideea de interes public, pus pe un plan superior față de cel particular. Așadar, ideea de stat apare pentru prima dată în accepțiunea ei modernă adică a unei comuniuni de interese generale, întemeiat pe norme de conviețuire, adică pe legi: „Într-un cuvînt, scria A.D. Xenopol — Regulamentul organic căutase să prindă viață românească, șovăind și plutește în voia întâmplărei, în regulile precise, fixe și nestrămutate ale unor prevederi formulate în chip general; era substituirea vieții legale acelei arbitrare de pînă atunci”⁷.

⁵ Ion Ghica, *Opere*, vol. IV, ediție îngrijită de Ion Roman, București, 1985, p. 307.

⁶ I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, 1934, p. 90.

⁷ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 100.

Constituind un progres față de situația anterioară, Regulamentul organic nu constituie însă, în accepțiunea marelui istoric, o legiuire care să satisfacă „aspirațiile și nevoile omenеști”. În primul rînd, Regulamentul nu avea nici o prevedere din care s-ar putea deduce că ar lua în considerație ideile înaintate ale vremii : „El nu recunoștea principiul cel mare al libertății și mai mult încă nici pe cel al egalității proclamate de revoluția franceză și urma înainte a trata omenirea ca și cînd ar fi izvorît din două soiuri de sînge deosebit, acel al nobililor și acel al țărănilor. El recunoștea boierilor privilegiați, cel de atîta timp vinat de ei, de a fi scutiți de orice soiu de contribuție care erau să apese numai asupra țărănilor, pe cînd dimpotrivă toate foloasele procurate de viața statului : legiferarea, alegerea domnului, funcțiile, pensiile și grădele superioare în armată erau păstrate numai nobleței cu înlăturarea desăvîrșită a elementului țărănesc. Cu alte cuvinte, boierii erau să tragă toate foloasele, iar țărăanii să-i ducă toate poverile”⁸.

O succintă analiză a cuprinsului Regulamentelor organice este edificatoare pentru caracterul heteroclit al acestie bizare constituții aristocratice, care urmărea asigurarea privilegiilor boierilor și cea a protecției Curții din Petersburg. Astfel, fiecare Regulament avea cîte 9 capitole și anexe⁹. Primul capitol se referea la alegerea domnului pe viață. Condițiile de întrunit erau : vîrsta de 40 ani, funcția sau rangul de ministru, fiul cel mai mare al domnului decedat sau înlocuit, fiu sau nepot de mare boier de-naționalitate română sau împămîntenit. Prevederile limitau dreptul de a candida chiar între marii boieri. Domnul urma să fie ales de către Adunări extraordinare alcătuite din mitropolit, ca președinte, trei episcopi în Țara Românească și doi în Moldova, 50 de boieri de rangul I în Țara Românească și 45 în Moldova, născuți români și locuitori în țară, 73 de boieri de rangul II în Țara Românească și 32 în Moldova, 27 deputați ai isnafurilor (breslelor) orășenești în Țara Românească și 21 în Moldova. În acest din urmă principat mai era un deputat „ales din trupul academiilor”¹⁰.

Adunările legiuitoare erau alcătuite din mitropolit, ca președinte, episcopi, 20 de boieri de rangul I în Țara Românească și 16 de rangul I sau II în Moldova, avînd vîrsta de 30 de ani, pămînteni sau împămînteniți, aleși numai în capitală de către boieri de același rang. Mai intrau 10 deputați de județe în Țara Românească și 16 în Moldova, aleși de semenii de ai lor în vîrstă de 25 ani. Așadar, Adunarea legiuitoare a Țării Românești avea 43 de membri, iar cea a Moldovei 35, numai boieri. În ambele, marea boierime constituia majoritatea, căci i se adăugau și înalții prelați. Miniștrii în funcțiune nu aveau dreptul de a fi aleși în Adunarea legiuitoare. Ei participau însă la ședințele Adunării spre a da răspuns și a relata domnului. Astfel că „Regulamentul a i-

⁸ *Ibidem*, p. 100—101.

⁹ Vezi: *Regulamentul organic*, București, 1847; *Regulamentul organic al Prințipalului Moldovei*, Iași, 1837; P. Negulescu, G. Alexianu, *Regulamentele organice ale Moldovei și Valahiei* vol. I—II, București, 1944.

¹⁰ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 98—103.

naugurat la noi, conform dorinței boierimii progresiste, regimul reprezentativ, dar nu și pe cel parlamentar. Guvernul era independent de adunarea legiuitoare”¹¹.

De fapt, era o pseudo-reprezentare, căci nu prevalau nici măcar interesele întregii boierimi, ci numai celei mari, care întotdeauna avea majoritatea. Apoi, nu exista nici o toleranță față de minoritate, deputații opozanți la diverse proiecte fiind destituiți din Adunare. Adunările obișnuite dezbăteau și adoptau proiecte de legi trimise de domn prin mesaj contrasemnat de secretarul de stat. Legile se votau cu majoritate absolută, rezultatul fiind comunicat domnului printr-o adresă semnată de toți deputații participanți la ședință. Legea intra în vigoare numai după sancționarea ei de către domn. El avea dreptul de a repune legea în dezbaterea Adunării, de a propune schimbări sau de a refuza sancțiunea fără a da explicații. Astfel că, inițiativa legilor aparținea numai domnului, nu și Adunării. Aceasta avea dreptul de a exprima unele deziderate sau de a expune constatări asupra deficiențelor constatate în administrația de stat. Adunarea era aleasă pe 5 ani putând fi dizolvată de domn, cu acordul celor două puteri suzerană și protectoare, care primeau motivări și autorizau convocarea noilor adunări. Prin aceasta, se leza dreptul de autonomie al Principatelor Române¹².

În cele mai importante acte ale domnului și Adunării trebuia, astfel, cerute aprobări de la Poartă și Curtea din Petersburg. Libera activitate a Adunării era supusă unor restricții. Între altele capitolul referitor la finanțe nu putea fi modificat fără acordul celor două Puteri. Prin aceasta, Curtea din Petersburg își rezerva dreptul de imixtiune în afacerile interne ale Principatelor Române. Modificări nu se puteau face nici prevederilor din Regulamentul organic care implicau relații speciale cu cele două mari puteri. Minoritatea din Adunarea nu avea dreptul de a i se consemna opiniile în scris, altminteri fiind pasibilă cu pedeapsa excluderii din Adunare sub vina de a fi tulburat ordinea. Adunarea vota bugetele și impozitele, analizând bilanțul de venituri și cheltuieli¹³.

În virtutea principiului separării puterilor în stat, domnul avea puteri depline în administrația de stat și în menținerea ordinii interne, deci puterea executivă, deși Adunarea avea, atunci, unele atribuții de acest fel. Monopolurile statului se arendau în fața Adunării prin licitație. Adunarea supraveghea conservarea proprietății publice, ocupându-se de dezvoltarea economiei naționale, de controlul școlilor, averilor bisericesti, carantinelor, închisorilor, așezămintelor de binefacere și ale miliției (armatei). Domnitorul avea obligația de a convoca Adunarea la 1 decembrie, a cărei sesiune dura două luni, dar putea fi prelungită. Pentru a delibera, Adunarea trebuia să întrunească două treimi din numărul deputaților: „Dreptul recunoscut adunărilor de a se țîngui celor două curți era încă o ușă deschisă mai ales Rusiei pentru a interveni în afacerile noastre, întreținea intrigile din clasa conducătoare și slăbea autoritatea domnească”¹⁴.

¹¹ *Ibidem*, p. 104–105.

¹² *Ibidem*, p. 105–106.

¹³ *Ibidem*, p. 106.

¹⁴ *Ibidem*.

Este adevărat că numai de la Regulament datează limitarea puterii domnului, prin chiar obligația de a convoca o adunare. Cu toate acestea, domnul avea prerogative foarte mari, deoarece Curtea din Petersburg nu acceptase micșorarea puterii șefului statului atât pe cît pretinseseră marii boieri în memoriile lor. Într-un memoriu de mai târziu, Al.G. Goleșcu-Negru analiza adevăratele scopuri urmărite de Curtea protectoare prin funcționarea acestui mecanism al puterii în Principatele Române, preconizat în Regulamentele organice. Totul era conceput pentru a asigura ingerințele permanente în afacerile interne, urmărind constant retragerea drepturilor de autonomie. Deși Curtea din Petersburg era numai garantă a bunei funcționări a relațiilor speciale ale Principatelor cu Poarta, ele nu se bucură, de fapt, de nici o libertate reală. Protectoratul țarist împiedica exercitarea drepturilor de autonomie a Principatelor, prin prevederile restrictive incluse în Regulamentul organic. Domnitorii nu aveau independență în acțiunile lor față de puterea protectoare, iar în cazul că ar fi încercat, se iniția cu abilitate detronarea lor prin influențarea deputaților din Adunare. Scopul trebuia atins prin orice mijloace: aservirea totală a Principatelor: „Cei 3000 de alegători alcătuiau o castă de funcționară și de solicitori de demnități publice, obișnuiți cu abuzurile și prevaricațiunile. Fiind deținători de moșii ei vor face în așa fel încît să nu plătească impozite, totul căzînd pe seama țăranilor și altor categorii sociale. Prin alte măsuri nesăbuite, se împiedica dezvoltarea comerțului și industriei. Prin urmare, Regulamentul organic, operă a cîtorva boieri aleși de puterea protectoare, nu avea în vedere nici interesele țării, nici chiar ale celor 3000 de alegători mici boieri. Țărănimia era aservită boierilor, care dictau unilateral condițiile de muncă. La rîndul lor, boierii mici erau aserviți domnului, deoarece erau solicitori de funcții în stat. Domnul, la rîndul său, era aservit puterii protectoare, întrucît, aceasta, prin intermediul celor 70 mari boieri plasați în virful ierarhiei birocratice, avea posibilitatea da a-i controla și dirija toate actele ca șef de stat, înlătuiindu-l, chiar atunci cînd nu-i era mai necesar”¹⁵.

Pătrunderea ideii de progres prin cuceriri democratice era total stăvilită în Principatele Române, căci ideologia clasei dominante era în întregime conservatoare, sub ocrotirea interesată a Curții din Petersburg. Prin Regulament se urmărea astfel o operă de modernizare în sens: „l sporirii gradului de civilizație, înțelegînd prin aceasta „totalitatea mijloacelor cu ajutorul cărora omul se adaptează mediului (fizic și moral), reușind să-l supună și să-l transforme, să-l organizeze și să i se integreze”¹⁶. Prin urmare, în noțiunea de civilizație se înțelegea „tot ce aparține orizontului satisfacerii nevoilor materiale, confortului și securității”¹⁷. În domeniul culturii, adică al spiritului și intelectului, al progresului spiritualității românești prin integrarea ei în ansamblul de valori al culturii europene a timpului, Principatele Române se îndepărtau tot mai mult de lumea unor astfel de valori.

¹⁵ Anastasie Iordache, *Golești. Locul și rolul lor în istoria României*, București, 1979, p. 160–161.

¹⁶ Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. I, București, 1984, p. 5–6.

¹⁷ *Ibidem*, p. 6.

Modernizarea. înțelegînd prin aceasta un grad sporit de civilizație se considera necesară, făcîndu-se deja pași însemnați spre dotarea Principatelor Române cu instituții menite să o promoveze, în limitele permise de regimul politic și interesele Puterii protectoare. Astfel, pentru prima dată se înființează departamente (ministere) prin prevederile Regulamentului organic. Anterior, funcțiile acestea erau îndeplinite de înalți dregători, care alcătuiau Divanul domnesc. Departamentele înființate prin Regulamentele organice nu-și aflau corespondențele exacte înainte de punerea lui în aplicare. În acest fel, li se precizau atribuțiile administrative, fără a mai dispune de cele judecătorești, căci se desființase Divanul domnesc. În locul său, era creat *Sfatul administrativ*, necesar consilierii domnului și pregătirii proiectelor pentru dezbaterile Adunării obștești. Acest organism era compus din miniștrii de interne, finanțe și secretarul de stat, aflat sub președinția domnului sau a marelui vornic dinlăuntru. El supraveghea relațiile dintre boieri și clăcași, întrunindu-se de două ori pe săptămîină. Au fost înființate funcții de directori¹⁸.

În Țara Românească se prevedea înființarea și a unui Sfat administrativ extraordinar, adică un „mare sfat al miniștrilor”, ca urmare a unui amendament în Adunarea extraordinară de revizie de către marele spătar Al. Dim. Ghica. Acest organism era alcătuit din Sfatul administrativ obișnuit și titularii celorlalte departamente : al dreptății, al credinței și șeful miliției¹⁹.

Un alt capitol al Regulamentelor organice se referea la împărțirea administrativă. Din timpul reformelor lui Constantin Mavrocordat, județele erau conduse de doi ispravnici numiți de marele vornic, apoi de marele vistiier, în schimbul unei sume de bani. Ei erau și administratori și judecători, devenind foarte abuzivi în actele lor. Conform Regulamentului organic, în Țara Românească se hotăra ca „ocîrmuitorii județelor” să fie numiți de domn, la fel ca ispravnicii în Moldova. La fiecare județ urma să fie numit un unic ocîrmuitor cu atribuții strict administrative și lefuri fixe. Județele se bucurau de personalitate juridică, fiind împărțite în ocoale în Moldova și plăși în Țara Românească²⁰.

Regulamentele organice stipulau o organizare temeinică a sfaturilor orășenești ale reședințelor de județe și ale Țirgurilor. La fiecare culoare (sector), locuitorii alegeau deputații lor pe timp de trei ani. La rîndul lor, aceștia alegeau pe membrii sfatului, în număr de 5. Sfatul avea numai atribuții economice, cele administrative și de ordin public aparținînd poliției. Ca atare, Sfatul se ocupa de aprovizionarea orașului, salubritate și edilitate. Alegătorii trebuiau să răspundă pentru deputații culorilor, iar aceștia pentru cei 5 membri delegați în sfat. Celelalte orașe și Țirguri aveau dreptul de a se cîrmui conform intereselor economice, printr-un sfat orășenesc sau „maghistrat” ales de locuitori. Referitor la sate, se alegeau pîrcălăbi în Țara Românească și vorniceii în Moldova „ce sînt ca o poliție de sat”.Erau plătiți din „cutia satului”, administrată de o comisie²¹.

¹⁸ I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 111—112.

¹⁹ *Ibidem*, p. 113—115.

²⁰ *Ibidem*, p. 116—118.

²¹ *Ibidem*, p. 120—122.

Referitor la poliția orașelor, Regulamentele organice stabileau ca șefi la Iași și București pe marele agă, care avea ca atribuții paza ordinii, ferirea de incendii, supravegherea corectitudinii vânzării mărfurilor²².

În privința edilității capitalelor, se luaseră măsuri pentru limitarea extinderii Bucureștiului, prin fixarea de cruci, încă din secolul al XVIII-lea. În timpul domniei lui Ioan Caragea, inginerul Freiwald întocmise un plan edilitar al Capitalei. La fel procedase inginerul Ott în timpul domniei lui Grigore IV Ghica. Bucureștiul avea să se întindă pe 98 stînjeni, cu bariere la : Mogoșoia, Herăstrău, Tîrgu de Afară, Pantelimon, Dudești sau Vitan, Dobroteasa, Podul Șerban Vodă, Podul Calicilor, Podul de Pămînt, Ulița Tîrgoviștei. În Iași erau următoarele bariere : Nicolina, Socola, Bulergea, Zăhănaoa, Moara de vînt, Botoșani, Podul Verde, Păcurari și Ispilanti²³.

Sub fanarioți, pavajul era aproape necunoscut, ulițele fiind acoperite cu scînduri (poduri). Sub Grigore IV Ghica, inginerii Freiwald și Hartl contractaseră pavarea orașului București. Lucrările au continuat și sub administrația generalului Pahlen. În 1830, pavarea Bucureștiului fusese asumată de Ștefan Meitani, în schimbul sumei de 140. 000 lei vechi. Acest contract a fost încheiat de o comisie de edilitate înființată de Pavel Kiseleff și alcătuită din : Al. Filipescu, colonelul Bauer, C. Canatcuzino, B. Știrbei, medicii Estiotti și Grunau și inginerii Hartl și Ott. Proiectul de reorganizare a Bucureștiului a fost supus aprobării Adunării de revizie a Țării Românești. S-a decis ca în fiecare an, în decurs de patru, să fie pavat cîte un sfert din străzile orașului.

La Iași, pavajul a fost asumat de Petrache Mavrogheni. În consecință, se desființează numeroase ulițe, focare de infecție. S-au tăiat și străzi noi, care să facă posibilă scurgerea apelor. Lățimea lor a fost fixată la 6 stînjeni în Regulamentul organic al Țării Românești. Orice proprietar de teren care voia să construiască trebuia să supună planul spre aprobare Sfatului orășenesc. S-a preconizat construirea de trotuare. Casele situate pe Dîmbovița urmau să fie îndepărtate cu 3,5 stînjeni, interzicîndu-se îngustarea albiei²⁴.

Casele ce se vor ridica trebuiau construite numai din cărămidă și acoperite cu șindrilă. Într-un termen fixat, urmau a se desființa dughenele de scînduri și nuiiele din București, precum și prispele de lut. Scările aveau să se construiască numai în interiorul caselor. Pentru scurgerea apelor se preconiza construirea de canale sau șanțuri ale căror guri erau prevăzute cu grătare de fier. Un canal mare era prevăzut la București spre a colecta apelor celor mai mici. La Iași, proprietarii aveau obligația de a-și curăți curțile și trotuarele de două ori pe săptămînă. La București, se plătea o taxă, în schimbul acestei obligații. Gunoaiele erau ridicate de care cu boi. În Iași, urmau să se regularizeze cursul Bahluiului și piraiei Cocaina și Nicolina, asanîndu-se mlaștinile. Piețe special amenajate se organizau la marginile orașelor pentru staționarea carelor cu provizii. Se interzicea umblarea liberă prin oraș a cîinilor, ci numai legați. S-a interzis înmormîn-

²² *Ibidem*, p. 123–125.

²³ *Ibidem*, p. 125.

²⁴ *Ibidem*, p. 126.

tarea în jurul bisericilor, înființându-se cimitire pentru fiecare confesiune. S-a decis aducerea apei în București prin tuburi de fier și prin înființarea a 50 de cișmele. Urma a se înființa o casă a fântinilor administrată de o comisie din trei numită de Sfatul administrativ. La Iași, aducerea apei fusese inițiată de Grigore III Ghica. Se introduc, pentru prima dată, felinare cu unt de lemn sau luminări de seu. Se construiesc scuaruri și șosele cu arbori²⁵.

Regulamentul organic conferă noi baze justiției. Astfel, se înființează tribunale sătești, ca judecătorii de pace, apoi la județe se constituie judecătorii în Țara Românească și tribunale în Moldova. La Iași și București se mențineau câte un tribunal administrativ. Existau apoi tribunalele de apel în probleme de comerț. Înalțul Divan era forul suprem judecătoresc. Judecătorii erau numiți pe trei ani, avînd atribuții precizate. Ei primeau numai leafă. Profesiunea de avocat se practica numai cu aprobarea mării logofeții. Cei plătiți de stat apărau din oficiu pe inculpați²⁶.

Judecătorii vinovați de delikte sau crime în exercițiul funcțiunii erau deferiți judecății Înalțului Divan, iar cea ai acestui Divan celor două secții ale Divanului judecătoresc prezidat de domn. Au fost desființate pedepsele prin cazne, mutilare sau confiscare a averii. Regulamentul Organic al Țării Românești prevedea însăși desființarea pedepsei cu moartea, iar în Moldova s-au prevăzut numeroase restricții în acest sens. Deținuții pentru delikte trebuiau trimiși în judecată în termen de 24 ore. Spre a se evita interminabilele procese de hotărnicie, s-a preconizat înființarea de comisii pentru delimitare de proprietăți pe contul celor interesați. Regulamentul organic lăsa în vigoare Codul Caragea, Codul Calimachi, dar se decidea înființarea unei comisii pentru redactarea unui cod general. Comisia avea să se ocupe de întocmirea regulamentelor pentru înregistrarea actelor și păstrarea documentelor de arhivă²⁷.

De unde anterior temnițele erau instalate în mănăstiri, clopotnițe de biserici, ocne, fără a fi propriu-zis organizate, Regulamentul organic a pus problema organizării lor în condiții de siguranță și curățenie. Deținuții urmau a fi îmbrăcați, hrăniți, primind încălzire și lumină pe cheltuiala statului. Se desființa haviatul plătit de arestații eliberați din temniță. S-a inițiat redactarea unui regulament al temnițelor. Trimiterea la ocne avea loc numai în anumite zile și nu mai mult de zece deodată. La fiecare ocna se construiau temnițe cu trei despărțiri. În reședințele de județe erau temnițe cu două despărțiri, după gravitatea vinei. Deținuții erau folosiți la diverse munci productive, putînd chiar încheia contracte cu negustorii din țirguri. Mănăstirile rămîneau temnițe numai pentru deținuții politici²⁸.

Înainte de Regulamentele organice, impozitele erau foarte numeroase. Prin prevederile sale, situația se schimbă radical, reducîndu-se la două: capitația și patenta. S-au desființat vămile interne, veniturile dregătorilor, poslușnicii și scutelnicii, breslașii, ruptașii și companiștii, care aveau tocmele cu vistieria, plătînd numai anumite dări. Erău scutiți de dări: boierii, neamurile, postelnicii, clerul, militarii, membrii sfaturilor orășenești, ți-

²⁵ *Ibidem*, p. 126–128.

²⁶ *Ibidem*, p. 129–133.

²⁷ *Ibidem*, p. 134–135.

²⁸ *Ibidem*, p. 136–137.

ganii mănăstirilor și particularilor, iar în Moldova și „corpul academicesc”. Regulamentul organic nu prevedea rețineri din salarii pentru pensii și nici taxa de licență. Se stabilea unitatea bugetului, toate veniturile intrând în casa statului spre a fi distribuite diferitelor ramuri administrative²⁹.

Regulamentul organic n-a acceptat anularea rangurilor acordate de ultimii domni, mai ales în Moldova, unor mici boieri. Rangurile se separă de dregătorii, astfel încît, oricine avea rang de noblețe avea și posibilitatea de a înainta, el și urmașii săi, pînă la cel mai înalt, fără însă a se trece peste trepte. În acest fel, se sconta pe o conciliere între diversele categorii de ranguri boierești : „Nobilitatea avea să fie în toate cazurile adevărată printr-o diplomă dată de obșteasca adunare și întărită de domn”. Prin noile dispoziții, orice român putea să se distingă în serviciul statului și să obțină un rang de noblețe, la propunerea domnului și aprobarea Adunării. Cu toate acestea, se acordau ranguri onorifice, independentă de slujbe. Întreaga clasă boierească era privilegiată, dar rangul I avea mai mult, al II-lea mai puțin și al III-lea și mai puține privilegii : „Boierimii mărunte i se recunoștea o însemnată influență în cîrmuirea ținuturilor, prin participarea ei la alegerea deputaților, la desemnarea subcîrmuitorilor, la întocmirea rolurilor de impozite la gestiunea cutiei satești, la tribunalul sateesc, la recrutări”³⁰

Pentru a preîntîmpina diversele tensiuni între marea și mica boierime, Curtea protectoare a doptat o atitudine moderată, ținînd seama de doleanțele tuturor categoriilor de boieri care se bucurau de toate privilegiile, în afara drepturilor politice, care se atribuiau în funcție de rang.

În privința regimului de dinainte de Regulamentul organic, vămile erau percepute în folosul domnului, fiind arendate sau exploatare în regie. Tarifele vamale externe erau stabilite în raport cu tratatele comerciale ale Porții cu diversele state. Încît, se impunea cu necesitate emanciparea economică față de Poartă. Tratatul de la Adrianopol desființase monopolul otoman asupra comerțului. Regulamentul organic a desființat vămile interne și a preconizat libertatea comerțului. Locuitorii ambelor Principate Române aveau aceleași drepturi în exercitarea comerțului sau meșteșugarilor. Monedele aveau aceleași curs, locuitorii unui principat dobîndeau pămînt în celălalt, în apropierea frontierelor se putea trece dintr-o parte în alta fără plata vămii. Acestea constituiau premisele unirii celor două românești. Vămile nu mai constituiau un venit al domniei, dar continuă a fi arendate. Tariful vamal urma a fi stabilit de Adunarea obștească. Privilegiile acordate boierimii și mănăstirilor în acest sens erau anulate³¹.

În scopul preîntîmpinării ravagiilor foametei, prin Regulamentul organic s-au instituit pătule de rezervă în fiecare sat. Pentru aprovizionarea orașelor, în caz de lipsă, Adunarea obștească, cu asentimentul domnului, putea înființa sau crește taxele la exportul grînelor și să fie xze prețuri pentru producele agricole mai mari la orașe decît cele aplicate în porturile dunărene. Astfel, că era bine stabilită cantitatea de produse necesară con-

²⁹ *Ibidem*, p. 139–156.

³⁰ *Ibidem*, p. 158–160.

³¹ *Ibidem*, p. 168–172.

sumului intern. Pentru satisfacerea necesităților a locuitorilor, se mărește numărul bilciurilor și se desființează veniturile ce le precepeau boierii pentru ținerea bilciurilor pe moșiile lor³².

Anterior, sarea constituia un monopol al statului, veniturile exploatareilor aparținând domnului³³. Regulamentul organic restabilește dreptul proprietarului de mine de a le exploata sau arenda, dând statului o zecime din bani sau natură din venitul net, după efectuarea plăților de exploatare. În privința minelor de sare, ele rămâneau un monopol al statului, proprietarul urmînd a fi despăgubit anual pentru locul ocupat de ocnă. Venitul ocnelor era trimis la vistierie. În interior, comerțul cu sare era liber. Importul sării era interzis³⁴.

Breslele își continuau caracterul religios, necreștinii fiind excluși și după Regulamentul organic. În acest sens, Regulamentul atestă vechea stare de lucruri³⁵.

În ambele Principate Române exista o deplorabilă stare a căilor de comunicație, care împiedica dezvoltarea economică. Regulamentul organic dispune a se studia posibilitatea curățării albiilor rîurilor. S-au luat măsuri pentru întreținerea drumurilor și construirea de poduri. Lucrările edilitare urmau a se contracta în Adunarea obștească. Anterior, nu era organizat un serviciu public de poștă. Deși Regulamentul organic nu menționează poștele, se prevedea totuși o sumă de bani necesară întreținerii lor. În Moldova, se desființează dările în natură pentru poște³⁶.

Înainte de Regulament, atît în Țara Românească precum și în Moldova, țărani clăcași munceau 21 zile pentru boieri. Regulamentul organic pune problema modificării relațiilor agrare după Tratatul de la Adrianopol. Astfel, în Țara Românească el constituie prima legiuire care obligă pe stăpînul de domeniu de a acorda țăranului locuitor pe aceasta o anumită suprafață de pămînt de muncă, oprind pentru sine o treime, la fel ca în Moldova. Deci două treimi din domeniu trebuiau date țăranilor, pentru a le munci, în schimbul clăcii care consta în 12 zile pe an repartizate cîte patru în fiecare anotimp, în afară de iarnă. Clăcașii mai dădeau a zecea parte din produsele pămîntului, în afară de ogradă și grădină. Se fixase totuși un nart (preț) încît nu putea fi executat în cele 12 zile. Mutarea clăcașilor pe alt domeniu era îngreunată. Țărani clăcași, prin normele mari stabilite pentru o zi de clacă, plăteau, de fapt, mai mult decît un arendaș în bani. Deși se menționa în Regulamentele organice desființarea rumâniei și veciniei din secolul al XVIII-lea, totuși, prin agravarea condițiilor de strămutare, dependența clăcașilor se întărea, libertatea lor fiind doar în mod teoretic afirmată³⁷.

Dacă se puneau restricții clăcașilor pentru a se strămuta, în schimb stăpînii de domeniu puteau îndepărta țăranii care prisoseau, neavînd pămînt de muncă, preavizîndu-l cu un an înainte. Țărani se puteau

³² *Ibidem*, p. 172—173. Vezi: Georgeta Perelea, *Les foires de la Valachie pendant la période 1774—1848*, București, 1973.

³³ Vezi: Dumitru Vițcu, *Exploatarea salinelor din Moldova în epoca modernă*, Iași, 1987.

³⁴ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 174—176.

³⁵ *Ibidem*, p. 178—179.

³⁶ *Ibidem*, p. 181—183.

³⁷ *Ibidem*, p. 184—190. Vezi: Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1989.

muta doar la șapte ani odată. Agravându-se datoriile față de boieri, țăranii au însă mai puține față de stat, căci plăteau o singură dare (capitația). Greu de stabilit, astfel, condiția țăranului clăcaș după prevederile Regulamentului organic : „Este om liber, căci este stăpîn pe persoana și averea sa și se poate muta; nu este liber, căci datorează lucru personal, perpetuu, proprietarului, iar dacă n-are alți moștenitori, îl moștenește acesta. Este șerb, căci este vîndut cu proprietatea și restricții sunt puse la dreptul lui de strămutare; nu este șerb, căci are raporturi directe cu statul”³⁸. Tot așa, este și nu este emfiteot/îndreptățit la folosință/, locatar, și nelocatar, coproprietar, uzufructuar, colon : „Așadar, este mai mult decît șerb, decît un locatar, decît un uzufructuar, decît un colon parțial, dar este mai puțin decît un om liber, decît un emfiteot, decît un coproprietar. Calitatea lui e foarte greu de definit. A fost lămurită abia la 1864”³⁹.

Cu adevărat, soarta țăranului clăcaș se agravase față de situația de dinainte de 1831. Prin Regulamentul organic, deși se stipulau 12 zile de clacă, în realitate cantitatea de muncă corespunzătoare trebuia îndeplinită în 36 de zile. Mai erau obligați țăranii să efectueze o zi de plug, care echivala cu trei, o zi la transport de lemne, care însemna tot trei zile, în total 42 de zile de lucru, iar în Moldova încă mai mult, 48 zile. Cu încă alte obligații față de boieri, se ajungea la 56 zile de clacă în Țara Românească și la 84 în Moldova⁴⁰.

În consecință, Regulamentul organic a sporit obligațiile țăranimii dependente. Stăpînul de domeniu avea și el obligația de a ceda pămînt de muncă, dar clăcașii răspund cu o cantitate mai mare de muncă. În cadrul sistemului regulamentar, orice îmbunătățire a situației țăranimii devine imposibilă, în afară de abolirea acestui sistem. Fiind prioritare în cadrul regimului politic stabilit, interesele întregii boierimi prevaleau. Puterea protectoare, care le urmărea pe ale sale, a venit în întîmpinarea cererilor boierilor, sporindu-le posibilitățile de cîștig în condițiile nou create după tratatul de la Adrianopol.

Cînd interesele de acest fel nu afectau boierii și Puterea protectoare exista solitudine pentru modernizare, în sensul sporirii gradului de civilizație, prin măsuri adecvate. Față de situația anterioară, Regulamentul organic inițiază măsuri de preîntîmpinare a abuzurilor comise de consuli sau supuși străini în Principatele Române. Unul din acestea consta în numirea de agenți consulari în județe, adeseori dintre greci, care ieșeau de sub autoritatea locală. Regulamentul organic al Țării Românești prevedea înregistrarea tuturor străinilor, după care o comisie va stabili titlurile naționalităților. Agenții consulatelor în provincie urmau să-și înceteze activitățile. În Moldova, au fost desființate isprăvnicatele străinilor și departamentul străinilor pricini. Ca atare, străinii urmau să fie judecați în relațiile lor cu autohtonii de tribunalele țării. În practicarea meseriilor și negoțului aveau aceleași obligații cu autohtonii. Sub domnii greci fanarioți nu se punea problema împămîntenirii. Regula-

³⁸ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 190—191.

³⁹ *Ibidem*, p. 191.

⁴⁰ K. Marx, *Insemnări despre români (Manuscrise inedite)*. Publicate de acad. A. Oțetea și S. Schwann, București, 1964, p. 137—138.

mentul organic al Țării Românești preconiza împămintenirea numai a străinilor creștini prin aprobarea Adunării obștești și confirmarea domnului. Regulamentul organic al Moldovei nu avea prevederi referitoare la împămintenire. Ambele Regulamente ale Principatelor consemnau trăsăturile comune ale locuitorilor lor, adică: limbă, obiceiuri, religie, care conturau o viitoare unire, oprită a se împlini pînă atunci. Se decidea înființarea unei comisii mixte care să alcătuiască un singur cod din codicele politice și criminalicești. Locuitorii unui principat aveau aceleași drepturi în celălalt, în afara celor politice. Principatele aveau aceeași monedă⁴¹.

Regulamentul organic institua la București un comitet al sănătății, alcătuit din marele inspector și al doilea inspector al carantinelor, precum și marele doftor (protomedic) cu atribuții referitoare la supravegherea carantinelor și situației sanitare a populației. Doctorii aveau obligația de a controla piețele și a înlocui rapoarte săptămînale agiei. Farmaciile urmau a fi inspectate cel puțin de două ori pe an, iar spitalele odată pe lună⁴².

Prin Regulamentele organice se organizează casele de binefacere și pensiile. Epitropii urmau a se stabili de guvern, fără leafă. Ca instituții de binefacere erau: Casa milelor, Casa copiilor aflați. Se înființează trei categorii de pensii: una pentru scutelnici, acordată firește boierilor, alta acordată tot lor pentru slujbe excepționale și ultima acordată civililor și militarilor, introduse pentru prima dată. Serviciul pensiilor aparținea de Ministerul de Interne. Listele pensionarilor erau aprobate de Adunare la propunerea domnului⁴³.

Începînd cu secolul al XVIII-lea, armata Principatelor Române devenea un fel de poliție internă sau jandarmerie, aflată sub comanda marelui spătar în Țara Românească și marelui hatman în Moldova. Regulamentul organic prevedea înființarea miliției naționale, care nici de data aceasta nu avea să îplinească misiunea unei armate, dar puneau bazele ei. Avea doar misiunea de a apăra granițe și a face paza internă. Straja pămînteană era direct supusă ordinelor domnului și comandată de un mare spătar sau un mare hatman. În Țara Românească miliția avea trei regimente cu reședința la București, Ploiești și Craiova, fiecare cu cîte două batalioane de infanterie comandate de maiori și două escadroane de cavalerie sub comanda unor căpitani. În Moldova era un regiment, alcătuit din două părți, comandate de cîte un colonel, un batalion și un escadron, în total: 1554 militari. Un regiment în Țara Românească avea 1552 militari. Trupele erau cazate în cazărmi și nu la locuitori ca mai înainte⁴⁴.

Crearea miliției naționale constituia un factor de impulsinare a patriotismului. Se reactualizează figuri mari de voievozi din trecut, faptele lor de vitejie. Cu entuziasm, tinerii se înrolează în noua miliție națională. Iancu Văcărescu și Vasile Cârlova compun marșuri militare⁴⁵.

⁴¹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 192—201.

⁴² *Ibidem*, p. 207—212.

⁴³ *Ibidem*, p. 213—215.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 216—219.

⁴⁵ I. Eliade, *La Roumanie*, p. 290—292.

La impulsionea sentimentului național a contribuit considerabil dezvoltarea neîncetată a învățămîntului în cele două Principate, în Moldova grație lui Gheorghe Asachi, iar în Țara Românească a trei profesori: Gh. Lazăr, I.H. Rădulescu și E. Poteca. Regulamentul organic a legitimat școala, făcînd-o obligatorie și introducînd limba națională ca limbă de studii⁴⁶. Astfel, urmau a se înființa școli primare de ambele sexe. În capitalele celor două Principate se vor înființa cîte un institut pentru 50 de fete și cîte un colegiu pentru 100 de băieți întreținute printr-o zecială, percepută asupra lefurilor funcționarilor statului. Școlile particulare erau puse sub controlul epitropiei. Metoda de predare era cea lancasteriană, profesorii fiind ajutați de monitori, selectați dintre elevi. Accesul la slujbe în stat era admis celor cu studii în școlile superioare. S-au creat surse pentru dezvoltarea învățămîntului și s-au acordat facilități celor ce se străduiau cu instruirea tinerei generații. Tot mai numeroși tineri frecventează, apoi, școlile secundare din ambele Principate Române⁴⁷.

În pofida unor numeroase prevederi referitoare la măsuri necesare pentru modernizare, o nemulțumire cuprinde întreaga clasă asuprită, generată de aplicarea Regulamentelor organice și contra Puterii protectoare care le impunea și contra privilegiatilor îndeosebi favorizați. Din rîndurile boierimii cultivate și al celor ieșiți din popor se ridică oameni dormici de a pune în aplicare tocmai ceea ce excepta Regulamentul organic, anume ideile de libertate, egalitate, fraternitate. Țăranii se răscoală chiar de la începutul punerii în aplicare a prevederilor regulamentare. Poarta însăși dezagră Regulamentul și i se opunea tacit. Austria însăși vădea semne de nemulțumire contra aplicării lui, care impunea la dări și pe supușii săi din Principate⁴⁸.

Pe lîngă scopul de a dota Principatele cu legi, Curtea din Petersburg urmărea o influență politică care să-i asigure dominația prin puterea legiuitoare, într-un joc permanent al puterilor în stat, de natură a statornici protecția. La prima vedere, pare straniu ca tocmai Curtea din Petersburg să introducă în Principate un sistem constituțional, care în limitele hotarelor sale nu numai că-l repudia, dar nu-l admitea în nici un fel. Ceea ce încuraja în Principatele Române era exact contrariul de ceea ce practica la ea acasă. În fond, organizarea formal reprezentativă în Principate îi asigura Puterii protectoare o puternică influență în evoluția acestora. Adunările obștești păreau să constituie forme vechi, preexistente în Principate: „dar sub masca forme vechi, Rusia introdusese, prin mijlocirea unor modificări puțin aparente, o transformare radicală, care făcea din așezămîntul țărilor române un instrument pentru stăpînirea rusească și dădea soarta lor în mîinile acestei puteri”⁴⁹.

Marele istoric A.D. Xenopol consideră mijloacele utilizate pe cît de simple, pe atît de meșteșugite. Astfel, într-un stat puterile sînt în permanentă confruntare, fiind dificil de a le armoniza. Curtea din Petersburg a găsit mijlocul potrivit de a înlătura primejdia eventuală,

⁴⁶ I. Eliade, *La Roumanie*, p. 290—292.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 297—300; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 220—222.

⁴⁸ A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. XI, p. 122—124.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 101.

detreminind ca această conciliere să depindă de arbitrariul său (artico-lele 56 și respectiv 57 din Regulamentele organice ale Munteniei și Mol-dovei). În caz de discordie între membrii Adunării, domnul o dizolvă, înaintind raport către Puterile suzerană și protectoare. Domnul avea astfel posibilitatea de a se plînge contra Adunării la cele două mari pu-teri, Poarta fiind, practic, cu totul neputincioasă. În același timp, Adu-narea avea posibilitatea de a folosi același mijloc contra domnului, de-terminind chiar destituirea. Puterea protectoare avea multiple mijloace de a influența Adunarea pentru a denunța un domnitor pe care nu-l mai agrea⁵⁰.

Un alt mijloc la îndemîna Puterii protectoare îl constituia denatu-rarea principiului electiv. Domnul era ales dintre 15—20 boieri din prop-tipendadă, alegerea fiind făcută numai de boieri. Adunările erau alcătu-ite numai din boieri. Pavel Kiseleff însuși criticase o astfel de alcătuire, dar capitolele referitoare la organizarea politică fuseseră deja elaborate la numirea lui ca guvernator al Principatelor. Inspectorul carantinelor trebuia numit de ambii domni de acord cu consulul general rus. Prin aceasta, se urmărea izolarea Principatelor de Puterea suzerană. Acor-dînd dreptul de a alege un domn unei Adunări în care voința Puterii protectoare era dominantă, cu posibilitatea de a-l destitui atunci cînd nu-i mai era de folos, destinele Principatelor intrau în întregime la dis-creția acesteia. Aparent utile Principatelor Române, fiecare din aceste măsuri, prin combinarea lor, se putea deduce fondul problemei anume o putere atît de mare pentru Curtea din Petersburg, încît țările române vasale Porții devin, prin introducerea Regulamentelor organice, prac-tic anexate Imperiului rus, care de fapt le conducea⁵¹.

Pentru a-și masca adevăratul scop, Curtea din Petersburg conce-puse această rețea de instituții politice, toate însă în conexiune cu voința sa, numai pentru a ascunde Europei o anexare tacită a Principatelo Române. Totul înclina spre o astfel de anexare, căci una fățișă nu era posibilă din cauza opoziției Austriei. De aceea, guvernul țarist căuta să dea de înțeles că ocupația armată a Principatelor producea mai multe pagube decît avantaje, căci veniturile lor nu vor putea acoperi cheltu-ielile de administrație. Se mai afirma că țarul nu voia să-și extindă ho-tarele pînă la Dunăre, spre a nu provoca neliniște aliaților și atacuri din partea adversarilor. Adevăratul motiv consta, deci, în tema de reac-ția aliaților. Stăruințele lui P. Kiseleff de a anexa Principatele Române sînt respinse tocmai din acest motiv, îndeosebi opoziția Austriei, care era aliată⁵².

Cu abilitate, Curtea protectoare căutase în mod deliberat să ciș-tige în favoarea sa întreaga clasă boierieacă, în detrimentul țăranilor, care nu-i puteau fi de folos în scopurile urmărite. Între boieri, au existat fericite excepții, care au pus mai presus interesul general, național, de-cît pe cel personal sau de clasă. Favorizînd tot mai mult pe privilegiați, Puterea protectoare a determinat o reacție puternică pentru egalitate

⁵⁰ *Ibidem*, p. 102.

⁵¹ *Ibidem*, p. 102—104.

⁵² *Ibidem*, p. 103.

și libertate. Și cum să nu se întâmple astfel, în condițiile în care țăraniilor clăcași le fuseseră reduse pământurile de muncă la jumătate din ceea ce avuseseră înainte de Regulament. Drept urmare, scade numărul de vite, ajungând mai toți la limita de jos, adică la deținerea a numai patru boi⁵³.

Într-un anume fel, ocupația armată rusă a provocat o sustragere a Principatelor Române de sub „corupta și conșpurătoare ocîrmuire turcească”, punînd ordine într-o stare permanent haotică și lipsită de securitate socială. După 1831, legea primează față de instabilitatea în toate domeniile și față de bunul plac: „Regulamentul organic deprinsese pe popor cu ideea că statul este creat nu pentru mulțumirea scopurilor private ale celor ce-l conduc, ci pentru îngrijirea intereselor publice. El a mai favorizat, precum vom vedea la locul cuvenit, cultura și dezvoltarea națională și a recunoscut pînă la un punct comunitatea de interese ale ambelor țări surori, prima realizare în practică a începutului unirii lor”⁵⁴.

Consecințele negative sînt de natură politică, deosebit de grave, luînd „cu o mîină ce dădea cu cealaltă”. Înlăturînd suzeranitatea Porții, Curtea din Petersburg nu făcea loc unei dezvoltări libere a Principatelor Române, ci uneia sub protecția sa, devenită tot mai apăsătoare. Regulamentul organic se dovedea un mijloc important pentru transformarea țărilor vasale imperiului otoman în gubernii rusești. Ideile liberale nu progresează deloc sub Regulamentul organic, așa precum ar presupune o liberă dezvoltare a Principatelor Române după slăbirea dependenței lor de Poartă. Tendința de progres era stăvilită prin limitarea la reforme administrative, de modernizare a statului, în defavoarea reformelor economice, politice și sociale, căci era favorizată clasa boierească, în întregime ei, apreciată ca instrumentul de nădejde al Puterii protectoare în îndeplinirea scopului intens urmărit⁵⁵.

Precum conchidea A.D. Xenopol, românii nu puteau fi recunoșcători Puterii protectoare pentru slăbirea dependenței față de Poartă, căci nu a făcut-o în interesul lor ci al ei: „Recunoștința este un sentiment ce nu se poate naște și nu poate fi datorit decît pentru o faptă neinteresată. Apoi scoaterea noastră de sub apăsarea turcească nu a devenit folositoare decît întrucît a fost urmată mai tîrziu de înlăturarea de peste capetele noastre și a celei rusești; de altfel dacă aceasta din urmă ar fi putut să se împlinte în corpul Țărilor Române, pînă la adîncimea celei dezrădăcinate a poporului turcesc, ne-am fi pierdut sub ea încă mai curînd ființa noastră decît am fi putut-o pierde sub turci. Aceștia ne ucideau cu încetul storcîndu-ne viața materială; rușii vroiau să ucidă sufletul, înlocuind în corpurile noastre sufletul românesc cu acel rusesc; nu atacau numai forma materială ci substratul intelectual. Dacă deci trebuie să ne ferim că prin acțiunea Rusiei am scăpat de asuprirea turcească, trebuie să o facem cu atît mai mult că prin aceea a Europei am scăpat de protectoratul rus. Și apoi se mai cuvine Rusiei să vorbească de recunoștință, ea care și-a înfipt mîna în corpul Țărilor Române

⁵³ *Ibidem*, p. 117–122.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 124.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 124–125.

rupind a patra parte din întregimea lor, ca încoronarea unei izbînzii reputate în contra aceloră din asuprirea căror vroia să ne mîntuie”⁵⁶.

Sub binefacerile modernizării, preconizată în Regulamentul organic, se pregătea Principatul Române soarta unor provincii românești care intraseră deja sub suveranitate străină, cu consecințe foarte grave pentru conștiința națională abia înfiripată. Naționalitatea română însăși era în primejdie, știindu-se că, în afară de cele două Principate vasale Porții otomane, nici o altă provincie românească nu se mai bucura de autonomie, celelalte fiind sub dominația directă a imperiilor vecine, care le anexaseră.

Un articol adițional la Regulamentul organic amintea românilor că depindeau numai și numai de Curtea din Petersburg și nu numai din punct de vedere politic, dar și religios. Prevederile sale sînt pline de popi, episcopi, mitropoliți, mănăstiri închinat etc. Mitropolitul prezida Adunarea obștească. Înaltele fete bisericești aveau un rol important în aceste adunări, fiind exceptate de la orice fel de impozite. Regulamentul organic suprima de fapt libertatea politică a unei Adunări de control, aservind o clasă socială alteia, menținînd vechile privilegii, adăugînd o categorie nouă de privilegiați celei vechi. El era o operă care sugera la fiecare moment imaginea preotului, ca etern președinte⁵⁷.

Al treilea președinte al Divanurilor Țării Românești și Moldovei, Pavel Kiseleff, a încîntat pe contemporanii săi prin comportament. El a fost omul potrivit pentru punerea în aplicare a Regulamentelor organice, mergînd chiar mai departe decît prevederile lor. Prin dispozițiile sale, au fost delimitate proprietățile particulare de cele publice, a fost stabilit un consiliu municipal, ales de locuitori, ca în țările occidentale, pentru a veghea la intereselor lor, au fost pavate 13 principale străzi din București, apoi și în alte orașe. Cu toate acestea, românii trebuiau să se felicite că perioada de ocupație armată nu a durat decît patru ani: „A fi oameni civilizați, este ceva — reflecta Pompiliu Eliade — ; dar esențialul este de a fi însuși. Este bine de a participa la viața superioară a umanității, cu condiția de a participa cu trăsăturile distincte ale propriului spirit, însuflețit mai întîi de viața sa națională. Viața pe care a oferit-o generalul Kiseleff moldovenilor și valahilor era mai rea decît moartea, căci ea tindea nici mai mult nici mai puțin decît la suprimarea conștiinței românești. Cu mijloace total opuse, al treilea președinte a continuat tradiția și opera începută de cruzii săi predecesori. Visul său a fost de a vedea «europeni» civilizați în locul moldovenilor și valahilor cu obiceiuri simple. De la originile istoriei sale și pînă în zilele noastre, ramura latină a românilor n-a cunoscut prieten mai perfect nici dușman mai redutabil decît generalul Pavel de Kiseleff”⁵⁸.

Între anacronic și modern, numeroși au fost cei care au văzut în Regulamentul organic aplicarea unor prevederi cu caracter benefic, pentru că prea multă vreme societatea românească decursese la voia întîmplării și a bunului plac al domnilor fanarioți. Substituirea arbitrariului prin lege răscolise profund conștiințele nu numai ale contemporanilor

⁵⁶ *Ibidem*, p. 125.

⁵⁷ Pompiliu Eliade, *La Roumanie*, p. 115—121.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 178—179.

dar și ale urmașilor. Dacă însă constituia un progres față de situația anterioară, Regulamentul organic nu constituia totuși o legiuire care să satisfacă „aspirațiile și nevoile omenеști”⁵⁹. Iar atunci, mai mult ca oricînd, societatea românească avea o acută nevoie de accelerat progres în toate domeniile, care nu putea fi promovat decît prin aplicarea principiilor revoluției franceze din 1789: libertate, egalitate, fraternitate. Ceea ce se oferea Principatelor Române prin Regulamentele organice era un despotism luminat întîrziat, necesar totuși unei ameliorări a gravei stări de lucruri existente după un război care le secătuisese resursele și în decursul unei împovărătoare ocupații armate. În atare situație, ordinea trebuia să ia locul dezordinei, legea pe cea a arbitrarului, căci fără aplicarea normelor elementare de civilizație într-o Europă în plin avînt al primei revoluții industriale, Principatele Române constituiau un teribil anacronism. Bogățiile lor se iroseau datorită unor administrații insuficiente, venale și corupte, care vlăguiau energiile naționale. Fără reforme, Principatele Române sucombau. Sesizînd o astfel de necesitate acută, după îndelungate ravagii ale unor despoții orientale. Puterea protectoare devine receptivă la solicitările adeseori repetate în memorii de către boierii români. Venind în întîmpinarea lor, le canalizează dorința de prefaceri în propriul său interes, care rămăsese același: înaintarea spre Strîmtori.

În tendința lor neconținută spre asumarea monopolului conducerii statului care să le asigure toate privilegiile, boierii dominați de ideologia conservatoare se desprind de interesele majore ale națiunii, pactizînd cu Puterea protectoare. Interesele lor coincideau, pentru că progresul, printr-o vastă acțiune de liberalizare, era tot ce voiau mai puțin boierii și Curtea din Petersburg. În lipsa unui control al puterii căci nu se instituisese o reprezentanță națională, arbitrarul se menținea, de de data aceasta, prin încălcarea prevederilor Regulamentului. Căci nu este de ajuns a dota Principatele Române cu legi, ele trebuiau și respectate. Puterea protectoare va respecta numai ceea ce-i va fi de folos, celelalte prevederi le eluda, prin măsuri samavolnice adeseori ascunse cu abilitate, dar și fățișe cînd nu existau alte mijloace. Presiunea pentru includerea articolului adițional evidenția fără putință de tăgadă adevăratele intenții: micșorarea dreptului la autonomie și instituirea suzeranității asupra Principatelor Române. Dorința nestrămutată a poporului român de a lupta și a învinge a prevalat însă asupra forței și arbitrarului.

LE CONTRASTES ENTRE ANACHRONIQUE ET MODERNE DANS LES RÈGLEMENTS ORGANIQUES DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

Résumé

La dissociation entre anachronique et moderne dans les Règlements Organiques des Principautés Roumaines s'avère comme une nécessité impérieuse dans des conditions dans lesquelles il existe souvent

⁵⁹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 100.

une tendance évidente à substituer le tout par la partie. Amalgame hétéroclite de principes modernes d'administration et d'organisation statales et de principes anachroniques rétrogrades, ultra-conservateurs dans les domaines politique et social, le Règlement Organique était la constitution idéale pour la classe dominante puisse détenir tous les privilèges, ainsi que le monopole de la puissance sous la protection de la Cour de Saint-Petersbourg.

ELEMENTE DE MODERNITATE ALE AGRICULTURII ROMÂNEȘTI, 1831—1864

APOSTOL STAN

Epoca regulamentară deschidea calea unor schimbări radicale în natura proprietății funciare și a relațiilor sociale, constituind un moment de răscruce în dezvoltarea agriculturii românești. Ea marchează introducerea unor condiții speciale de valorificare a principalei bogății a Principatelor române, pământul, a cărui stăpânire și utilizare condiționată au impus stabilirea pe cale legală a unor relații între principalii factori ai procesului de producție: țăranii-deținătorii experienței, cunoștințelor și instrumentelor agricole—și boierii, stăpînii moșilor. Cele două clase sînt astfel puse în relații speciale într-o epocă precedată, în 1829, de liberalizarea comerțului Principatelor române și rețasarea acestora de piața capitalistă europeană, cînd imperativele intensificării producției agricole pentru nevoile interne, dar mai ales externe se făceau acut resimțite, punînd definitiv capăt agriculturii rutiniere și, în general, de strict consum individual.

Dobîndind un tot mai accentuat caracter comercial și fiind văzută ca o mare sursă de prosperitate nu numai pentru o categorie restrînsă de oameni, pentru boieri și nobili îndeosebi, ci și pentru pătri cît mai largi ale producătorilor agricoli, țăranimea, agricultura devine un obiect de atenție pentru publicistica românească întemeiată în epoca regulamentară. Ea se voia un demers insistent pentru transformarea agriculturii dintr-o ocupație rutinieră și tradițională într-o activitate bazată pe știință. „Curierul românesc”, „Albina românească”, „Gazeta de Transilvania” — spre a menționa principalele foi — devin un instrument de difuzare a unor cunoștințe agricole, cu scopul vădit de a contribui la modernizarea principalei ramuri a economiei de pe ambele versanțe ale Carpaților. Apar, totodată, publicații speciale în care o asemenea tematică este expusă mai amplu cu intenția ca cunoștințele agricole să ajungă pînă în mijlocul țăranimii. Ca atare, în Țara Românească se edita „Învățătorul satului”, iar în Moldova „Foaia sătească”, ambele dînd îndeosebi sfaturi practice cu privire la practicarea unei agriculturi raționale. Este, de asemenea, de subliniat că cele două priodice se influențau reciproc, schimbînd între ele informații. În ianuarie 1844, de pildă, M. Kogălniceanu care era redactorul „Foi sătetești” din Iași, atrăgea atenția asupra unor asemenea „împrumuturi”, devenite cu atît mai necesare cu cît proveneau dintr-o țară unde locuitorii posedau „aceleași pravile, aceeași limbă, aceeași lege și același sînge și sînt în aceeași treaptă de civilizație cu locuitorii din Țara Românească”¹.

¹ „Foaia sătească”, Supliment din 16 ianuarie 1844.

Ev. Zaapa, un arendaș grec, publica primele sfaturi privind cultivarea grîului dezvoltînd calcule privitoare la creșterea productivității și a metodelor de îmbunătățire a calității acestei cereale. Combătea, totodată, mentalitatea generală a arendașului care, în locul unei agriculturi pe rezervă, se limita la abuzuri și jafuri în perceperea obligațiilor bănești sau în munci auxiliare de la săteni. Cartea se voia, printre altele, un îndemn la o agricultură rațională pe care trebuiau s-o practice nu numai țărani — ca în trecut —, ci și marii proprietari care ezitau încă să-și dedice priceperea și timpul valorificării uneia dintre cele mai rentabile surse de prosperitate, solul agricol².

După 1848, îndeosebi în urma făuririi statului național, concomitent cu înflorirea presei periodice moderne și adîncirea preocupărilor ei pentru difuzarea cunoștințelor agricole, ziarele de specialitate, printre care „Jurnal de agricultură” și „Țăranul român” din Iași, precum și „Agronomia” din București devin principalele instrumente de focalizare a interesului public pentru dezvoltarea agriculturii. Acum, îndeosebi prin aceste organe de presă, se impun drept cei mai de seamă experți în agricultura modernă I. Ionescu de la Brad și P.S. Aurelian, ambii cu studii strălucite în străinătate și animați de preocuparea de modernizare a agriculturii românești³.

În Transilvania, interesul în această direcție este chiar mai mare. Încă de la începutul secolului al XIX-lea se tipăresc cărți vădînd preocuparea de redresare a agriculturii nu numai sub raport social-economic, ci și din punct de vedere tehnologic, de modernizare deci a agriculturii țărănești tradiționale⁴. Ziarele din Transilvania mai ales joacă principalul rol de transmitător de cunoștințe agricole moderne în rîndul producătorilor mai întreprinzători. „Gazeta de Transilvania”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, adăugîndu-se, apoi, după 1848 „Telegraful român” și „Observatorul” se lansează într-o publicistică diversificată consacrată răspîndirii metodelor științifice de dezvoltare a agriculturii. Scriu asemenea articole — fiind larg difuzate prin foile menționate — unii dintre fruntașii mișcării naționale românești ca : G. Barițiu, Iacob Mureșanu, Paul Vasici, Visarion Roman, Partenie Cosma⁵, etc., cărora li se adăugau intelectuali maghiari și sași, printre aceștia din urmă situîndu-se St. Roth⁶. În „Gazeta de Transilvania” se propuneau măsuri menite a asigura o instruire agricolă sumară mai ales prin școlile elementare, sugerîndu-se, totodată, crearea mai multor școli agricole⁷.

² Ev. Zaapa, *Trintorul* care se mărginește în cercul României cuprinzător de observații de cercare asupra semănăturii grîului și orînduiei asupra moșiilor, București, 1847.

³ E. Negruți, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848—1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864*, Edit. Academiei, București, 1963, p. 118, 120.

⁴ Cornelia Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830*, în „Studii”, tom. IX, 1956, nr. 1, p. 87—106.

⁵ N. Cordos și I. Kovács, *Preocupări ale literaturii agrare românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, III, 1966, p. 292 și urm.; Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 221.

⁶ C. Göllner, *Gîndirea economică a sașilor din Transilvania în secolul al XIX-lea*, Edit. Academiei, București, 1969, p. 25 și urm.

⁷ I. Kovács, A. Ardossi, M. Mirel, *Din istoria învățămîntului agricol în Transilvania (1849—1900)*, în „Acta Musei Napocensis”, VII, 1970, p. 289—293.

Un instrument de mare utilitate folosit îndeosebi în Transilvania pentru vehicularea cunoștințelor agricole l-au constituit calendarele, ca de pildă acela pe anul 1849 tipărit la Sibiu. În cuprinsul lor se inserau sfaturi pentru mărirea productivității muncii pe pământurile recent eliberate de servituți feudale⁸. Era vorba, în general, de sugestii, unele deduse din practica tradițională, iar altele desprinse din noi experiențe reușite.

Necesitățile imperioase ale dezvoltării agriculturii împingeau elementele modernizatoare să adopte o serie de atitudini prin care să se depășească rutina și apatia cunoscută a masei de țărani producători. În Principate mai ales, se remarcă pentru întâia oară intervenția statului drept element stimulator, în lipsa unor pături agricole care prin inițiativă individuală sau de grup să contribuie la crearea unei noi mentalități în societatea românească. Începuturile în această direcție erau făcute de autoritățile ruse de ocupație care, din nevoia de a dobîndi mijloace de aprovizionare pentru oștile lor, începînd din 1828, dar și în 1829 și 1830 întreprind măsuri, inclusiv prin recursul la forță, de a determina pe țărani să semene cît mai mult grîu și porumb, să se lanseze deci într-o agricultură cerealieră pe spații mai vaste, depășind faza activității dedicată predilect asigurării mijloacelor de subzistență. Este de subliniat că, într-un asemenea context, în primăvara lui 1829, se recomandă pentru întâia oară în Țara Românească cultivarea cartofilor. În acest sens, se recurgea la propaganda cu concursul unor foi volante tipărite care, prin ispravnicii de județe, erau distribuite în toate satele Țării Românești⁹.

Statul regulamentar, îndeosebi îndată după 1831, a depus stăruințe pentru antrenarea populației sătose în practicarea agriculturii deoarece pînă la acea dată existau numeroase zone unde o asemenea ocupație era considerată numai mijloc de subzistență, nu și pentru comerț. În consecință, sînt adresate țăranilor apeluri să are cît mai mult pămînt și să producă cît mai multe grîne. În multe cazuri, țăranii sînt împinși la agricultură prin mijloace coercitive. Aproape în fiecare an autoritatea guvernamentală se simțea obligată să îndemne la practicarea agriculturii, trimițînd în județe oameni special însărcinați să parcurgă satele și să scoată cît mai mulți țărani la arături. Era vorba de ispravnici, boieri locali, zapcii și vătășei puși să determine efectuarea de munci agricole, de toamnă sau primăvară, cînd se făceau arăturile¹⁰. Dat fiind că claca se achita în cele mai multe județe în bani, proprietarii și arendașii îi tergiversau încasarea, făcînd să se aglomereze mai mulți ani spre a obține sume mai consistente. Statul însă, lansat într-o politică de extindere a agriculturii nu numai de către țărani dar și de către proprietari și arendași, a refuzat să susțină rezistența primilor față de munca pe rezervă, stăruind să achite în lucru zilele clăcii în mod eşalonat, pe sezoane agricole. Autoritatea centrală deci, prin măsurile administrative de impunere a clăcii în muncă, se dovedea preocupată de extinderea agriculturii cerealiere pe rezerva moșierească¹¹.

⁸ Nicolae Cordoș și Pompiliu Teodor, *Activitatea economică a doctorului Paul Vasici*, în „Acta Musei Napocensis”, IV, 1967, p. 573 și urm.

⁹ I. Corfuz, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei, București, 1969, p. 74—75.

¹⁰ I. Corfuz, *Agricultura Țării Românești*, p. 193—194.

¹¹ *Ibidem*, p. 216—217.

Începînd cu 1831, Vornicia din Lăuntru a Țării Românești, însărcinată cu supravegherea relațiilor agrare, introducea pogonul drept instrument al suprafeței de pământ cultivate. Apoi, cerea date statistice, pe județe și plăși, de suprafață cultivată, cu rubrici speciale, printre care sămînța aruncată. S-a mai dispus îngrădirea și marcarea loturilor de cultură, delimitarea prin semne de hotar denumite poteci. Se cerea punerea de paznici pentru vite¹² etc.

Insistențele guvernamentale pentru scoaterea agriculturii din tiparele tradiționale sînt reluate în 1832, cînd sînt exercitate presiuni asupra clăcașilor de a efectua cît mai multe arături de toamnă și primăvară. În județul Brăila, de pildă, s-au utilizat publicații oficiale și persoane particulare. În Dolj, subcîrmuitorii au fost obligați să se „preumbe” prin toate satele spre a „sili” pe locuitori să facă arături. În județul Romanați s-a procedat identic. În Slam Rîmnicea au fost asociați cîte un boiernaș, în timp ce în Mehedinți 3—4 boiernași de neam pentru fiecare plasă. În Olt o asemenea activitate au desfășurat-o funcționari ai ocîrmuirii¹³. În primăvara lui 1833, Vornicia din Lăuntru reia campania de indemnuri a țăranilor pentru extinderea agriculturii. Pe lîngă ocîrmuitori și subocîrmuitori, sînt atrași în mai mare măsură boiernașii din sate : postelniceii și neamuri, precum și arendașii¹⁴. Dat fiind că efectele scontate ale unor asemenea strădanii administrative se lăsau așteptate, în toamna lui 1836, aceeași Vornicie a dispus nu numai să se indeme, dar chiar să se adopte orice măsuri, chiar silite spre a determina pe țăranii să facă multe arături. S-a recurs, astfel, la executori oficiali. În primăvara lui 1837 s-au depus aceleași stăruințe. Se pare că o asemenea politică începea să-și atingă scopul, căci în urma unor insistențe repetate și concertate, țăranii executaseră semănături din abundență¹⁵. Totuși, indemnurile oficialeacompaniate de măsuri administrative pentru trimiterea țăranilor la munci agricole nu erau sistate. Atît toamna, cît și primăvara se proceda în modul menționat. Uneori, apelele porneau de timpuriu, ca de pildă, în 1838, cînd încă de la 4 martie se cerea să se ia măsuri ca țăranii „leneși” să fie duși la munca pămîntului chiar cu forța¹⁶. La finele lui septembrie 1840, declanșîndu-se campania agricolă de toamnă, pe alocuri, ca de pildă în județul Romanați, erau puși în funcțiune dorobanții spre a forța pe țăranii să extindă suprafețele arate¹⁷. În martie 1845 în contextul aceleiași campanii agricole condusă de la centru, ocîrmuirea județului Vlașca — unde existau mari rezerve pentru extinderea agriculturii — cerea țăranilor să facă arătură și semănătură „cel puțin îndoită”¹⁸. Se preconiza deci, îndeosebi la cîmpie, dublarea culturilor agricole în raport cu anul anterior, semn că exista pămînt disponibil, nepus încă în valoare.

Este de menționat că, îndeosebi pînă la 1848 asemenea intervenție a puterii guvernamentale în vederea scoaterii agriculturii din fază rutini-

¹² *Ibidem*, p. 194.

¹³ *Ibidem*, p. 201.

¹⁴ *Ibidem*, p. 205.

¹⁵ *Ibidem*, p. 218—219.

¹⁶ ASB, Vornicia din Lăuntru, nr. 1950/1838, I, f. 146—147.

¹⁷ I. Corfus, *op. cit.*, p. 229.

¹⁸ *Ibidem*, p. 236.

eră, dar mai ales a extensiunii ei se face simțită și în Moldova. Și aici, mai ales țărani, dar și proprietarii și arendașii sînt îndemnați să are și să semene suprafețe cît mai întinse. Primăvara și toamna erau organizate adevărate campanii agricole de recomandare a celor mai bune sfaturi menite a dezvolta și îmbunătăți calitativ principală ocupație a locuitorilor Moldovei¹⁹. În 1841 — la dispoziția Departamentului din Lăuntru — s-a înființat Comisia Centrală de agronomie și economie rurală, cu secțiuni în patru orașe: Iași, Botoșani, Bacău, Bîrlad, cea din prima localitate fiind considerată coordonatoare. Comisia își propusese, printre altele, să se ocupe de îmbunătățirea agriculturii și a rasei vitelor. În acest scop, se acordau premii la târgurile locale pentru vitele cele mai bune, preconizîndu-se totodată expoziții de produse agricole. Același organism începuse să facă recomandări în județe privind modul de practicare a unei agriculturi raționale și de creștere a vitelor. El își înceta însă activitatea în 1845, deoarece intențiile și eforturile îi rămăseseră sterile. Eșuase într-un asemenea context un proiect de constituire a unui institut agronomie²⁰ care, evident, fusese lansat prematur. În acea fază a agriculturii din Moldova se impuneau însă prioritar nu atît schimbări radicale în practicarea ei, ci o extindere a suprafețelor însămînțate atît prin descoperirea de către producători a unor evidente avantaje economice, cît și mai ales pe calea unor presiuni administrative exercitate de puterea guvernamentală.

Curentul modernizator al agriculturii ținteste la transpunerea în instituții a unora din ideile preconizate, cu toate că ecoul lor în societate răsună încă destul de slab. În 1830, dar și în 1834 în Țara Românească se încerca fondarea unei societăți agricole în preajma Bucureștilor care urma să servească drept „pildă”, model deci în cultivarea pămîntului²¹. În 1835, din inițiativa șefului Departamentului din Lăuntru, Mihalache Ghica, în colaborare cu Ioan Cimpineanu, Scarlat Roset, Petrache Poenaru, colonelul Iacob Ion — ofițer rus rămas în Țara Românească, ocîrmuitor al județului Brăila — și medicii Zucker și Meyer, s-a întemeiat „Societatea de agricultură a Rumâniilor”²². Își propunea mai multe obiective, dar mai ales aducerea terenurilor agricole din starea de paragină în starea de rodire, dublarea recoltelor, aplicarea asolamentelor diversificate etc. Din imboldul ei, s-au adus pentru întîia oară unelte agricole cu care, la 3 mai 1835, în prezența domnului și a unui număr de țărani, s-au făcut experiențe la Pantelimon²³. Tot aici s-a încercat să se pună bazele unei școli de agricultură²⁴. Societatea menționată era solicitată să răspundă cu consultații pentru numeroase nedumeriri venite de jos în legătură cu aplicarea metodelor

¹⁹ Gh. Platon, *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, 1973, p. 114—115.

²⁰ V. Apostolescu, *Din trecutul instituțional agricol. Comisia de agronomie și economie rurală din Moldova*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, XXIII, 1886, vol. I, p. 272—276.

²¹ *Ibidem*, p. 277.

²² A. S. B., Vornicia din Lăuntru, dosar 6839/1834, f. 2—10; „Buletinul”, nr. 2 din 20 ianuarie 1835; I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești*, II, p. 562—564.

²³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XXI, p. 598.

²⁴ I. C. Filitti, *Domeniile române sub Regulamentul organic, 1834—1848*, p. 226.

moderne. I s-a cerut, de pildă, să elaboreze un „proiect” privind modul de păstrare a znoilor de grâu, fără a fi bîntuți de ploi sau alte intemperii. Proiectul acesta trebuia răspîndit în mijlocul țăranilor²⁵.

Preocupări incipiente în această direcție erau vădite și în Moldova. În 1833, la Iași, „Societatea de medici și naturaliști” își propusese printre obiective dezvoltarea agriculturii. Dovăda în acest sens o constituția nu numai faptul că în biblioteca ei figurau cărți de specialitate, inclusiv manualul „Economia rurală” tipărit de Manolache Drăghici în 1834, ci și împrejurarea că înființase o secțiune agricolă începînd din 1834²⁶. Întrucît asemenea preocupări nu depășiseră cercurile restrînse ale unor intelectuali, în 1838 Gheorghe Asachi iniția un proiect de constituire a unui „Institut agronomic — mecanic”²⁷, susținut ulterior atît de I. Ionescu prin „Prăpășirea”, dar și de munteanul Ion Ghica de la catedră de economie politică deținută de Academia Mihăileană, cînd sublinia și necesitatea unei cărți de agricultură elementară pentru uzul țăranilor. Tot la Iași, între 1841—1844 ființa o comisie centrală de agricultură care desfășoară o anumită activitate — infructuoasă însă — în scopul creării unui institut de agricultură menit a face experimentări cu mijloace moderne și a le extinde, apoi la scara întregii țări²⁸.

În Transilvania, în 1844 se constituie la Cluj o Asociație economică alcătuită din 172 membri care, intrerupîndu-și activitatea în timpul evenimentelor revoluționare din 1848—1849, o relua în 1854 în cadrul a șapte secții specializate: difuzarea cunoștințelor agricole, cultivarea pămîntului, mașini agricole, viticultură — pomicultură — legumicultură, creșterea animalelor, sericicultură și silvicultură. În 1865, numărul membrilor unei asemenea societăți atîngea cifre de 460. În septembrie 1845 la Sibiu, se punea bazele Societății de agricultură de pe Pămîntul Căieșc. În Bucovine, în 1851, se crea la Cernăuți Societate pentru agricultură. Într-un asemenea context, în Transilvania, Banat și Bucovina se întemeiau o serie de societăți jurisdicționale, locale sau specializate pe anumite ramuri²⁹. Asemenea eforturi dau chiar primele roade, căci tot în 1844, la Cluj, era semnalat un concurs de pluguri³⁰, o demonstrație deci a calităților unor instrumente de muncă recent procurate.

După 1848, îndeosebi moșierii se arată vădit interesați cu angajarea unor agronomi specializați în străinătate în vederea modernizării agriculturii practică pe proprietățile lor³¹. Iacob Mureșan, în 1854, preconiza o școală de agronomie pe moșiile arendate de sociul său la Arpătec. Era impulsivat în acea direcție de „staționarea stare agricolă a poporului român”³². Vădea deci intenția ca prin eforturile individuale ale celor mai în-

²⁵ I. Corfus, *Agricultura Țării Românești*, p. 214.

²⁶ N. Apostolescu, *Din trecutul instituțional agricol*, p. 272.

²⁷ Nicolae Edroiu, *Bibliografia referitoare la istoria instrumentelor de arat în agricultura din țările române*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, fasc. 1, 1970, p. 22.

²⁸ Gh. Platon, *Domeniul feudal*, p. 19.

²⁹ L. Gyémánt, *Tendențe de modernizare în agricultura Transilvaniei, Banatului și Bucovinei în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească*, Studii istorice, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 90—94.

³⁰ Nicolae Edroiu, *op. cit.*, p. 22.

³¹ I. Kovács — A. Ardossi — M. Mirel, *op. cit.*, p. 289—293.

³² I. Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 79.

stăriți conaționali să se contribuie la difuzarea cunoștințelor agricole în rîndul românilor, aflați sub acest raport în mari nevoi. Căci școlile agricole care ființau — ca, de pildă, aceea de la Sinnicolau Mare, redeschisă în 1863³³ — își predau cursurile în alte limbi. Din acest motiv, în 1861 și ulterior, deputați și alți reprezentanți români susțineau insistent școli agricole în limba lor națională, spre a fi accesibile maselor de țărani.

Țara Românească și Moldova înregistrau și ele — după revoluția din 1848 — eforturi suplimentare de instituționalizare a învățămîntului agricol, drept modalitate de propășire a principalei lor ramuri economice. În acest sens este demn de menționat faptul că experimentările sporadice făcute la Pantelimon în anii anteriori nu fuseseră abandonate. Ele sînt re-luate după 1849, sub domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei, preocupat în chip deosebit pentru modernizarea agriculturii. Drept consecință, Școala națională de agricultură de la Pantelimon — denumită oficial „Școala fermă — model” — înființată de Știrbei își propusese diseminarea unor cunoștințe dintre cele mai utile la nivelul întregii Țări Românești. Pentru a-și atinge un asemenea scop, aduna elevi din toate județele, devenind, apoi, în zonele respective niște agricultori model transmițători de cunoștințe moderne. Pentru a da școlii un orizont european, Știrbei adusese un inginer agronom italian, Ugo Calindri, care după ce efectuase o călătorie de documentare prin țară, se preocupa — la finele lui 1851 — de „așezarea unui model de economie cîmpului” la Pantelimon³⁴. Pe terenurile școlii, în 1852 s-a cultivat grîu Taganrog. Alte soiuri experimentate au fost grîu arnăuț, grîu de Banat, grîu alb — pentru prepararea culorilor —, secară de toamnă, ovăz alb și negru, mazărice și rapiță. Aceeași școală poseda și un atelier unde se confecționau unelte agricole: pluguri sistem american, grape și alte unelte³⁵.

În Moldova, asemenea eforturi aveau îndeosebi un caracter individual. Nicolae Istrati, fost director al departamentului de cultură în guvernul de la Iași, ceruse lui Iacob Mureșanu, în 1854, să trimită profesori de agronomie pentru răspîndirea unor cunoștințe de specialitate în rîndul țăranilor moldoveni³⁶. În 1858, pe moșia Țigănești, prințul Conachi Voghriș cedase un teren pentru „exploatații” și „încercări de agricultură”³⁷. Tot în 1858, diferiți arendași preocupați mai stăruitor de o agricultură sistematică alcătuiau societăți agricole³⁸.

Unirea din 1859 marca o confruntare acerbă între forțele conservatoare și cele novatoare pe planul raporturilor sociale, a găsirii căilor de soluționare a problemei agrare, a abolirii deci a structurilor și relațiilor feudale, și în mai mică măsură disputa era prelungită pe planul condițiilor de propășire efectivă a economiei agrare în ansamblu. Totuși, guvernul este de data aceasta elementul care-și propune urmărirea unui asemenea scop cu mai multă stăruință. Începînd cu 13 octombrie 1861 se înființau comisii

³³ Kakus Lajos, *Dezvoltarea agriculturii capitaliste în Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Rezultatul tezei de doctorat, Cluj, 1983, p. 17—18.

³⁴ ASB, Vornicia din Lăuntru, nr. 1627/1850, f. 298; nr. 1054/1851, f. 481, 608, 879.

³⁵ I. Corfus, *Agricultura în Țările Române (1848—1864)*, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 314—315.

³⁶ I. Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, p. 79.

³⁷ E. Negruți, *Dezvoltarea agriculturii din Moldova*, p. 79.

³⁸ *Ibidem*, p. 314.

agricole „cu scopul de a afla cantitatea și felul” produselor din fiecare județ și de a furniza guvernului date asupra disponibilului de cereale pentru export, precum și asupra dezvoltării agriculturii³⁹. Era vorba, în esență, de constituirea unor oficii statistice județene a căror misiune principală era colectarea de date diferite privitoare la mișcarea agricolă a țării. Evident că, în temeiul unor asemenea date, guvernul își putea fundamenta politica de stimulare a modernizării agriculturii. Căci el primea, printre altele, o serie de propuneri vizînd dezvoltarea căilor de comunicație menite a lega principalele centre agricole de schelele dunărene spre care se îndrepta în genere exportul cerealier românesc; abandonarea sistemului de arendare pe termen scurt, socotit una din principalele cauze ale secătuirii pămîntului și degenerării culturilor cerealiere; înființarea de școli mecanice, ateliere și chiar fabrici constructoare de mașini-unelte⁴⁰ etc.

Este de menționat că activitatea unor asemenea organisme județene se desfășura paralel cu aceea a unor societăți agricole constituite în jurul unor proprietari și arendași preocupați de adoptarea unor măsuri în cooperare menite a contribui la dezvoltarea de ansamblu a agriculturii⁴¹. Sînt semnale evidente ale primelor eforturi mai consistente efectuate după 1859 pentru instituționalizarea solidarității marilor producători în vederea accelerării modernizării agriculturii pe calea unor investiții. Evident că un asemenea proces în afirmarea lui deschisă era blocat de sistemul relațiilor feudale menținut pînă în 1864.

Tehnica agricolă, îndeosebi după 1848, încetează de a se mișca exclusiv în tiparele vechi. Se deschidea o întreagă epocă de înnoiri care, chiar dacă nu schimbau în vaste proporții instrumentele de muncă agricole, afectau în mare măsură aria de folosire a acelor tradiționale, de slabă productivitate și de mare efort fizic. Agricultura — în toate provinciile românești — făcea un mare pas înainte pe calea modernizării, determinat printre altele de desprinderea ei treptată de cătușele feudale care împiedicau în general proprietatea să se dezvolte impetuos.

În Principate, încă din toamna lui 1830, un grec Krateros — care tipărise la București, în limba greacă, o culegere de tragedii de Voltaire și Alfieri — ceruse Divanului o subvenție de a aduce din străinătate unelte agricole moderne. Se acceptă propunerea, constituindu-se în acest scop chiar o societate. Divanul a cerut ispravnicilor de județ să îndemne pe stăpînii de moșii și pe mănăstiri — principalele elemente sociale care dețineau fondul funciar — să contribuie la constituirea sumei de bani solicitate pentru procurarea acelor unelte. Inițiativa însă a eșuat din lipsa de interes a celor vizați, întrucît agricultura practică de aceștia era una de arendare, iar nu una comercială, prin cultivarea cerealelor pe rezervă⁴².

În 1834, A. Samurcaș, ocîrmuitorul județului Slam Rîmnicean, a adus din Bucovina un plug spre a servi drept model țăranilor. Plugul era considerat „foarte bine alcătuit și foarte îndemnăteac” care utiliza numai doi boi în teren spart și patru în țelină. Se aprecia că substituia pe aceea obișnuit de șase sau opt boi. Ocîrmuitorul, spre a introduce o asemenea

³⁹ I. Corfus, *op. cit.*, p. 360—361.

⁴⁰ E. Negruți, *op. cit.*, p. 48, 72—73.

⁴¹ I. Corfus, *Agricultura '48—'64*, p. 314.

⁴² I. Corfus, *Agricultura Țării Românești*, p. 76.

unealtă, a făcut propagandă prin publicații speciale difuzate în satele județului. Receptivi față de randamentul noului plug, unii dintre săteni încep să-l adopte drept model⁴³. Propagandă în favoarea uneltelor moderne, îndeosebi a plugului, făceau și foile oficiale din țările române⁴⁴, insistând în vederea convingerii proprietarilor și arendașilor să facă investiții mai substanțiale într-un domeniu de care depindea ameliorarea producțiilor agricole.

Dar, dintre provinciile românești datorită contactului lor economic direct cu țările din Europa centrală unde surveniseră autentice mutații în utilajul agricol, Banatul și Transilvania erau integrate mai de timpuriu într-un asemenea proces. Cei care se lansează pe o asemenea cale, deși inițial cu unele ezitări, erau moșierii din Banat, din vestul și sudul Transilvaniei. În preajma lui 1848, existau pluguri perfecționate, prășitoare trase de cai, liniatoare și citeva mașini de treierat la Chișinău — Griș și Lovrin, în Banat, iar în Transilvania la Sărmaș, Bahnea, Cușma, Chiochiș, Galați, Almașu Mare⁴⁵, Jibou — alături de pluguri perfecționate — se aflau semănători, extirpatoare și mașini de treierat⁴⁶. Însăși gospodăria țărănească era antrenată în asemenea schimbări. Tot unii țărani posedau deja pluguri de fier ușoare. Acestea — confecționate în alteliere din Transilvania — pătrundeau la o adâncime de 25-30 cm comparativ cu cele anterioare care ajungeau doar la 10—15 cm. Aceleași pluguri noi tăiau o brazdă de 25—30 cm spre deosebire de cele vechi când brazda avea o lățime de numai 15—20 cm folosind, în loc de 6—8 boi, doar 2—4 boi⁴⁷.

Procesul de înzestrare a agriculturii cu mijloace tehnice moderne s-a amplificat după 1848, cuprinzând în limitele lui un număr mai mare de proprietari, arendași și țărani. Aceștia din urmă emancipați de servituți feudale — pe cont propriu sau prin asociere — cumpărau nu numai pluguri, ci și semănători, secerători și mașini de treierat. Sporeau — în aceleași împrejurări — vitele de tracțiune, boi și cai. Dacă în 1851 se aflau circa 140 000 cai, în 1870 numărul lor era de 190 000. Povara muncii ci noile unelete cădea însă asupra boilor al căror număr — în același răstimp — a crescut de la 662 585 la 927 371⁴⁸. Mișcarea de înnoire a bazelor tehnice ale agriculturii este însă lentă și contradictorie mai ales în gospodăria țărănească, ea neschimbindu-și radical caracterul care continuă a fi unul de subsistență, intrucât uneltele folosite erau rudimentare⁴⁹.

Plugurile și rarițele moderne se răspîndesc cu precădere în gospodăriile marilor moșieri, dar folosirea lor în primele două decenii după 1848 era sporadică. La finele deceniului șapte, în părțile de răsărit ale Transilvaniei, din totalul de 18 016 pluguri, numai 3967, deci 22,2% erau făcute

⁴³ *Ibidem*, p. 212.

⁴⁴ „Buletin”, nr. 25 din 8 aprilie 1847.

⁴⁵ L. Gyémánt, *Tendențe de modernizare în agricultura Transilvaniei, Banatului și Bucovinei în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p. 96.

⁴⁶ A. Csetri și I. Kovács, *Repartizarea mașinilor agricole în Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, IV, 1967, p. 266—267.

⁴⁷ I. Kovács, *Apariția primelor mașini agricole perfecționate în Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis”, I, 1964, p. 382.

⁴⁸ I. Kovács, *Apariția primelor mașini agricole perfecționate în Transilvania*, p. 385.

⁴⁹ S. Rătegan, *Aspecte ale stratificării sociale în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, XXX, 1980, p. 314.

din fier. În Banat, Bihor și Satu Mare procentajul era ceva mai mare, dar mai redus în Maramureș, Zarand și Chioar. În deceniul cinci al secolului trecut se desfășoară în atelierele din Transilvania o susținută activitate de perfecționare a plugului și rariței. Aveau părțile componente din fier, cu excepția grindeiului și coarnelor. Există un dispozitiv — regulatorul — care asigură o arătură mai adâncă sau mai superficială. Erau pluguri cu roți construite în mare parte din fier⁵⁰. În Banat, marii proprietari și arendași dovedeau zel pe calea înzestrării agriculturii cu instrumente de muncă moderne. Aici se răspindeau plugurile de fier tip Reșița, Vidacs și Sack⁵¹. Arendașul Schulhoff din Denta, în 1861, cumpărase două locomotive cu aburi marca Fowler, fiecare de 12 cai putere, care trăgeau un plug cu 6 brăzdare. Aratul se efectua prin folosirea a 3—5 oameni. Se munceau zilnic 30 jugare pământ la o adâncime de 30—40 cm, cu o cheltuială de 2 florini de fiecare jugar⁵².

Semănătoarele — folosite la însămânțarea porumbului — abia erau întâlnite înainte de 1848, dar ulterior s-au înmulțit ajungând, în 1870, la peste 400. Se utilizau două tipuri: unul pus în funcție de forța omului, iar altul acționat de animale. Mai răspândite erau însă cele trase de cai sau boi, întrucât așezau mai rapid sămînța în șir și-o acopereau⁵³. Tot în atelierele din Transilvania s-a construit o prășitoare la care era înhămat un cal. Cu o asemenea unealtă un om prășea într-o zi un teren de 25 ori mai mare decât dacă ar fi muncit cu sapa. S-au răspândit de asemenea mașini de prășit vița de vie, confecționate după un model francez. O oarecare extensiune dobîndeau secerătoarele care, în 1870, erau în număr de 70. De un succes deosebit se bucura modelul realizat în 1831 de inginerul american Cyrus Mac Cormick. Se utilizeau forța de muncă a 2 oameni și tracțiunea a 1—2 cai, efectuîndu-se zilnic seceratul a 5—6 ha⁵⁴. Dotarea cea mai bună cu unelte moderne de strîns păioase o avea însă agricultura Banatului. Dacă în 1863 funcționau aici 30 batoze cu aburi⁵⁵, în 1975, în cele trei comitate se aflau 175 batoze cu aburi și 70 acționate cu cai. În același timp, în 18 comitate din Transilvania nu se afla nici o batoză cu aburi⁵⁶.

Deși mai lentă, tendința de modernizare tehnică a agriculturii se vădea și în Principate îndeosebi după constituirea statului național. Recensămîntul din Țara Românească din 1859, de pildă, releva că agricultura avea la dispoziție 129 904 cai, 143 măgari și catiri, 623 814 boi, 7 387 bivoli, 211 599 care de transport, 96 178 pluguri și 568 „alte diferite instrumente și mașini agricole”⁵⁷. Conform unor date statistice din 1865, în România exista la acea dată circa 752 „mașini agricole”, printre care de treierat 312, de secerat 101, de bătut porumbul 114⁵⁸ etc.

⁵⁰ I. Kovács, *op. cit.*, p. 380—381.

⁵¹ Kakucs Kajos, *op. cit.*, p. 11.

⁵² I. Kovács, *Apariția primelor mașini agricole perfecționate în Transilvania*, p. 381.

⁵³ *Ibidem*, p. 382.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 385.

⁵⁵ Kakucs Lajos, *Învățămintul agricol din Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, XX, 1983, p. 224—225.

⁵⁶ *Idem*, *Dezvoltarea agriculturii capitaliste în Banat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. Rezumatul tezei de doctorat, Cluj, 1983, p. 11.

⁵⁷ „Analele Statistice”, an. II, nr. 5—8, 1861, p. 32—33.

⁵⁸ Gh. Cristea, *Probleme ale modernizării agriculturii României (1864—1877)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. VII, București, 1983, p. 156 și urm.

Începînd să vadă foloasele agriculturii comerciale practică pe rezerva moșiei, proprietarii și arendașii exprimă un anume interes pentru procurarea de unelte agricole. În primul rînd ei, dar și o parte din țărani înstăriți se arată preocupați de procurarea unor pluguri fără roți din Austria, trase de mai puține animale, de regulă de doi boi, prin care se asigura independența micului producător, posesor a puține vite de muncă. Se importă, de asemenea, un model mai ușor de rariță, cel al lui Schwert, îndeosebi în Moldova, în partea de nord a acesteia. Este însă de menționat că noile pluguri și rarițe nu apăreau ca un fenomen general, ci ca o excepție. Tot în asemenea condiții — datorită aceluiași inițiative — erau procurate în exemplare rare o serie de mașini de semănat și de cosit, vînturători mecanice, moriști de curățit grîu sau de bătut porumb, mașini de strîns finul etc. Pentru a stimula înzestrarea agriculturii cu instrumente de muncă moderne — ca urmare a unei asemenea tendințe —, în 1861, Cuza decreta scutirea de vamă a tuturor importurilor de acest gen.

O atenție specială a fost acordată introducerii mașinilor de treierat. Fiind o regulă generală în țările române, treierul cu cai sau cu boi, pe lîngă faptul că genera munci istovitoare și de lungă durată, era deficitar și sub raportul marelui risipe de recoltă survenită în asemenea împrejurări. Proprietarii și arendașii din Moldova, încă din 1842, încep să perceapă importanța acelor mașini, dar introducerea lor s-a accentuat de-abia după 1850. În 1860 existau în Moldova 98 mașini de treierat, insuficiente însă spre a acoperi toate necesitățile unor asemenea munci, cu toate că proprietarii lor le închiriau pe scară mare. În Țara Românească, folosirea unui asemenea mijloc modern de scoatere a boabelor din paie pare a fi fost inaugurată în 1860 de către inginerul S. Sierecht care a introdus mașina mobilă de treierat pe baza unui contract cu cîțiva proprietari din județul Prahova. Cu această ocazie, le-a treierat grîul orzul, ovăzul și fasolea. Ulterior, mașini de acest gen au fost procurate în măsură tot mai mare, încît, în 1861, ele treierau cerealele proprietarilor și arendașilor din județele Ilfov și Teleorman, cele mai bogate în asemenea culturi. Datorită marilor lor foloase, tot în 1861, la București, s-a produs înființarea unei asociații sub numele de „Economul român”, al cărei scop consta în procurarea din străinătate a unor mașini de treierat acționate de forța aburului, spre a fi închiriate apoi. Se propunea deci înființarea unui centru național de mașini agricole moderne cu scopul de a fi folosite — prin închiriere — la efectuarea treieratului păioaselor pe scară cît mai largă. Cu toate că asociația nu și-a concretizat proiectul, pe calea unor inițiative individuale s-au înmulțit asemenea mașini în anii următori, treierul descătușîndu-se progresiv de rutina seculară.

După 1859 se experimentau cu succes secerătorile moderne. În 1862, de pildă, o asemenea mașină americană acționată de forța a 4 boi s-a folosit în județul Vlașca, pe moșia Mihăilești. Ea dovedea o adevărată performanță prin faptul că în zece ore secera 15 — 20 pogoane, substituind astfel munca a 100 oameni. Ca atare, comisiile agricole județene făceau propuneri pentru răspîndirea pe scară largă a unor asemenea

mașini. Deși sporeau într-un ritm destul de lent, ele se diseminau treptat în diferite județe. În 1866, de pildă, județul Mehedinți dispunea de trei secerători care, evident efectuau munci pe diferite proprietăți⁵⁹.

Procurarea din străinătate a primelor unelte moderne a generat apariția unor ateliere pentru întreținerea și repararea acestora, ivirea unor meserii și chiar a unor centre profilate într-o asemenea direcție, fenomen care, în fapt, era sinonim cu începuturile industriei agricole în România. În Banat, la Comloșul Mare, între 1825 — 1842, a lucrat fiare de plug Vidacs István, acesta prin activitatea desfășurată făcând din localitatea menționată un centru de confecționare a plugului cu brăzdar de fier⁶⁰. La Timișoara, în 1856, s-a înființat o filială a fabricii de mașini agricole a industriașului praghez Theophil Weiss, care se inspira din modele engleze și americane. După 1856 organiza aici expoziții, contribuind la răspândirea mașinilor agricole. La Cluj, încă din 1840, pe propritatea mecanicului Rajka, exista o instalație Sachetti pentru construirea unor mașini de treierat. Mecanicul menționat, în 1856, a reușit să construiască o mașină de treierat hidraulică instalată pe malul Someșului. În preajma lui 1848 mai funcționau în Transilvania și alte ateliere mai mici care făceau unelte agricole: pluguri de fier, rarițe, grape, mașini de prășit, mașini de tăiat paie etc. Pe baza unor modele străine s-a trecut ulterior, la construirea unor unelte mai complicate⁶¹.

Principatele posedau și ele ateliere de reparat și confecționat unelte uzuale, solicitate îndeosebi de țărani. În 1841, în Moldova, datorită inexistenței unor inițiative individuale pentru modernizarea lor, statul a încurajat înființarea unei fabrici de către Jules Sachetti, căruia i-a dat o subvenție de 1500 ducati. Stabilimentul s-a infiripat și a funcționat în mahalaua Păcurari, dar a dat faliment. Tot în categoria eșecurilor trebuie menționată încercarea din 1857 a lui Anton Schiler și asociații de a deschide la Iași „o fabrică de mașini agronomice” a cărei destinație ar fi fost să pregătească mașini mici și mari pentru treierat, „de desfăcut păpușoi” etc. Sigur este însă că, în ajunul legii rurale din 1864 în Moldova existau trei ateliere mari de reparat și construit unelte agricole, unele marcându-și existența din epoca regulamentară. Acestea erau plasate pe moșiile Zvoriște a prințului A. Moruzi, Voinești (Iași) a lui Alecu Negruți și în incinta Școlii tehnice de instrumente agricole din Iași, fosta Școală de arte și meserii înființată sub domnia lui M. Sturdza⁶².

Agricoltura românească în preajmă reformei din 1864 se configurează deci drept o ramură economică aflată pe calea progresului tehnic prin introducerea unor mașini de bază menite a executa mai rapid și mai eficient două munci esențiale: aratul și strînsul păioaselor. Ea era

⁵⁹ Pentru toată demonstrația referitoare la introducerea mașinilor moderne în agricultura Principatelor vezi: Gh. Platon, *Domeniul feudal*, p. 18; E. Negruți, *op. cit.*, p. 68, 70, 72, 84—89; I. Corfus, *Agricultura '48—'65*, p. 313—314.

⁶⁰ Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 6.

⁶¹ I. Kovács, *Apariția primelor mașini agricole perfecționate în Transilvania*, p. 378—379.

⁶² E. Negruți, *op. cit.*, p. 36—37, 67, 73—74; L. Boicu, *op. cit.*, p. 191; V. Apostolescu, *Din trecutul instituțional agricol. Comisia de agronomie și economie rurală din Moldova*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, vol. I, p. 272.

tributară însă, în largă măsură, unei tehnici relativ înapoiate datorită unor împrejurări speciale dar mai ales faptului că marii proprietari de moșii — cei care dispuneau de fonduri bănești — erau reticenți față de agricultura de mare randament, pe cont propriu, refuzînd să facă investiții substanțiale în uneltele agricole moderne. Dezvoltîndu-se extensiv și stimulată de forțele pieței, agricultura începe a fi considerată o ramură economică indisolubil legată de știința solului. În epoca regulamentară erau puse bazele agronomiei românești care își face din răspîndirea cunoștințelor de specialitate obiectivul prioritar. Deși asemenea eforturi erau relativ modeste, ele erau însă simptomatice pentru opțiunea modernizatoare a agriculturii naționale.

ÉLÉMENTS DE MODERNITÉ DANS L'AGRICULTURE ROUMAINE, 1831 — 1864

Résumé

L'époque des Règlements Organiques et de la constitution de l'état national roumain constituait l'ouverture vers des changements radicaux dans la nature de la propriété foncière et des relations agraires. L'agriculture sortait de son état routinier et traditionaliste, tout en devenant une occupation rentable. Affranchie des servitudes féodales, la propriété connaît les premières étapes de modernisation. On propage des connaissances tenant du domaine agricole par des journaux et des brochures, on procure des outils, certains mécaniques. Développée de manière extensive et stimulée par les forces du marché, l'agriculture commence à être considérée comme une branche économique liée indissolublement à la science du sol. Les premiers progrès enregistrés dans ce domaine datent de l'époque où se constitue l'état national.

CÎTEVA CONSIDERAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU „MONSTRUOASA COALIȚIE” ȘI DURATA EXISTENȚEI EI

VALERIU STAN

Este îndeobște cunoscut că reformele înfăptuite în timpul domniei lui Al.I. Cuza, care au transformat din temelii structura social-economică și instituțiile tînărului stat național român, au avut loc într-un context politic caracterizat prin multiple și grave contradicții, prin puternice frământări și lupte politice. În cadrul acestora conflictul care a opus pe domnitor unei laîgi și puternice coaliții de forțe politice cunoscută sub numele de „monstruoasa coaliție” ocupă un loc de seamă, de aceea, începînd cu A.D. Xenopol¹, numeroși istorici și cercetători care au studiat această perioadă i-au acordat un loc important în lucrările lor. Amintim aici, cu titlu informativ, pe N. Iorga², Al. Lapedatu³, O. Boitoș⁴, Paul Henry⁵, T.W. Riker⁶, I. Hudiță⁷, C.C. Giurescu⁸, Dan Berindei⁹, Apostol Stan¹⁰, Gr. Chiriță¹¹, V. Russu¹² ș.a. S-ar părea așadar că fenomenul este îndeajuns de cunoscut și elucidat pentru a mai fi readus în discuție și, totuși, dacă ne hazardăm la aceasta, o facem deoarece considerăm că mai persistă încă unele confuzii și opinii nefondate în legătură cu caracterul, durata și obiectivele urmărite de coaliția menționată.

¹ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I—II, Iași, 1903.

² N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IX. București, 1938; Idem, *Cuza Vodă și dușmanii săi a doua zi după detronare*, Vălenii de Munte, 1909.

³ Al. Lapedatu, *Preludiile căderii lui Cuza Vodă*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tom. XXV (1942—1943), p. 1011—1112; Idem, *11 februarie 1866 în perspectiva istorică a trei sferturi de veac*. București, 1941 (Extras din An. Acad. Române, Mem. Secț. Ist., seria III, tom. XXIII, 1940—1941).

⁴ O. Boitoș, *Contribuții la istoria misiunii lui A. Panu în Apus (1864)*. Cluj, 1935 (Extras din „Anuarul Institutului de istorie națională”, tom. VI, 1935).

⁵ Paul Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930.

⁶ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856—1866*, traducere de Alice L. Bădescu, București, (1944).

⁷ I. Hudiță, *Franța și Cuza Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863*. București, 1941, (Extras din „Hrisovul”, I, 1941).

⁸ C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ed. a II-a, București, 1970.

⁹ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979; Idem, *Les antécédents de l'abdication du prince Couza*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVIII, 1979, nr. 4, p. 785—802.

¹⁰ Apostol Stan, *Curenți și grupări politice în România între Unire și Independență (1859—1877)*, București, 1979.

¹¹ Gr. Chiriță, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă*, în „Revista de istorie”, tom. 29, 1976, nr. 3, p. 347—371.

¹² V. Russu, „Monstruoasa coaliție” și detronarea lui Al. I. Cuza, în vol. *Cuza Vodă în memoriam*, Iași, 1973, p. 503—550.

Desigur, nu ne propunem să reluăm aici întreaga discuție a problemei, să intrăm în detalii în legătură cu modul în care s-a constituit „monstruoasa coaliție”, cu acțiunile ei îndreptate împotriva domnitorului Uniunii, cu toate dedesubturile care au caracterizat viața politică în cei șapte ani de domnie ai lui Cuza Vodă. Ne vom mărgini să abordăm doar anumite aspecte mai importante ale chestiunii, îndeosebi acelea menite să contribuie la înțelegerea corectă a fenomenului.

O primă precizare pe care dorim s-o facem este aceea că „monstruoasa coaliție” a luat ființă la sfârșitul anului 1862 ca o largă înțelegere sau alianță a unor forțe politice de orientări diferite: conservatori, liberali moderati și liberali radicali, în principal conservatori și radicali, și că ea a fost denumită de contemporani „monstruoasă” nu datorită scopului urmărit, ci având în vedere faptul că grupările componente se situau ideologic și sub raportul compoziției sociale pe poziții total diferite. Se cuvine de asemenea relevat că această coaliție nu a apărut dintrodăată, că ea a avut antecedente, momentul 1862 reprezentând doar punctul final al unui proces mai îndelungat. Începuturile ei pot fi detectate încă în primii ani ai domniei lui Cuza când, în două rinduri, conservatorii și liberalii radicali s-au coalizat temporar pentru a răsturna unele guverne de orientare liberală moderată preferate de domnitor. Astfel, în mai 1860, guvernul condus de Ion Ghica în Țara Românească a fost răsturnat de „monstruoasa alianță” a celor două extreme ale Adunării, aceeași soartă avîndu-o în aprilie anul următor și guvernul prezidat de M.C. Epureanu. Istoricul C.C. Giurescu, în lucrarea sa *Viața și opera lui Cuza Vodă*, a adus noi dovezi ale apropierii, în acești ani, între grupările politice adversare domnitorului¹³, totuși actul de naștere al „monstruoasei coaliții” trebuie plasat abia în decembrie 1862, în condițiile în care tendințele lui Cuza spre o guvernare autoritară au devenit tot mai evidente.

Trebuie precizat totodată că „monstruoasa coaliție” nu a reprezentat și o contopire organizatorică a grupărilor componente, renunțarea de către acestea la principiile profesate pînă atunci. Ea a fost numai o alianță tactică, fiecare grupare păstrîndu-și independența politică și ideologică. Contemporanii au sesizat perfect acest lucru. Astfel, I. Heliade Rădulescu scria în 1861 unui prieten următoarele: „Boierii și-au dat mina cu nebunii. Eu unul nu sper nici un bine de la această unire monstruoasă, pentru că nici văpsiții cu roșu nu s-au albit, nici spoiiții cu alb nu s-au rumenit”¹⁴. La rîndul său C. Bolliac, considerat pe nedrept ca autor al denumirii de „monstruoasa coaliție” — aceasta, sub o formă sau alta, circula deja în epocă — definea alianța conservatorilor și a liberalilor radicali drept „o agregatiune spontanee între oameni de diferite credințe, cu interese opuse, cu diferite dăvine și obiceiuri”. Ea nu reprezenta o fuziune căci — arăta pe drept cuvînt Bolliac — „o partită întreagă să treacă deodată din extrema reacțiune în extremul progres este cu neputință”¹⁵. Aceasta nu înseamnă însă că „monstruoasa coaliție” a fost lipsită de organizare și de o anumită coezi-

¹³ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 164—167.

¹⁴ I. Heliade Rădulescu, *Scrisori din exil*, cu note de N. B. Locusteanu. București, 1891, p. 622; I. Heliade Rădulescu către Gr. Grădișteanu, 6/18 februarie 1861.

¹⁵ C. Bolliac, *Scrisori*, vol. II. Articole literare, cronici dramatice, articole politice, arheologie, ediție, note și bibliografie de Andrei Russu. București, Minerva, 1983, p. 180—181.

une. Cu tot caracterul limitat al înțelegerii dintre grupările componente, ea a avut un program politic și un comitet de conducere, în fruntea căruia pare să se fi aflat într-o primă perioadă conservatorul moderat Dimitrie Ghica, cunoscut și sub numele de Beizadea Mitică.

Ce a determinat însă coalizarea unor forțe politice atât de deosebite? Pentru a înțelege acest lucru câteva explicații privind poziția lui Al.I. Cuza în cadrul spectrului politic al epocii ni se par necesare.

După cum se știe, prin formație intelectuală și concepție politică, Cuza Vodă se situa pe pozițiile ideologice ale liberalismului moderat. El nu era, după cum aprecia consulul francez la Iași, Victor Place, „nici alb, nici roșu”¹⁶, respingând atât tendințele retrograde ale moșierimii cât și radicalismul unei părți a burgheziei și a maselor orășenești. Orientarea lui spre o linie „de mijloc” în conducerea statului, preferința arătată unor grupări de nuanță moderată, cum au fost acelea ale lui N. Krețulescu și M. Kogălniceanu, au nemulțumit însă atât pe conservatori, cât și pe liberalii radicali, care reprezentau gruparea politică cea mai avansată și în aceleși timp cea mai organizată din epocă.

Cuza Vodă s-a aflat astfel în tot timpul domniei sale într-o grea situație, fiind prins între două forțe politice adverse, „roșii” cum mai erau denumiți radicalii, și conservatorii sau „albii”, între care a fost silit să manevreze. După mărturia lui D. Bolintineanu domnitorul oscila între cele două „partide”. El nu se hotărâa a merge „nici cu liberalii (radicalii — n.n.), nici cu boierii, nici nu aveau o partidă a sa credincioasă și capabilă”¹⁷. Și mai sugestiv este comentată situația domnitorului de către principele polonez Wladislaw Czartoryski, care scria în 1864 că: „Din ziua în care a ajuns la putere principele Alexandru Ioan Cuza se găsi între liberali (radicali — n.n.), care pretindeau să-l vadă mergînd repede, și vechii boieri, care nu vroiau să-l vadă mergînd deloc”¹⁸. Ceea ce complica și mai mult situația domnitorului în raport cu grupările politice era faptul că domnia lui Cuza a fost considerată de contemporani și de el însuși numai ca o etapă de tranziție, menirea lui fiind de a înfăptui Unirea și de a pregăti terenul în vederea instaurării unei dinastii străine stabile, deziderat sancționat de Adunările ad-hoc, în 1857, ca o dorință națională, dar respins de marile puteri europene.

Pentru a face față situației Al.I. Cuza a promovat în primii ani de domnie cunoscuta politică de basculă, care consta în a se servi de grupări politice contrare spre a le opune una alteia și a le uza, făcînd imposibile pretențiile lor de guvernare. Totodată, domnitorul a intenționat încă din acești ani să dea o lovitură de stat pentru a înlocui regimul constituțional parlamentar instituit prin Convenția de la Paris cu un regim autoritar, firește aceasta nu în scopuri personale, egoiste, ci pentru că nutrea convingerea că numai în acest fel putea să aducă la îndeplinire programul de reforme preconizat de el și de grupările politice pe care se srijinea, program făcut public în mesajul adresat Adunărilor electivă la 6 decembrie 1859. D. Bolintineanu, primul biograf

¹⁶ V. Slăvescu, *Domnitorul Cuza și Victor Place*, București, 1942, p. 105.

¹⁷ D. Bôlîntineanu, *Viața lui Cuza Vodă, memoriu istoric*, ed. a V-a, București, 1873, p. 42.

¹⁸ Apud C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 250.

al domnitorului, considera că ideea loviturii de stat a fost concepută de Al.I. Cuza în primăvara anului 1860, în momentul retragerii de la cîrma Țării Românești a guvernului condus de Ion Ghica¹⁹. În realitate, orientarea domnitorului spre o asemenea soluție era mai veche, ea datînd încă din 1859, înainte chiar ca dubla alegere să fi fost recunoscută pe plan internațional. Astfel, în scrisoarea trimisă împăratului Napoleon al III-lea la 17/29 mai 1859 prin intermediul lui I. Bălăceanu, domnul solicita permisiunea de a instaura dictatura pentru a putea înlăptui pe această cale unirea deplină a celor două Principate²⁰. Ulterior, pe măsura trecerii timpului, tendințele lui Cuza spre o guvernare autoritară se intensifică. Domnitorul însuși nu mai face uu secret din intențiile sale. El comunică aceste intenții consulilor străini, care se grăbesc să le aducă la cunoștința guvernelor respective²¹. De menționat că dacă la început dictatura a fost preconizată ca un mijloc de realizare a unirii depline, ulterior ea va fi justificată prin necesitatea înlăptuirii reformelor cărora Adunarea legislativă, dominată statornic de moșierimea conservatoare, li se opunea cu îndirjire.

În primii ani de domnie, preocupat cu precădere de înlăturarea piedicilor care stăteau în calea unirii politico-administrative a celor două Principate, domnitorul nu a putut să-și materializeze această intenție. În 1862 însă, după ce unirea deplină fusese realizată, tendințele sale spre o guvernare autoritară, de nesocotire a principiilor parlamentarismului, s-au putut manifesta deschis. Un indiciu al domniei autoritare, respinsă atît de conservatori cît și de liberalii radicali, l-a constituit însăși numirea guvernului moderat prezidat de N. Krețulescu (24 iunie 1862), care nu se bucura de nici un sprijin în Adunare. În toamna aceluiași an, consulul general al Franței la București, H. Tillos, în urma unei întrevederi de două ore avută cu Al. I. Cuza, raporta că intențiile acestuia, deși nu fuseseră exprimate deschis, puteau fi redade prin cuvintele: „Dați-mi dictatura, fără de care nu voi putea nici guverna, nici lăvi în adversarii mei”²². Același consul, într-un alt raport din 6 ianuarie 1863 stil nou, relata că instituirea unui regim autoritar devenise pentru Cuza Vodă „felul tuturor eforturilor sale”²³. La 1/13 ianuarie 1863, domnitorul declara de altfel că, după asasinarea lui Barbu Catargiu (8 iunie 1862), luase el însuși „cîrma guvernului”²⁴. Or, tocmai perspectiva de a se vedea înlăturați de la conducerea țării, într-un moment cînd se puneau cu acuitate trecerea la înlăptuirea marilor reforme, a determinat alianța conservatorilor cu liberalii radicali și constituirea în acest fel a „monstruoasei coaliții”.

¹⁹ D. Bolintineanu, *op. cit.*, p. 58.

²⁰ N. Corivan, *Scopul misiunii secrete a lui Bălăceanu și atitudinea lui Napoleon III, în „Cercetări istorice”, VIII—IX, 1932—1933, nr. 1, p. 13—14. D. A. Sturdza, secretar al lui Al. I. Cuza în primul an de domnie, confirmă și el tendința domnitorului de a instaura dictatura încă din primele luni după dubla alegere (Cf. B.A.R., Msse, Arhiva D. A., Sturdza, I, mss. 5, f. 58—59).*

²¹ Arh. St. București, microfilme Franța, r. 9; Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Archives diplomatiques, Correspondance politique des consuls, Turquie-Bucharest, vol. 21, f. 130—132, 137—138, 217, 339—340. Vezi și V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 37—41.

²² Ibidem, r. 10, vol. 23, f. 28.

²³ Ibidem, f. 129.

²⁴ „Monitorul. Jurnal oficial al Principatelor Unite”, nr. 1 din 2/14 ianuarie 1863, p. 1.

Desigur, formarea coaliției menționate nu poate fi înțeleasă fără a lua în considerație și o serie de cauze imediate, care au accentuat nemulțumirea celor două grupări politice, grăbind astfel apropierea lor. Unele din aceste cauze au fost puse în evidență încă de A.D. Xenopol. În ceea ce privește pe conservatori, este vorba de refuzul domnitorului de a sancționa legea rurală votată de Adunare la 11 iunie 1862, prin care țărănimea era spoliată de pământ, și bănuiala, ce părea întemeiată, privind amestecul lui Cuza în uciderea primului ministru B. Catargiu ²⁵. S-ar mai putea adăuga acestora măsura luată de guvern privind trecerea sub controlul statului a Așezămintelor Brîncovenesti, conduse de unul dintre conservatorii de seamă ai vremii, Gr. Bibescu-Brîncoveanu, și ale căror venituri erau folosite în mare măsură la finanțarea unor acțiuni ostile domnitorului. Era fără îndoială un răspuns la provocarea lansată de conservatori prin alegerea ca deputat, în vara anului 1862, a fostului domnitor Gh. Bibescu. Cît privește pe liberalii radicali, în afara proceselor de presă intentate lui C.A. Rosetti ²⁶, redactorul „Românului”, aceștia erau nemulțumiți în principal de faptul că Al.I. Cuza continua să-i ignore, refuzînd să le acorde puterea după retragerea conservatorilor de la guvern în iunie același an.

În fine, apropierea „roșilor” de conservatori și constituirea „monstruoasei coaliții” la sfîrșitul anului 1862 s-a datorat și impresiei pe care radicalii au avut-o — în urma tranzitului armelor sîrbești prin România — că domnitorul făcea jocul politicii rusești. Ecouri ale acestei impresii, lipsite însă de fundament, găsim atît în paginile „Românului” ²⁷, cît și în corespondența fruntașilor acestei grupări politice. Astfel, într-o scrisoare din 11 decembrie 1862 a lui I.C. Brătianu, acesta afirma că guvernul condus de N. Krețuleru era „muscălesc” ²⁸, adică înfeudat cu totul politicii țariste. După cum menționa consulul general englez la București, J. Green, într-un raport din 7 ianuarie 1863 stil nou, liberalii radicali, deși sprijineau mișcarea de eliberare a popoarelor sud-dunărene, deveniseră extrem de alarmați în urma tranzitului armelor sîrbești, procurate din Rusia, prin Principate. Ei credeau acum că Al.I. Cuza încheiase o convenție secretă cu țarul, al cărei rezultat erau convinși că nu putea fi altul decît intrarea rușilor în Principate într-un viitor apropiat. Liderii grupării radicale erau conștiente că într-o astfel de eventualitate ei urmau a fi exilați, de aceea pentru a contracara acest lucru — nota consulul respectiv — s-au unit cu boierii, care nu încetaseră niciodată să se opună domnitorului ²⁹.

În legătură cu țelul urmărit de coaliție, începînd cu A.D. Xenopol aproape toți cercetătorii au afirmat că aceasta a avut ca scop răsturnarea lui Cuza și aducerea în locul lui a unui prinț străin. În realitate, cercetarea atentă a documentelor epocii infirmă o asemenea supoziție

²⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. I, p. 265—267.

²⁶ Arh. St. București, fond Tribunalul județului Ilfov, secția I, dosar 12 și 16/1862; „Gazeta Tribunaletor”, II, 1862, nr. 73 din 15 septembrie, p. 580—581.

²⁷ „Românul”, VI, nr. 339 din 5 decembrie 1862; nr. 341—342 din 7—8 decembrie 1862.

²⁸ *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu* ed. a II-a, vol. I. București, 1936, p. 12; I. C. Brătianu către Pia Brătianu, București, 11 decembrie 1862.

²⁹ Arh. St. București, microfilme Anglia, r. 83; Public Record Office, Londra, Foreign Office, General Correspondence, F. O. 78/vol. 1746, f. 25—26.

pentru perioada de început a existenței „monstruoasei coaliții”. Afirmția este valabilă numai pentru cea de-a doua fază prin care a trecut această alianță, anume aceea cuprinsă între lovitura de stat de la 2 mai 1864 și actul de la 11 februarie 1866. Este adevărat — după cum observă și A.D. Xenopol — că persoana lui Cuza nu mai era atât de necesară de când se realizase unirea deplină³⁰, totuși momentul răsturnării lui de la cîrma statului nu sosise încă. Acum, în anii 1862 — 1864, „monstruoasa coaliție” nu-și propune înlăturarea lui Cuza Vodă din mai multe motive. Mai întîi pentru că nu exista o deplină unitate de vederi în această privință între cele două laturi ale coaliției. O dovedește faptul că atunci cînd conservatorii prin Gr.M. Sturdza și Gr. Bibescu-Brîncoveanu au ridicat în Adunare problema prințului străin, cu prilejul dezbaterilor faimoasei adrese de răspuns la mesajul tronului din ianuarie-februarie 1863, liberalii radicali, prin I.C. Brătianu, au atras atenția că, în condițiile internaționale din acel moment, un principe străin ar fi însemnat „un principe muscal, austriac sau vreun pașă turcesc”³¹ ceea ce, evident, atât unii cît și ceilalți doreau să evite. În al doilea rînd, domnitorul, care înfăptuise unirea deplină, se bucura de un prestigiu imens în rîndul maselor, iar armata, care va juca un rol esențial în actul de la 11 februarie 1866, îi era devotată.

„Monstruoasa coaliție” nu-și putea propune această perioadă răsturnarea lui Cuza și pentru motivul că nu avea un candidat cu care să-l înlocuiască. Nu îl va avea nici la 11 februarie 1866, cînd proclamarea principelui Filip de Flandra s-a făcut prin surprindere, fără ca măcar cel interesat să fi fost întrebat. Din rapoartele consulare franceze din această perioadă reiese că unii membri ai coaliției au sondat posibilitatea de a aduce pe tronul țării pe principele Napoleon, vărul împăratului Napoleon al III-lea, pe care fruntașii liberalilor radicali îl cunoșteau din anii exilului de după revoluția de la 1848. Au întîmpinat însă refuzul net al diplomației franceze, care a făcut cunoscut, fără echivoc, că Franța nu avea nici un candidat de oferit³². Rezultă deci că nu erau întrunite condițiile care să facă posibilă răsturnarea lui Cuza și aducerea în locul lui a unui prinț străin. Terenul pentru noua combinație politică nu era încă pregătît. Aceasta și explică de ce „monstruoasa coaliție” a simțit nevoia să trimită un emisar în Apus, în persoana lui Anastase Panu, cu misiunea de a afla dacă în caz de vacanță a tronului și instituire a unui guvern provizoriu exista pericolul unei intervenții colective sau separate a puterilor, precum și dacă se putea nădăjdui obținerea unui prinț străin. Proiectată încă din toamna anului 1863, misiunea lui An. Panu nu se va concretiza decît în martie anul următor, cu două luni numai înaintea de lovitura de stat. Trimisul coaliției avea de asemenea sarcina de a influența, prin intermediul presei, opinia pu-

³⁰ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 264.

³¹ *Protocoloalele ședințelor Adunării legislative, 1862—1863*, supliment la „Monitorul oficial”, nr. 62, p. 7; Ap. Stan, *op. cit.*, p. 167.

³² Arh. St. București, microfilme Franța, r. 10, vol. 23, f. 156—157, 185, Vezi și I. Hudiță, *op. cit.*, p. 118—119.

blică apuseană împotriva domnitorului Unirii. Se știe că dacă în această din urmă privință a dat rezultate, în schimb acțiunea lui Panu asupra guvernelor Angliei și Franței nu a avut nici un efect ³³.

Care a fost atunci scopul urmărit de „monstruoasa coaliție” în această primă perioadă? Aceasta l-a reprezentat apărarea regimului constituțional parlamentar, preîntâmpinarea loviturii de stat plănuită de domnitor, ceea ce ar fi însemnat eliminarea din viața politică atât a conservatorilor cât și a liberalilor radicali, lucru care de altfel s-a și întâmplat după 2 mai 1864. Că este așa o dovedește și programul coaliției și este surprinzător că acest program, deși cunoscut și publicat de multă vreme ³⁴, nu a atras deloc atenția cercetătorilor care s-au ocupat de problema respectivă. El a fost considerat un program exclusiv liberal, fapt infirmat atât de unele formulări din cuprinsul său cât, mai ales, de semnatarii lui, care aparțin tuturor grupărilor coalizate: liberali radicali (C.A. Rosetti, An. Panu, Șt. Golescu, A.C. Golescu, I.C. Brătianu, G. Adrian, N. Golescu, Gr. Arghiropol, Anton I. Arion, A.S. Petrescu. C.T. Grigorescu), liberali moderați (A.G. Golescu, Ion Ghica), conservatori (Gr. M. Sturdza, G.B. Știrbei, C.N. Brăiloiu).

În ce privește conținutul, trebuie menționat că programul la care ne referim avea un caracter înaintat, progresist, nelipsind însă și unele idei de sorginte conservatoare, cum era de exemplu aceea privind necesitatea înfăptuirii reformelor menite să contribuie la consolidarea naționalității române „treptat și fără zguduire”. Între reformele preconizate pe primul plan se situau reforma agrară, „cea dintii și cea mai capitală”, reforma electorală și reforma administrativă, stabilindu-se totodată principiile care urmau să stea la baza acestora. Astfel, în legătură cu reforma agrară, se prevedea împroprietărirea țăranilor „pe pogoanele legiuite de arături, de fînețe și de pășune”, desființarea clăcii și a obligațiilor feudale în schimbul răscumpărării lor cu bani sau prin muncă, vânzarea de loturi sătenilor din moșile statului, ale așezămintelor publice și mănăstirești, iar în ceea ce privește reforma electorală se cerea contopirea colegiilor electorale cu minimum de cens prevăzut de Convenția de la Paris, acordându-se însă dreptul de vot numai știutorilor de carte, măsură ce ar fi reprezentat, în concepția autorilor, „o garanție pentru libertatea voturilor” ³⁵. Erau incluse de asemenea în program o serie de prevederi având ca scop asigurarea libertății individuale, a libertății presei, despărțirea funcțiilor administrative de cele judecătorești, reorganizarea armatei prin instituirea serviciului militar obligatoriu, echilibrarea veniturilor și a cheltuielilor statului, secularizarea averilor mănăstirești.

³³ Vezi O. Boitoș, *op. cit.*

³⁴ Vintilă C. A. Rosetti, *Amintiri istorice*. București, 1889, p. 153—164; *Istoricul Partidului Național-Liberal de la 1848 și pînă astăzi*, București, 1923, p. 57—63.

³⁵ Ibidem, Foarte interesantă pentru modul în care conservatorii și liberalii coalizati căzuseră de acord asupra înfăptuirii reformelor agrară și electorală, precum și în chestiunea juriului, este scrisoarea pe care I. Gr. Ghica o trimite domnitorului la 18 iulie 1863, la cererea acestuia. I. Gr. Ghica primise informațiile respective de la însuși Dimitrie Ghica, președintele comitetului de conducere al „monstruoasei coaliții” (Cf. B.A.R., Msse, Arhiva Cuza Vodă, vol. XVI, f. 81—82).

Elaborat la începutul anului 1863, odată cu faimoasa adresă de răspuns la mesajul tronului, semnată de 33 fruntași ai coaliției, programul acesta dovedește — după însăși afirmația lui C.A. Rosetti — că partea conservatoare a coaliției adoptase toate propunerile de reformă ale liberalilor pe care le combătuse pînă atunci ³⁶. Rămîne desigur un semn de întrebare în ce măsură această adeziune a conservatorilor la principiile liberale era sinceră. Evenimentele ulterioare vor demonstra că această raliere, cel puțin în ceea ce privește reformele agrară și electorală, a fost formală, fiind determinată de necesități tactice, de moment, că moșierimea conservatoare nu înțelegea să renunțe atît de ușor la privilegiile ei economice și rolul însemnat pe care-l juca în conducerea statului. În orice caz, prin conținutul său înaintat, programul menționat infirmă afirmațiile potrivit cărora „monstruoasa coaliție” ar fi avut drept obiectiv blocarea reformelor, împiedicarea progresului social-economic al tînărului stat național român. Pentru scopul urmărit în această perioadă de opoziția coalizată, semnificativ ni se pare faptul că, după partea teoretică introductivă, primele revendicări incluse în acest program se refereau la : „regimul reprezentativ constituțional în tot adevărul și toată sinceritatea sa ; ponderea puterilor statului, regimul parlamentar în înalta sa independență ; puterea executivă limitată și circumscrisă în atribuțiile sale constituționale, de unde să rezulte singura garanție reală pentru libertatea tuturor”, toate aceste principii urmînd a fi statute prin intermediul unei constituții „bine definite”. Că opoziția față de tendințele autoritare ale lui Cuza a reprezentat la început singurul teren ferm de înțelegere a membrilor coaliției și totodată țelul principal al celor două extreme ce o compuneau, rezultă și din faptul că atunci cînd domnitorul a renunțat la colaborarea cu N. Krețulescu și a numit, în octombrie 1863, un nou guvern condus de M. Kogălniceanu care a promis să respecte prerogativele Adunării și ca reformele să se facă cu participarea tuturor factorilor constituționali, atacurile împotriva puterii executive au încetat, deschizîndu-se o perioadă de fructuoasă colaborare între cele două puteri, cu rezultate pozitive pe plan legislativ ³⁷.

Conflictul dintre „monstruoasa coaliție” pe de o parte și Al.I. Cuza și guvern pe de altă parte, care a îmbrăcat de fapt în această perioadă caracterul unui conflict între puterea parlamentară și cea personală, va reizbucni în primăvara anului 1864 cu prilejul aducerii în discuție a celor două reforme fundamentale, agrară și electorală. În acel moment „monstruoasa coaliție” se afla însă și în pragul disoluției, întrucît fiecare dintre grupările componente și-a reluat libertatea de acțiune. După cum se știe, conservatorii s-au opus cu îndirjire celor două reforme, în timp ce liberalii radicali au venit, prin I.C. Brătianu, cu un proiect de reformă agrară asemănător cu acela al guvernului. Înțelegerea dintre cele două forțe politice coalizate nu mergea mai departe de apărarea regimului constituțional, din care cauză alianța conservatorilor

³⁶ C. A. Rosetti, *Corespondență*, ediție îngrijită, prefată, note și comentarii de Marin Bucur, Minerva, București, 1980, p. 48; C. A. Rosetti către Paul Bataillard, București, 5 mai 1863.

³⁷ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 193 și urm.

și a liberalilor radicali în cadrul „monstruoasei coaliții” a fost totuși parțială și fragilă. Tocmai acest fapt a înlesnit domnitorului înfăptuirea loviturii de stat de la 2 mai 1864 și instaurarea regimului autoritar.

Lovitura de stat a permis lui Cuza Vodă să înfăptuiască reformele fundamentale și să încheie, în linii mari, organizarea burgheză a statului național. Actul de la 2 mai a avut însă totodată darul de a revitaliza opoziția comună a conservatorilor și liberalilor radicali față de domnitor. Înăptuirea marilor reforme, în primul rînd a celei agrare și electorale, făcînd să dispară principala sursă de divergență, a favorizat apropierea între grupările politice aparținînd celor două curențe. Treptat, legăturile radicalilor cu elementele moderate și conservatoare, slăbite mult în preajma loviturii de stat, au fost reluate. Dacă acum conservatorii urau pe Cuza mai ales din cauza decretării celor două reforme fundamentale, care, prin conținutul lor democratic, loveau puternic în pozițiile economice și politice ale moșierimii, liberalii radicali, de acord în principiu cu aceste reforme, au privit cu îngrijorare instaurarea domniei autoritare, întrucît aceasta, prin subordonarea puterii legislative celei executive și persoanei domnitorului, însemna negarea principiilor fundamentale ale sistemului parlamentar reprezentativ, ai cărui adepți convinși erau. Lipsiți de organele lor de presă, care au fost pe rînd suprimate, împiedicați să pătrundă în noua Adunare legislativă la alegerile din toamna anului 1864, loviți chiar în interesele lor materiale, ei s-au văzut nevoiți să acționeze după 2 mai 1864 pe căi conspirative, în vederea de data aceasta nu a revenirii la regimul constituțional sau a determinării domnitorului de a colabora cu ei, ci a răsturnării acestuia și a înlocuirii lui cu un prinț străin. În iunie 1865, între reprezentanții principalelor fracțiuni politice aflate în opoziție s-a încheiat un acord prin care semnatarii — C.A. Rosetti, I.C. Brătianu, Anastase Panu din partea radicalilor, Ion Ghica din partea liberalilor moderați și Gr. Bibescu-Brîncoveanu, Dim. Ghica, George B. Știrbei și C.N. Brăiloiu din partea conservatorilor — se angajau ca „în caz de vacanță a tronului să susținem prin toate mijloacele alegerea unui principe dintr-una din familiile domnitoare din Occident”³⁸. În temeiul acestei înțelegeri, „monstruoasa coaliție”, acum din nou în ființă, a inițiat o puternică acțiune de subminare a domniei lui Cuza în vederea slăbirii autorității lui și creării celei „vacanțe a tronului” atît de dorită. Acțiunea de erodare a tronului lui Cuza, dusă atît în interior cît și în străinătate, unde conducătorii liberalilor radicali aveau puternice legături cu presa democratică apuseană, s-a dovedit deosebit de eficientă în condițiile în care o serie de neajunsuri ale regimului ieșeau tot mai mult la iveală.

Rămîne încă un fapt neelucidat dacă mișcarea de la București din 3 august 1865 — în realitate o simplă „încăierare de piață”, cum apare în documente, soldată însă cu morți și răniți datorită intervenției armatei — a fost inspirată de „monstruoasa coaliție”, care ar fi urmărit

³⁸ Din scrierile și cuvîntările lui I. C. Brătianu. *Lupta pentru redeșteptarea națională*, București, 1921, p. 231.

în acest fel să verifice trăinicia tronului lui Cuza prin intermediul unei mișcări populare. Unii autori contestă acest lucru³⁹. Oricum at fi stat însă lucrurile, mișcarea respectivă, deși lipsită de o bază de mase, fără nici un răsunet în restul țării, a avut urmări importante pentru domnia lui Cuza atît pe plan intern cît și extern. Pe plan intern, represiunea tulburărilor amintite a întărit coeziunea coaliției, ale cărei rînduri vor spori cu noi opozanți, și hotărîrea ei de a-l răsturna pe domn Al. Candiano-Popescu, implicat în evenimentele din 1865 — 1866, a remarcat în memoriile sale că „ceea ce a decis căderea regimului a fost mișcarea din 3 august 1865, ațîțată de misterioase manevre”⁴⁰. Pe plan extern, abil exploatată de conspiratori, care au izbutit s-o înfățișeze străinătății ca o manifestare generală a nemulțumirii de care ar fi fost cuprinsă țara împotriva lui Cuza, mișcarea din 3 august a avut un ecou deosebit de defavorabil. Urmări dintre cele mai serioase a avut îndeosebi răceala intervenită în atitudinea Franței oficiale, principala sprijinitoare de pînă atunci pe plan diplomatic a domnitorului.

În aceste condiții Cuza însuși a ajuns la concluzia că domnia lui nu mai putea continua multă vreme. De altfel, după înfăptuirea marilor reforme, rolul său era în cea mai mare parte epuizat. „Nu mai putea produce nimic egal cu ceea ce produsese”, constata cu pesimism însuși unul din admiratorii săi, C. Bolliac, în foaia sa „Trompeta Carpaților” din 24 februarie 1865.

La sfîrșitul aceluiași an, domnitorul și-a făcut publică intenția de a se retrage în favoarea unui prinț străin, așa cum promisese la urcarea sa pe tron și cum cereau, de altfel și adversarii săi. Declarația domnitorului, cuprinsă în mesajul adresat Corpurilor legiuitoare la 5 decembrie⁴¹, s-a datorat incontestabil patriotismului său, dar ea a contribuit și mai mult la intensificarea acțiunilor opoziției, care solicita acum cu insistență principele străin, „căci domnul îl promisese”. Pe de altă parte, ea a accentuat izolarea în care se găsea Cuza Vodă. De la hotărîrea lui de a abdica — avea să scrie mai tîrziu D. Bolintineanu — „cei care pînă atunci îl serviră cu credință. . . . crezură a se compromite mai ținînd cu o domnie osîndită la moarte de ea însăși și își înturnară ochii în acea parte de unde putea veni noua viață. Puțini nu îl trădară”⁴².

S-a pus întrebarea de ce a mai urmărit „monstruoasa coaliție” cu atîta tenacitate detronarea lui Cuza, din moment ce domnitorul însuși își făcuse publică intenția de a coborî de pe tron? De ce nu a așteptat ea ca el să-și încheie misiunea și să abdice de bună voie? Răspunsurile care s-au dat la aceste întrebări nu satisfac. S-a afirmat că în această privință deosebirea dintre Al.I. Cuza și „monstruoasa coaliție” consta în alegerea momentului și a modului în care să se înfăptuiască abdicarea. Domnitorul ar fi dorit nu numai să se retragă fără constrîngere dar și ca, prin tratative cu puterile garantate, să-și desemneze el însuși succesorul. Procedînd astfel nu numai că ar fi rămas în țară, dar și-ar fi păs-

³⁹ Ap. Stan, *op. cit.*, p. 173—174.

⁴⁰ Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi*, vol. I. București, (1944), p. 83.

⁴¹ „Monitorul oficial”, nr. 270 din 5/17 decembrie 1865, p. 1179; *Mesagi și proclamații ale lui Cuza Vodă*. Vălenii de Munte, 1910; p. 196—197.

⁴² D. Bolintineanu, *op. cit.*, p. 143—144.

trat intact prestigiul, putînd în plus să exercite o înfriuire considerabilă asupra destinului țării prin intermediul noului domnitor⁴³. O asemenea interpretare nu rezistă criticii istorice. Mai întii trebuie avută în vedere situația specifică în care se găsea Cuza Vodă. El nu era monarh ereditar, un suveran asemănător atîtor capete încoronate ale Europei, ci numai conducătorul ales al unei țări încă neindependente, aflată sub suzeranitatea otomană și garanția colectivă a marilor puteri europene. Prin urmare, el nu avea dreptul de a-și desemna succesorul.

În al doilea rînd, trebuie spus că nu există nici o mărturie, nici un document din care să rezulte că Al.I. Cuza ar fi intrat în tratative oficiale sau secrete, cu vreuna din puterile garante sau cu vreun reprezentant al unei dinastii europene pentru a-i ceda locul și a-l aduce pe tronul României. Scrisoarea trimisă de el, în octombrie 1865, împăratului Napoleon al III-lea nu poate constitui o dovadă în acest sens, cum s-a afirmat⁴⁴. În scrisoarea amintită⁴⁵ domnul și-a exprimat numai intenția de a renunța la tron, disponibilitatea sa de a ceda altuia mai capabil soarta țării, dar nu a solicitat suveranului francez decît sprijinul și pe viitor pentru România, nu și un succesor pentru sine. Ea a avut mai mult scopul de a cîștiga bunăvoința împăratului, decît de a-l convinge de necesitatea aducerii unui prinț străin pe tronul țării. În nici un caz nu poate fi considerată ca începutul unor tratative pentru a rezolva, pe cale diplomatică, problema succesiunii. Se știe de altfel că, trimisă printr-un emisar special, scrisoarea respectivă nu a putut fi înmînată împăratului decît la 2/14 februarie 1866, cu cîteva zile numai înainte de abdicarea silită a domnitorului.

De asemenea, referirile din unele documente diplomatice privind preferința lui Cuza pentru ducele de Leuchtenberg, înrudit cu dinastia Romanovilor, aluziile făcute din cînd în cînd de domnitor în legătură cu posibilitatea ca acesta să-i devină succesor, au avut numai scopul de a intimida opoziția și nu au constituit niciodată o opțiune ferm conturată. Este greu de crezut ca domnul, al cărui patriotism este mai presus de orice îndoială, să se fi gîndit în mod serios să încredințeze destinele României nepotului țarului, fapt care ar fi avut drept consecință restabilirea protectoratului rusesc, înfeudarea țării Rusiei țariste.

Pe de altă parte, chiar dacă a existat — și sînt dovezi suficiente — că domnitorul a fost în mod constant preocupat de problema înlocuirii sale printr-un prinț străin⁴⁶ — dorința lui Cuza de a-și reglementa singur succesiunea nu corespundea realităților politice ale momentului. Aceasta pentru că aducerea unui prinț străin pe tronul României nu ar fi dobîndit niciodată acordul unanim al puterilor garante — cum cerea Convenția de la Paris — datorită rivalităților dintre aceste puteri. În al doilea rînd, apelul la puteri, pe care-l presupunea demersul domnitorului, ar fi deschis calea amestecului acestora în afacerile interne ale României, putînd constitui o sursă de grave dificultăți epntru țară. Or,

⁴³ Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 367.

⁴⁴ V. Russu, *op. cit.*, p. 544.

⁴⁵ R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 382—386.

⁴⁶ Dan Berindei, *Les antécédents de l'abdication du prince Cuza...*, p. 786—789.

Al.I. Cuza se pare că și-a dat seama de această primejdie, de aceea nu a întreprins nici o acțiune concretă pentru aducerea pe tron a principelui străin, lăsând ca lucrurile să se desfășoare de la sine. Este evident, în aceste condiții, că singura modalitate pentru înfăptuirea și a acestui deziderat din programul adoptat de Adunările ad-hoc în 1857 rămânea tot soluția faptului împlinit, adică tocmai calea aleasă de „monstruoasa coaliție”.

Spre sfârșitul domniei lui Cuza aceasta va ajunge să concentreze în rîndurile ei aproape întreaga clasă politică a țării. În jurul domnitorului nu mai rămăseseră — în afara membrilor camarilei — decît unii colaboratori mai vechi, ca N. Krețulescu sau I.Em. Florescu, suspectați de simpatie față de Rusia țaristă, precum și un număr de avocați și funcționari superiori (C. Bosianu, Al. Papadopol-Calimah, D. Cariagdi etc.) al căror devotament, nedublat de calități politice corespunzătoare, s-a dovedit incapabil să facă față necesităților impuse de guvernarea țării. Dacă cei mai mulți dintre oamenii politici ai vremii au îngroșat rîndurile coaliției, alții, puțini la număr, au adoptat o atitudine de neutralitate în conflictul dintre grupările politice opoziționaliste și domnitor, grăbindu-se însă, după răsturnarea acestuia și înscăunarea principelui străin, să-și exprime adeziunea față de cele întîmplate. Cazul cel mai tipic în această privință este acela al lui M. Kogălniceanu, care a apreciat că domnitorul Unirii „trebuia să cadă”, întrucît nu știuse să întrebunțeze corespunzător puterea sporită ce și-o arogase⁴⁷.

Nu intrăm aici în amănunte asupra modului în care a fost detronat Cuza Vodă. Ceea ce vrem și trebuie subliniat este faptul că actul de la 11 februarie 1866, privit în perspectiva istoriei, nu mai poate fi considerat ca un act de „urită trădare”, ca „o murdară conspirație de politicieni”, cum l-a apreciat N. Iorga⁴⁸, ci ca un act necesar, determinat de rațiuni politice superioare. El trebuie privit — cum o fac de altfel unele lucrări istorice recente — ca o manifestare a veleităților de a pune capăt stării de provizorat în care se găsea țara, de a consolida statutul de autonomie al României moderne, ca începutul unei noi perioade în care primul plan a stat problema cuceririi independenței⁴⁹.

Cercetările consacrate „monstruoasei coaliții” se opresc la momentul răsturnării lui Al.I. Cuza, lăsînd astfel impresia că, odată cu acest act, ea și-a încheiat existența. Unii autori susțin chiar explicit acest lucru⁵⁰, invocînd ca argument puternicile confruntări de opinii care au avut loc între conservatori și liberali în legătură cu elaborarea constituției din

⁴⁷ Apud Ap. Stan, *op. cit.*, p. 175.

⁴⁸ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IX, p. 393; Idem, *Locul românilor în istoria universală*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1985, p. 407.

⁴⁹ V. Russu, *op. cit.*, p. 548—549; Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, Edit. didactică și pedagogică, București (1985), p. 202—203, 207.

⁵⁰ V. Russu, *Instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii (februare-iunie 1866)*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza” (Iași), secția III, Istorie, tom. XVI, 1970, fasc. 2, p. 137; Idem, *Frământări politice în perioada instaurării regimului burghezo-moșieresc (martie-iunie 1866)*, Ibidem, tom. XIII, 1967, p. 119—120.

1866. În realitate, „monstruoasa coaliție” și-a continuat existența și după 11 februarie 1866. O dovedește cu prisosință componența Locotenenței domnești și a primelor două guverne aflate la conducerea țării după data amintită, din care au făcut parte reprezentanții tuturor grupărilor coalizate. Astfel, de exemplu, în guvernul condus de Ion Ghica (11 februarie — 10 mai 1866), acesta și Dim.A. Sturdza reprezentau gruparea liberalilor moderați, Dim. Ghica și I.C. Cantacuzino pe conservatori, C.A. Rosetti pe liberalii radicali, iar maiorul Lecca, ministrul de război, aiurata ⁵¹, care avusese un rol important în detronarea lui Cuza.

De altfel, chiar în procesul elaborării noii constituții, caracterizat, cum era și firesc, prin puternice confruntări de opinii, prin tendința atât a conservatorilor cât și a liberalilor de a dobîndi preponderența în cadrul noului regim, au existat încercări de a se menține unitatea forțelor coalizate. Astfel, în cursul campaniei electorale pentru Adunarea constituantă s-a înființat un Comitet electoral central și a existat o înțelegere în privința alegerii unui număr egal de deputați aparținînd celor două curente, iar pentru a se atenua divergențele și a se grăbi adoptarea noii legi fundamentale s-a recurs la un moment dat la crearea unui așa numit „comitet compromisoriu”. Acesta a reușit să pună de acord cele două părți ale Adunării asupra a numeroase articole din constituție, care au fost adoptate aproape fără dezbateri ⁵².

În pofida unor controverse și suspiciuni reciproce între grupările componente ⁵³, „monstruoasa coaliție” a fost deci menținută, schimbindu-și numai caracterul și obiectivele. Dintr-o forță de opoziție subversivă, conspirativă, ea a devenit peste noapte forța politică conducătoare a țării, iar în ceea ce privește obiectivele în această ultimă fază de existență, ele au fost: 1) menținerea unității statului național român, pusă în discuție de conferința puterilor garante de la Paris din primăvara anului 1866 și de unele forțe separatiste interne, unite ce nu fusese recunoscută decît pe durata domniei lui Cuza; 2) aducerea pe tronul țării a unui principe străin, conform acordului din iunie 1865 și a dorinței exprimate de Divanurile ad-hoc în 1857; 3) organizarea noului regim politic printr-o constituție care să restabilească echilibrul dintre principalele puteri ale statului și sistemul parlamentar. Aceste obiective au fost rînd pe rînd îndeplinite. La 3 aprilie 1866 a fost înăbușită mișcarea separatistă de la Iași, susținută și încurajată pe ascuns de agenții Rusiei țariste, la 10 mai principele Carol de Hohenzollern, găsit și adus în țară de I.C. Brătianu, a depus jurămintul de credință în fața deputaților întrunită în ședință solemnă, a membrilor Locotenenței domnești și a guvernului, iar la 1 iulie noua constituție, votată de Adunare în unanimitate și subscrisă de domnitor cu o zi înainte, a fost promulgată ⁵⁴.

⁵¹ Fr. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1822—1900)*, Paris, 1900, p. 154.

⁵² V. Russu, *Frământări...*, p. 121, 123; *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare în România pînă la 1918*, Edit. Academiei, București, 1983, p. 151—156.

⁵³ V. Russu, *Instituirea...*, p. 137—155; Ap. Stan, *op. cit.*, p. 174—175, 297—298.

⁵⁴ Vezi Gr. Chiriță, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale*, în „Revista de istorie”, tom. 31, 1978, nr. 12, p. 2197—2220.

O dată realizate aceste obiective „monstruoasa colaliție” și-a pierdut rațiunea de a mai exista și s-a destrămat, fiecare din grupările politice componente reluându-și libertatea de acțiune și urmărirea unor obiective politice proprii. Momentul poate fi cu precizie stabilit cronologic. La mijlocul lunii 1866, cei doi miniștri radicali C.A. Rosetti și I.C. Brătianu și-au dat demisia din guvernul condus de conservatorul Lascăr Catargiu, format la 10 mai de Carol I, determinând astfel retragerea întregului cabinet și constituirea altuia nou prezidat de Ion Ghica, care era compus numai din elemente moderate. „Monstruoasa colaliție” era din acest moment de domeniul trecutului.

Din cele expuse mai sus, câteva concluzii se impun credem de la sine. Mai întâi se impune constatarea că „monstruoasa colaliție” a fost un fenomen politic apărut în condițiile specifice ale domniei lui Al.I. Cuza cu o existență precis determinată în timp (decembrie 1862 — iulie 1866), care a cunoscut în evoluția sa trei faze, fiecare avînd un caracter și obiective politice precis determinate. Nu mai revenim asupra lor întrucît ele au reușit credem cu claritate din cele expuse pînă acum. Ea nu trebuie confundată cu colaliția de clasă a burgheziei și moșierimii, cum s-a susținut în unele lucrări istorice⁵⁵, colaliție care de altfel nici nu a existat⁵⁶. Departe de a fi fost o forță politică reacționară, ostilă progresului, „monsturoasa colaliție” a jucat dimpotrivă un rol pozitiv, progresist în istoria modernă a României întrucît; 1) s-a opus tendințelor lui Al.I. Cuza de înlocuire a regimului constituțional parlamentar cu un regim autoritar; 2) a înlăturat acest regim la numai doi ani după instaurarea lui, nu înainte însă ca el să fi asigurat înfăptuirea unor reforme cerute cu necesitate de mersul României pe calea progresului; 3) a consolidat edificiul politic al statului național român prin actul de la 11 februarie 1866; 4) a menținut unitatea și integritatea acestui stat amenințat de pericole interne și externe; 5) a înfăptuit prin aducerea pe tronul țării a principelui străin și ultimul din punctele programului național votat la 1857, act care a reprezentat o extindere a atributelor de suveranitate statală și totodată o manifestare fermă a aspirațiilor spre independență și, în fine, 6) prin constituția din 1866, una dintre cele mai liberale din acel timp din Europa, a oferit o bază temeinică pentru dezvoltarea burghezo-democratică a statului național român. Aceasta a fost așadar „monstruoasa colaliție” și acesta a fost rolul ei în istoria modernă a României.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LA „MONSTRUEUSE COALITION” ET LA DURÉE DE SON EXISTENCE

Résumé

L'étude remet en discussion un problème assez connu et débattu par les historiens et les chercheurs s'occupant du règne d'Alexandru

⁵⁵ De exemplu în tratatul de *Istoria României* vol. IV, București, 1964, p. 518—519, 523.

⁵⁶ Cf. V. Russu, *Considerații privind teoria alianței burghezo-moșierești*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol” (Iași), XV, 1978, p. 455—463.

Ioan Cuza, notamment celui de la „monstreuse coalition” alliance entre les conservateurs et les libéraux radicaux dressée contre le prince sous lequel s'était réalisée l'Union — concernant laquelle l'auteur considère qu'il persiste des confusions et des opinions sans fondement vis-à-vis du caractère, de la durée et des objectifs poursuivis par la coalition susmentionnée. En base des données déjà connues et de certaines informations documentaires inédites, y compris le programme de la coalition, qui, bien que publié, a manqué de susciter l'intérêt des chercheurs s'occupant de ce problème, on relève le fait que la „monstreuse coalition” a été un phénomène politique surgi dans les conditions spécifiques du règne de Cuza, déterminé surtout par les tendances du prince à instituer un régime autoritaire. Ayant une existence avec détermination temporelle exacte (décembre 1862 — juillet 1866), celle-ci a connu pendant son évolution phases, chacune ayant un caractère et des objectifs politiques déterminés avec précision. La conclusion qui s'impose est que la „monstreuse coalition”, par son activité et par ses résultats, a joué un rôle positif, progressiste dans l'histoire moderne de la Roumanie.

UN DOCUMENT NECUNOSCUȚ DIN 1856
DESPRE SOARTA BASARABIEI

GRIGORE CHIRIȚĂ

În arhivele noastre publice nu se găsesc, deocamdată, decît foarte puține documente referitoare la soarta Basarabiei după anexarea ei de către Rusia țaristă prin pacea de la București din 1812. De aceea, publicarea oricărui document care aduce informații și aprecieri privind apartenența acestui străvechi teritoriu românesc, vicisitudinile prin care a trecut este întotdeauna binevenită. Din acest motiv am considerat utilă publicarea, pentru prima dată — după cunoștințele noastre —, a documentului de față, a cărui importanță se ordonează pe multiple planuri. El se află printre documentele diplomatice păstrate în Arhiva Ministerului Afacerilor Străine a Franței, constituind anexa raportului politic nr. 12 din Iași, 15 februarie 1856, adresat de secretarul (iar la acea dată și gerant) consulatului Franței, L. Castaing, înaintat contelui A. Walewski, ministru al Afacerilor Străine. Adăugăm că raportul diplomatului francez de la Iași conține următoarele precizări, extrem de prețioase, asupra documentului: „On vint de me communiquer la copie d'une pétition qui se couvre maintenant de signatures et par laquelle les Moldaves supplient la Porte d'obtenir de la Russie, avec l'appui des Puissances alliées, la restitution intégrale de la Bessarabie. Les promoteurs de cette pétition et tous ceux qui viennent y adhérer, reconnaissent d'avance qu'elle a peu de chances de succès; mais ils croient qu'il est de leur devoir de profiter d'une occasion qui ne se représentera peut-être jamais, pour protester quoique d'une manière indirecte à la face de l'Europe, contre la spoliation dont ils ont été les victimes et à laquelle les champs de la guerre ont forcé la Porte de souscrire en 1812. Consulté au préalable sur cette démarche et sur la teneur de la requête, le Prince régnant a répondu qu'il n'avait rien à y objecter, tout en n'en espérant aucun résultat; il a sculement donné le conseil de différer l'envoi de la pièce jusqu'à ce qu'il ait connu les dispositions de la Porte à ce sujet”¹.

Nu dorim să integrăm ideile și argumentele pe care documentul le conține și nici să relevăm semnificațiile acestuia într-o expunere cuprinzătoare despre acea perioadă. O vor face, cu siguranță, alți cercetători, mai buni cunoscători ai împrejurărilor și oamenilor din acel timp, a istoriei locurilor din acea parte a țării noastre. Am vrca să subliniem doar aspectul esențial care rezultă, de altfel, cu suficientă claritate din textul documentului: în momentul cînd Moldova se pregătea cu înfrigurare, emoția dar și hotărîre să se înfrățască cu Muntenia în scopul creării

Arhivele Statului București, microfilme Franța, rola 41 (C. P. C. Turquie — Iassi, vol. 5), c. 33—33 v. Adăugăm că, după cum rezultă din corespondența adresată lordului Clarendon, delegatul britanic la Congresul de pace de la Paris, de premierul Palmerston, de lordul Cowley, ambasador în Franța și de lordul Sigiliului Privat, Argyll, încă din toamna anului 1855 și la începutul lunii ianuarie 1856 domnul Moldovei Grigore Alexandru Ghica, sprijinit de boierii săi și de Stratford de Redcliffe, ambasador la Poartă, consulul englez Colquhoun și cel francez Poujade din București, cerea retrcedarea întreg teritoriului Basarabiei dintre Prut și Nistru, doleanță cu care cercurile conducătoare britanice s-au declarat de acord; în urma complicațiilor diplomatice ulterioare datorate atitudinii șovăielnice a Franței dornică să menajeze Rusia din pricina înăsprii relațiilor lui Napoleon al III-lea cu Austria, proiectul a fost abandonat; Cf. Paul W. Schroeder, *Austria. Great Britain and the Crimeea, War. The destruction of the European Concert*, Ithaca (U.S.A.) & London, 1972, p. 314; mai vezi și Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803—1878)*, Cluj-Napoca, 1986, p. 182, n. 576. (Precizările de mai sus aparțin dr. Paul Cernovodeanu, căruia îi adresăm vii mulțumiri — Gr. Chiriță).

statului național, dînd astfel naștere României moderne, reprezentanții cei mai luminați ai moldovenilor considerau — în recunoscuta lor înțelepciune politică și cu patriotismul care întotdeauna i-a caracterizat — că era de datoria lor să reamintească marilor state europene că hotarul Moldovei fusese din cele mai vechi timpuri pe Nistru și orice alte delimitări nu puteau fi decît nefirești, artificiale și, în consecință, nedrepte. Și chiar dacă acest punct de vedere, care stăpînea deopotrivă cugetele și simțămintele acelei generații, n-a ajuns pe masa Congresului de la Paris, n-a influențat prevederile tratatului din 18/30 martie 1856, pentru noi însemnătatea sa rămîne covârșitoare și pe de-a-ntregul neștirbită; mai întîi, pentru că atestă existența unei convingeri izvorîtă dintr-o înrădăcinată conștiință istorică privind drepturile dintotdeauna ale românilor asupra teritoriului locuit de ei pînă la Nistru și apărât secole de-a rîndul cu grele sacrificii, iar apoi pentru manifestarea vie, puternică a conștiinței naționale, avînd ca principal obiectiv apărarea unității vetrei strămoșești, în pofida subjugării unor părți însemnate ale acesteia de către imperiile limitrofe, promovarea constantă a drepturilor inalienabile și intereselor permanente ale poporului nostru. Mesajul acestui document se constituie astfel într-o pildă și un îndemn mereu actuale.

A la veille des importantes conférences qui vont régler à Paris les conditions de la paix générale, et assurer définitivement, par une nouvelle fixation de frontières en Orient, le repos et la sécurité de l'Europe, nous nous adressons avec confiance à la bienveillante protection de la Sublime Porte, notre auguste suzeraine, pour lui exposer humblement nos vœux, et la supplier d'en appuyer la réalisation, qui n'importe pas moins aux intérêts communs de la grande famille européenne qu'aux intérêts particuliers de la Moldavie.

D'après l'art. 1er des propositions autrichiennes, acceptées par la Russie, cette puissance céderait la portion de la Bessarabie qui s'étend depuis Chotyń, en suivant la ligne des montagnes, jusqu'au lac Sasyk².

Nous nous permettrons de faire observer que les montagnes désignées, ne sont en réalité que des collines sans élévation, qui vont en s'abaissant toujours davantage, jusqu'à ce qu'elles se perdent dans une plaine immense et marécageuse, sans ligne de démarcation naturelle et certaine, sans forteresses, sans nul obstacle enfin qui puisse servir d'une base à un système de défense³. Une telle frontière, qu'une grande puissance militaire pourrait à peine faire respecter, n'offrirait qu'une protection illusoire à un État faible, comme la Moldavie, et ne permettrait pas même d'y établir sérieusement une simple ligne de douane.

Mais indépendamment de ces motifs, dont il nous semble impossible de contester la justesse, une considération plus grave et plus importante, qui répond à une question de haute moralité, nous paraît de devoir indiquer le retour au Dniester, notre ancienne limite, comme la seule solution véritablement sage, rationnelle et politique, conciliant à la fois les intérêts et l'équité.

La Bessarabie, partie intégrante de la Moldavie en a été, comme on sait, violemment séparée par le traité de Bucarest en 1812, pour être incorporée à l'Empire russe.

² De la aflarea deciziei conferinței de la Viena din 1855 privind retrocedarea către Moldova a sudului Basarabiei, printre locuitorii de pe ambele maluri ale Prutului — după cum raporta din Iași la 1 februarie 1856 L. Castaing — nu se auzea decît „un cri de reconnaissance et d'enthousiasme pour les Puissances alliées qui ont obtenu la restitution d'une partie de la Bessarabie” D.G.A.S., microf. Franța, r. 41, c. 30.

³ O opinie asemănătoare se întîlnește și într-un memoriu nedatat, însă de pe la începutul lunii martie 1856, prezentat în numele compatrioților săi de N. Golcsu — în calitate de membru al Locotenenței Domnești din timpul revoluției de la 1848 din Muntenia — plenipotențiarilor Franței, Angliei și Sardiniei la Congresul de la Paris: „C'est alors véritablement que la Roumanie, avec sa population de près de six millions d'habitants qui pourrait être doublée en moins d'un quart de siècle, avec son armée de soixante quinze à quatre-vingt mille hommes, ayant reconquis une partie de ses anciennes limites des Carpathes et du Dniester, présenterait une ligne de défense formidable contre les empiétements de la Russie. Nous disons le Dniester parcequ'au deçà de ce fleuve, la nouvelle ligne de démarcation indiquée dans le protocole de Vienne et déterminée par la chaîne de partage des eaux du Pruth et du Dniester ne constitue, à cause du peu d'élévation des collines qui forment cette chaîne, qu'une frontière artificielle, ouverte sur toute son étendue aux invasions” (N. Corivan, *Din activitatea emigranților români în apus (1853—1857) Scrisori și memorii*, București, 1931, p. 101).

Cependant, par les capitulations de 1512, entre Selim II, de glorieuse mémoire, et Bogdan fils d'Etienne le Grand, prince de Moldavie, la Sublime Porte s'est engagée à maintenir et à défendre l'intégrité territoriale de la Moldavie, les privilèges et les immunités de ses habitants, l'autonomie intérieure de la Principauté.

Par le traité de Kainardji la Sublime Porte et la Russie, en date de 1774, par le traité de Iassy de 1791, entre les mêmes Puissances la Russie a obtenu le droit de protéger les Principautés. Or, ce droit de protection, ainsi qu'il résulte des stipulations mêmes des traités et de plusieurs Hatischérifs, notamment celui de 1802, émis sur les sollicitations de la Russie, avait été expressément reconnu, pour mieux assurer et garantir l'intégrité territoriale de la Moldavie, dont les limites au Nord-Est avaient été fixées, par ces mêmes conventions, sur le Dniester.

Comment donc la Russie, protectrice des Principautés, gardienne volontaire de leurs privilèges et de leur intégrité territoriale, aurait-elle pu légitimement les dépouiller d'une partie de ce même territoire qu'elle leur avait solennellement garanti?

Comment après tant de précautions prises en apparence contre la Sublime Porte, pour consacrer plus fortement le principe de notre intégrité, la Puissance protectrice aurait-elle pu reconnaître le droit d'y porter atteinte par une exception tout en sa faveur et dans un intérêt particulier?

Comment l'état de guerre entre la Sublime Porte et la Russie aurait-il pu, en 1812, motiver justement, au préjudice de notre Principauté, la violation des droits formellement reconnus par la première de ces Puissances et non moins formellement garantis par la seconde?

La bonne foi, l'équité, la sécurité de l'Europe est intéressée à nous accorder une frontière qui puisse être facilement défendue, et qui ne donne lieu, par une délimitation certaine et naturelle, à aucune contestation; la communauté d'origine, de langage, demandant tout consacre donc notre droit séculaire de recouvrer nos anciennes limites, et de nous étendre jusqu'au Dniestre.

Nous supplions la Sublime Porte de vouloir bien peser ces considérations, et de les appuyer énergiquement auprès de ces puissants alliés de la Russie elle-même qui, revenant, grâce à l'esprit de sagesse et de modération qui semble diriger les conseils de son jeune et auguste souverain, sur une mesure prise arbitrairement à une époque de crise européenne et de guerres violentes, ne peut manquer de reconnaître qu'il appartient à une nation grande et loyale de réparer une injustice, à l'ancienne protectrice d'un peuple faible, chrétien et orthodoxe comme elle, de lui restituer intégralement la province dont la garde et la sécurité avaient été placées sous sa tutelle.

(Copie, fără loc și fără dată, anexă la raportul politic nr. 12 din Iași, 15 februarie 1856, al gerantului consulatului Franței în Moldova, L. Castaing, înaintat Ministrului Afacerilor Străine al Franței, contele Alexandre Walewski. Arhivele Statului București, microfilme Franța, rola 41/C.P.C. Turcie-Iași, vol. 5/c. 34—35)

I. C. FILITTI: JURNAL (IV)

editat de GEORGETA PENELEA-FILITTI

Așteptarea încordată în care trăia societatea românească în 1915 îl cuprinde în înfrigurarea ei și pe I. C. Filitti. El nu mai află nicăieri liniștea necesară pentru redactarea unor pagini de jurnal elaborate. Notațiile lapidare despre istoria neamului său se amestecă cu comentariile amare privind agonia partidului conservator și triumful nemeritat al lui Take Ionescu. Apoi opțiunile politice militare ale României îl dezamăgesc, fiind convins că alăturarea noastră de Antantă va fi profitabilă Rusiei. Or, acest pericol potențial pe care marșa beneficiară a primului război mondial avea să-l constituie pentru România, a fost certificat de istorie în 1940 și apoi, după 1944, timp de 45 de ani.

Ca să nu-și altereze parcă reputația de „veninos” de care se bucura în societatea bucureșteană, I. C. F. face caracterizări desființătoare în dreapta și în stînga, începînd cu ardelenii, al căror rol în cultura națională i se pare neînsemnat. În eventualitatea intrării Transilvaniei în componența regatului român, populația acesteia s-ar contamina de demagogia politică ce domnește aici coboșe ei, cu o patimă pe care, din fericire, n-avea s-o pună în studiile istorice. Și „figurile” din Ministerul de externe sînt zugrăvite acid, spre a demonstra, poate, odată în plus, că literatura memorialistică nu se împacă prea bine cu obiectivitatea. În același timp felul eliptic în care înfățișează situații ori personaje privează pe cititorul de azi de o serie de informații prețioase. Așa e notația despre avertismentul pe care Barbu Catargiu, cel asasinat în iunie 1862, în condiții rămase nedeslășite pînă azi, l-a primit de la Barbu Slătineanu, bunicul autorului, despre atentatul ce i se pregătea. În sfîrșit, crîmpeie de viață cotidiană răzbat din descrierea indignată a ceea ce începea să îndure omul de pe stradă: rechiziționarea abuzivă a caiilor pentru armată, confiscarea vaselor de aramă, care nu se transformau, în rezervă de război ci în... sulfat de cupru pentru stropirea viilor cutărui potentat, repartizarea preferențială a vagoanelor de cale ferată pentru transportul cerealelor.

Ca nou intrați în hora ucigătoare a războiului, românii se simțeau deopotrivă copleșiți de „dezastrul” de la Turcucaia. Și I.C.F. caută, cu spirit partizan, să stabilească vinovăția unora și inocența altora.

Pe acest fond pesimist, în care România era prinsă într-un joc cu reguli nefîndurătoare Filitti, profetizează că la încheierea stării conflictuale seîprofilează „atotputernicia brătienească, exproprierea, colegiul unic”. Era o anticipare datorată mai puțin diplomatului marginalizat cît istoricului riguros. O confirmare a seriozității și temeiniciei studiilor sale de istorie i-o va aduce de altfel alegerea, în 1915, ca membru corespondent al Academiei Române.

16 februarie/ 1 martie 1915

La orele 9 dimineața s-a născut fiul nostru Barbu¹. Cîntărește 3 kg 650. Il botez Barbu în amintirea: 1) Bunicu-meu Barbu Slătineanu, 2) Barbu comisul Mănescu și Barbu spătar din Mănești, 3) Barbu Văcărescu, soțul Stancăi Slătineanu, 4) bunicul meu Barbu Slătineanu era botezat de unchiul său Barbu vornicul Știrbei, același care a botezat și pe Barbu vodă Bibescu Știrbei și pe Barbu Catargi.

Pe cînd fiul meu se năștea, eram la Maiorescu acasă. Mi-a spus că a reînnoit alianța noastră cu Tripla alianță pe vremea cînd se discuta la Petersburg chestia Silistrei și aveam contra — vezi mai sus spusele lui Nanu — Tripla Înțelegere. Nu era să dăm cu piciorul Triplei Alianțe și să rămînem „ca frunza pe apă”.

¹ Barbu Filitti († în 1970), viitor ofițer de cavalerie.

Ne-am alipit de Tripla Alianță pe la 1883, după chestia Dunării în care iar un francez Barrère ² a fost contra noastră și alături de Austria, care voia să stăpânească Dunărea. Ceia ce a hotărât atunci pe regele Carol a fost că și Italia se alipea de Germania și Austria.

Maiorescu mi-a dezmințit categoric afirmațiile lui Take cu privire la Furstenberg. Cum e cu puțință, am zis, să invente? Iată cum, să-ți dau dovada. Am vorbit cu Ionaș Grădișteanu, i-am spus că cred că România bine a făcut că a rămas neutră și să mai rămie. Ionaș a dedus de aici că nu mă înțeleg cu Marghiloman, presupunând că acesta vrea să intre imediat în acțiune contra Rusiei, ceea ce nu-i exact. A spus dar Ionaș lui Take că Maiorescu nu e alături cu Marghiloman. Atunci e cu noi, a zis Take. Nici cu noi, a replicat Ionaș. Nu face nimic, zice Take, *să lăsăm să se crează*. Iată de ce-i capabil Take.

În „Epoca”, în primele zile ale lui martie 1915, a apărut știrea că bulgarii vor ataca pe turci, ceea ce va fi o lecție pentru România. Au trecut vreo zece zile și nu s-a văzut așa ceva. E caracteristic mentalității francofililor de a lua drept realități dorințele lor și a lansa zgomote menite a turbura publicul și a provoca enervări fără a chibzui la consecințe.

Mille mai gentleman decît Filipescu („Epoca”) față de Carp care a scos ziarul „Moldova”.

Cînd Octav G. Lecca mi-a cerut, la 1898, informații despre familia mea pentru cartea *Ce a publicat atunci* ³, nu împlinisem 20 de ani. Tatăl meu murise de opt ani. Amintirile păstrate se suiau la străbunici și nimeni nu cercetase chestia mai de aproape. M-am luat dar după similitudinea de nume și am cules ceva în grabă în acest sens. Așa au făcut mai tirziu prietenul meu C. G. Mano ⁴, așa a făcut Bărcănescu care a strîns toate actele referitoare la moșia Bărcănești, neștiind că este Mogoșoaia, așa Floreștii nu știau că sînt Caliarhi, așa ultimul Buzesc nu știa că este Cocorăscu etc. Mai tirziu numai am făcut cunoștință cu C. P. Filitti, scoborîtor dintr-un frate al mitropolitului, care mi-a spus că noi scoborim dintr-o soră a mitropolitului, căsătorită cu Constantin Cremidi din familia căruia au fost boieri în Țara Românească încă din secolul XVIII. De atunci am început cercetările ⁵ în această direcție. Apoi am găsit după moartea mamei (1914) acte în casa de fier.

² Camille Barrère era reprezentantul Franței în Comisia Europeană a Dunării. În 1882, Anglia, nemulțumită de pretențiile Austriei de a controla traficul pe Dunărea inferioară, a cerut arbitrajul Franței. Așa s-a ajuns, în același an, la proiectul C.B. El prevedea menținerea unei comisii mixte de administrare a traficului dunărean, în care președinția o avea Austria. Spre a contracara preponderența acestuia, delegatul francez recomanda includerea unui al cincilea membru în această comisie, ales dintre delegații CED, în ordine alfabetică, pe cîte șase luni. Toate hotărârile acestui organism trebuiau luate cu majoritate, indiferent de importanța lor. Regulamentele de poliție fluvială și supraveghere sanitară erau tot de resortul ei, dar trebuiau aprobate în prealabil de CED. Atît proiectul Barrère cît și întreaga politică a CED a dat naștere la proteste violente din partea riveranilor. Din România vocea cea mai vehementă a fost a lui Mihail Kogălniceanu. Trebuie observat însă că în mod tacit această comisie mixtă a devenit inoperantă iar poliția fluvială a fost exercitată în fapt de riverani. Vezi M. Kogălniceanu, *Opere*, V, *Oratorie III*, partea a III-a, 1884—1886, București, 1986, p. 7 și urm. (cu bibliografia subsecventă).

³ O. Lecca, *Familiiile boierești române, istorie și genealogie (după izvoare autentice)*, București, 1899.

⁴ C. G. Mano, *Documente privitoare la familia Mano*, București, 1907.

⁵ Amintim că I. C. Filitti a fost și un genealogist de seamă. Reținem aici, pe scurt, cîteva date privind numai ascendența sa directă. Din actele păstrate în familie rezultă că pe la 1680, un Hristodor Cremidi, negustor din Zița (Epir) era căsătorit cu Angheliki. Fiul lor Anastas (n. pe la 1685) s-a căsătorit cu Vasilikia. Fiul acestora, Costa Cremidi (n. pe la 1710), ajuns proestos al Ziței, s-a căsătorit pe la 1733 cu Haido Ioanna Filitti, cu care a avut șapte băieți (între care Silvestru, doctor în medicină de la Göttingen, membru în consiliul sanitar al Țării Românești și care a introdus vaccinul antivariolic, utilizarea chininei și cultura cartofului în acest principat; Costandie, episcop de Buzău și Diamandi). Acesta din urmă (n. cca 1761) s-a căsătorit cu o Elena și a avut doi băieți. Unul din ei, Hristodor (1792—1862) s-a căsătorit cu Zoe Panaghioti. Din cei șase copii ai lor, Constantin (1831—1890), ofițer de ordonanță al principelui Al. I. Cuza, apoi aghiotant al regelui Carol I, s-a căsătorit cu Elena Slătineanu. Aceștia sînt părinții autorului.

18/31 martie 1915

„Adevărul” de marți 17 martie 1915 îmi sugerează observații. La o întâlnire, la Brăila mi se pare, Filipescu a spus că dacă luăm Basarabia, creem o Alsacie Lorena între noi și ruși. Intervertește Filipescu desigur rolurile. La Iași Filipescu a zis că de Basarabia nu s-a vorbit pînă acum. Cu toată politica externă urmată de români 30 de ani și voită de cei mai de seamă bărbați ai țării (Kogălniceanu, C. A. Rosetti etc., citați în ziarul *vindut* — fie! — „Seara”) nu viza Basarabia? În zisul no. din „Adevărul”, articol despre broșura lui Candrea (I. A.) despre Banat. De acolo se văd năzuințele Sîrbiei asupra Banatului. Mi s-a povestit cum la Paris, pe cînd era Istrati⁶ acolo și a fost marea serbare a *latinilor*, ministrul Sîrbiei n-a consimțit să ia parte decît după ce i s-a dat asigurarea că românii nu vor vorbi de chestia Banatului. Tot în „Adevărul” se pomenește de articolul lui Charles Rivet asupra chestiei Dardanelor. Citații din „Ruskii Viedomosti”, în care prințul Eugeniu Trubețkoi/sic!/ și din „Vercerna Vremia” comentînd acel articol, din care iese clar că rușii vor Constantinopolul și Strimtoriile. Eu nu zic că putem împiedica noi așa ceva, dar s-o dorim! Mă gîndesc: dacă rușii pînă acum n-au izbutit să treacă Carpații în Transilvania — nu zic că nu vor izbuti — noi să trecem cu cei 500 000 oameni, pe cari, mari și lași, îi putem arma?

Vineri 10/23 aprilie 1915

Conversație aseară cu Jean Miculescu la Grigută Cantacuzino. Așteaptă Miculescu de la alipirea Ardealului o însănoțire a vieții noastre publice. Eu mă gîndesc că ceia ce Ardealul ne-a dat în regat ca elemente n-au fost de mare valoare nici o mare caracter: Bianu⁷, Mindrescu⁸, Grama⁹, Virgil Popescu¹⁰ etc. Chiar Lucaci¹¹ nu se distinge prin talente. Goga e bun poet și altf. Se recunoaște că ardelenii au dincolo altă administrație etc. Aceasta o datorează influenței străine la care sînt supuși. Cînd această influență nu va mai fi? Influența politicianismului nostru nu se va exercita asupra lor? Nu vom cîștiga la moravurile noastre politice pe Lucaci, Gogii etc? Iar elementul de preoți și învățători de dincolo care acolo azi e element conservator, nu se va influența de spiritul demagogic de la noi? Cusururile noastre sufletești le-a exploatat Take și a triumfat. El n-a creat „takismul” ci l-a descoperit și exploatat. Carp a luptat contra și a căzut. Triumful Triplei Înțelegeri înseamnă triumful lui Take, nu al lui Filipescu.

În nefericitul partid conservator se pregătește iar de Filipescu — cred că sforile le trage Take, căci el va profita — o nouă tristă lovitură. E vorba a decapita pe Marghiloman fiindcă s-a compromis. Întru ce? În aceia că n-a socotit că o țară oficial neutră trebuie să se declare categoric, înainte chiar de a intra în acțiune, în contra onora din beligeranți. În aceia că a gîndit că dacă ocazia s-ar prezenta am avea ceva de revendicat și de la ruși. Iată vina lui. Și oare înlocuirea lui la șefie prin Filipescu va însemna intrarea *imediată* în acțiune a României? Pe cîte știu nu. Atunci? Oare prezența lui Marghiloman împiedică intrarea în acțiune contra Austriei la momentul oportun? Nu. Atunci? Sărmănușul partid conservator, în care impulsivul și veșnicul rășurnător de șefi Filipescu e înșelat de Take și dus de nas de fiul său Grigore Filipescu, un exaltat bolnav, care a moștenit toate defectele și nici o calitate a tatălui său.

15/28 mai 1915

Ora 9 dimineață. Onciul¹², la telefon, îmi anunță că ieri, în urma propunerii lui, secția istorică a Academiei m-a ales, în unanimitate, membru corespondent.

⁶ Dr. C. Istrati (1850—1918) a fost ministru în mai multe rînduri.

⁷ Ion Bianu (1856—1935), erudit bibliotecar al Academiei Române. Președinte al Academiei Române. I.C.F. s-a aflat adesea în conflict cu el în legătură cu consultarea unor materiale din fondurile bibliotecii.

⁸ Simion Mindrescu (n. 1868), profesor de germană la Universitatea din București; deputat. Francofil activ; a organizat legiunea română din Italia în 1918.

⁹ Alexandru Grama (1850—1896), scriitor religios și publicist. Critic rabiat al lui Eminescu.

¹⁰ Virgil Popescu (1860—1928), traducător și publicist. Profesor de limbile italiană și germană. A tradus din teatrul lui Ibsen și Sudermann.

¹¹ Vasile Lucaci (1852—1922), preot, publicist și om politic. Fruntaș memorandist și apîrg luptător pentru cauza românilor transilvăneni.

¹² Dimitrie Onciul (1856—1923) era, la data alegerii lui I.C.F., profesor de istoria veche a românilor la Universitatea din București și membru titular al Academiei din 1905. Între 1920 și 1923 a fost președinte al Academiei.

Intrarea în acțiune a Italiei înseamnă: 1) Că Italia ia în Balcani, față de Serbia, de Albania și de Epir, locul zis odios de până ieri al Austriei. 2) În Asia Mică și Egeia ia locurile ce mai firesc ar fi ale Greciei. Și Tripla Înțelegere, care în ochii gugumanilor luptei pentru libertatea și drepturile naționalităților, consimte.

Generalul Băicoianu¹³ și fratele său Alecu¹⁴ de la Creditul urban sînt originari din Zița. Numele lor: Stavru. C. I. Băicoianu¹⁵, autorul multor tratate despre legislația vamală, e fiul băcanului Penopol. Interesant de notat pentru „l'esprit” român. Cînd Griguță Cantacuzino¹⁶ s-a întors de la studii, a pus un cal să alege la curse. Calul a ajuns la coadă. Din public s-a strigat: „La saca, cneazule!” La întrunirea congresului conservator mai deunăzi, cînd Ion Lahovari¹⁷, cunoscut pentru prolixitatea lui, a vrut să vorbească, s-a auzit o voce: „La borcan pe teaua!”.

Azi 28 mai 1915 am luat parte în ziua oară la o ședință a Academiei. Am mulțumit pentru alegere și am dăruit cîteva acte vechi. M-am bucurat că era de față Maiorescu. Sănătos, vîoi și cînd mă gîndesc că la congresul conservator generalul Argetoianu¹⁸ l-a apostrofat că mai bine rămînea totdeauna la ale școlii și ale literaturii!

Figuri de la Minister. C. Contzescu, descendent de boieri scăpătați și ca atare lipsiți de educație. Caută să păstreze un exterior de politeță, dar e numai de exterior și greoaie. Încolo moșicos și arivist. Langa Răscanu. Intrigant, lichea, leneș. A răsplîndit pe socoteala ministrului său de la Constantinopol tot felul de birfeli rușinoase și Mano e destul de naiv pentru a nu-și da seama. Gurănescu. Acesta este moșicul *en plein*, cocoțat prin bunăvoința cîtorva „boieri” pe care i-a slujit (Diamandi, Dimitrie Ghica). Speriat de soarta lui neașteptată, lipsit de finețea unui Vassiliu.

Deunăzi scara, la Constance Cantacuzene. Colonelul Sturdza¹⁹ îmi povestește că întîlnind pe Derussi, ministrul nostru la Sofia, nu l-a recunoscut îndată și i-a spus că l-a asemuit cu Take Ionescu. Plăcerea lui Derussi era vizibilă. Derussi a adoptat și umbrelul — cu virfurile picioarelor înăuntru — lui Take. Să-și trăiască! Dineurile de la Constance, vinurile. Zisă tante Chow-chou. Prinziurile și seratele ei intime sînt foarte plăcute și selecte.

7/20 iunie 1915

E aproape o lună de cînd Diamandi, ministru la Petersburg, în trecere pe la București, a spus lui G. Cretzianu — care mi-a povestit-o mie — că se va admira în curînd opera diplomatică, înțelege a lui Diamandi — urmată la Petersburg și cum totul a fost prevăzut pînă în cele mai mici amănunte. Astăzi se dovedește că sînt multe amănunte foarte însemnate care sînt departe de a fi rezolvate.

Emoția mea din zioa semnării Tratatului de la București, fiindcă lăsasem să se scrie greșit preambulul. Toate exemplarele începeau la fel, suveranii în ordine alfabetică, pe cînd trebuia ca exemplarul fiecăruia a/ să înceapă cu el de o parte și ceilalți apoi în ordine alfabetică în altă parte. Noroc că textul nu sfîrșea pe ultimele pagini, așa că după semnare s-a putut înlocui coala exterioară.

Întoarcerea, pe acoperișul trenului, de la Ploiești.

Marți 9/22 iunie 1915

Catinca Cantacuzino îmi povestește ascară (prinziurile de luni) că Victor Cretzianu generalul a sîlit pe Iorgu Văcărescu să-i dea de soție pe unica lui fiică, sora lui Teodor Văcărescu.

¹³ Serghei Băicoianu (n. 1841), general de divizie; la 1900 era inspector general al cavaleriei.

¹⁴ Alexandru Băicoianu (n. 1883), avocat; consilier la Creditul Urban din București.

¹⁵ C. I. Băicoianu (1873—1945), istoric al economiei românești, director al Băncii Naționale. Între alte lucrări, *Istoria politicii noastre monetare și a Băncii Naționale*, București, 1932—1939.

¹⁶ Gr. Cantacuzino (n. 1827), doctor în medicină de la Paris, senator. Director general al teatrelor (1884—1888).

¹⁷ Ion Lahovari (1848—1915), doctor în drept de la Paris; om politic conservator, ministru în guverne Gh. Gr. Cantacuzino și P. P. Carp.

¹⁸ Ion Argetoianu (1841—1928), general, ministru de război în 1912, într-un guvern Titu Maiorescu.

¹⁹ Alexandru Sturdza (n. 1869), colonel. În timpul războiului a trecut de partea inamicului. A fost condamnat la moarte în contumacie.

Manifestul întocmit de N. Filipescu, Take Ionescu și Delavrancea și publicat în ziare sîmbătă seara, nu se ocupă decît de nemți, bestii cu ochi albaștri. În Franța caili lui Marghiloman au fost opriți de a alerga în curse; prizonierii germani sînt trimiși de vară în Dahomey; Wagner nu se mai joacă pe scenele franceze. Sorella Italia, după ce a făcut cea mai largă uzură cu Austria și a intrat în fine contra ei ne înjură prin ziare („Giornale d'Italia”) și ne tratează pe noi de uzurari lacomi!

16/29 iunie 1915

Frate-meu Nicu s-a dus ieri să denunțe ministrului lucrărilor publice, dr. Anghelescu, faptul că înaintea lui Tassian (cu care sînt în raporturi de afaceri) înscris la 5/18 februarie pentru 30 vagoane porumb gara Tînganu (Ilfov) s-a dat vagoane lui Mavrodin, consilier la curte, sub cuvînt că e înscris de la 4 februarie. Cum se poate, deoarece înscrierile au început în zioa de cinci. Am denunțat cazul lui Cottescu, director general C.F.R., carc-mi zisese să nu-i întinz mîna dacă dovedesc că s-a trecut peste rîndul cuiva. Azi, fiind prezent și Cottescu, a venit Daniilescu, șeful serviciului mișcării C.F.R., cu dosarul în afacere. Domnul Mavrodin a petiționat la *Ministerul de finanțe* încă de la finele/lui/ianuarie și ca atare a fost considerat înscris la 4 februarie! Va să zică culpa lui de a nu fi ținut seama că înscrierile se fac la *administrația* financiară Ilfov, unde înscrierile n-au început decît la 5 fevr., s-a socotit în folosul lui și e socotit ca înscris într-o zi cînd nu se puteau face înscrieri! Ce se petrece cu vagoanele e îngrozitor. Nu e decît calea revolverului.

M-am întors alaltăieri seară de la Predeal cu colonelul Sturdza. Între altele nu-și explica atitudinea rezervată față de el a lui Ionel Brătianu. I-am explicat-o prin sectarismul acestuia, care a văzut că colonelul nu e „de-ai noștri”. Chiar cu bătrînul Sturdza s-a purtat rău Ionel Brătianu în tot timpul boalei acestuia. Bătrînul Sturdza²⁰ nu voia să mărturisească că Brătianu i-a făcut și greutăți politice, dar de mărturisirea că-i lipsise din punctul de vedere al relațiilor personale. Colonelul Sturdza, în caz de război, comandă un regiment de rezervă! Astfel înțeleg Ionel Brătianu și acolitul său general Iliescu interesele superioare.

Italia ne-a secvestrat 2 vapoare ce aveam comandate în șantierul ei. A însoțit aceasta de o notă dulceagă în care se scuza prin starca de război în care se află și speră că nu vom lua aceasta drept un act ncamical. Chiar francofilul Porumbaru²¹ mi-a spus că e de observat cum Italia lovește ascunzîndu-și loviturile sub flori. Îmi aduc aminte de furia de la noi contra germanilor cînd se zicea că nu ne trimite muniții. Dar din partea sorclei înghițim și înjurături și vinovatul în ochii „patrioților” noștri e guvernul român!

Se hotărîse colaborarea tachisto conservatoare (Lahovari — Filipescu). Duminică a murit brusc Ion Lahovary, proaspătul șef al unei fracțiuni conservatoare. Ruperea partidului conservator slujește iar firește lui Take Ionescu, care nu se poate consola la perspectiva de a nu *colabora* la vreun act marc. La 1913 cu Maiorescu, la 1914 cînd cu reformele, cu liberalii, acum la 1915 cu conservatorii filipescani! Și conservatorii sînt destul de gîscă! Saba Ștefănescu²², cu care am călătorit duminică și care a trecut la Filipescu, recunoaște cele de mai sus, îmi spunea că tachiștii gem de afacerile colosale pe care liberalii le fac cu prilejul încurcăturilor acestui an nenorocit, fiindcă nu pot *colabora* la cîc. Învinuia însă pe Marghiloman de a nu fi pus pe cei din comitete niciodată în măsură de a ști ce voicște, de fi fost *prea* sibilin. Îmi spunea că liberalii sînt legați între ei prin legături materiale și de gheșefturi, ceia ce la conservatorii nu există, așa că trebuie legătură sufletească. Aceasta a lipsit față de Marghiloman. Îmi amintește Ștefănescu de art. 64 din legea pentru exploatarea tercnurilor petrolifere pe care voia N. D. Xenopol²³ și Take să-l treacă în vremea colaborării cu Maiorescu. Voiau să prelungească pe încă zece ani privilegiul care expirau. Pentru aceasta ar fi fost răsplătiți cu zeci de milioane. Conservatorii din colaborare s-au opus — azi la înmormintarea lui Ion Lahovary a vorbit făcîndu-i elogiu și Take! Cînd s-a desfăcut colaborarea a fost o ușurare sufletească pentru conservatori. Azi la înmormintare s-a adus lui Ion Lahovari omagiul că a fost om cîstit. Întru toate pungășiile pe care le fac Costinescu, Alexandridi, Cottescu, Daniilescu, Bălleanu (sub director la C.F.R.), generalul Iliescu etc. și pe carc ar voi să le facă tachiștii, simțeau într-adevăr ce mult însemnază în țara aceasta nenorocită pierderea fic și a *unui* om cîstit.

²⁰ Dimitrie A. Sturdza (1833—1914), tatăl colonelului. Libera cu vechi state de serviciu, prieten cu tatăl lui Ionel Brătianu, căruia i-a succedat la șefia Partidului liberal în 1892.

²¹ Emanuil Porumbaru (1845—1921) era la acea vreme ministru de externe.

²² Sabba Ștefănescu (1857—1931), profesor de geologie la Universitatea din București; deputat și senator.

²³ N. D. Xenopol (1858—1917), avocat și ziarist liberal, a trecut apoi în partidul lui Take Ionescu. A fost primul ministru român la Tokio (1913—1917).

Vassiliu, din categoria acelor care se fac că nu recunosc nobletă în Orient, spre a se arăta egali cu ceilalți dar sînt ahtiați de nobletă îndată ce trec hotarul, unde se înfățișează ca nobili din țara lor și fac prietenii cu „prințul”, „contele”, etc. cutare. Vassiliu avea o soră mai mare măritată cu Constantinescu, fost contabil la Creditul rural, om al Brătienilor, dat afară de Sturdza de la Credit acum cîteva ani, cînd cu scandalurile de acolo. De aici protecția lui Brătianu pentru Vassiliu*

iunie 1915**

Iorgu Dumitrescu de la Sintești, acum de 90 ani. Fost devotat. Nicolache Bibescu, candidat liberal contra fratelui meu, aduce omagii neclintirii acestui om devotat. Fochide, care cunoscuse pe mama mea cînd d-ai avea 8 ani, devine prefect după moartea tatălui meu, ca om al acestuia. Lăutarul Doi ochi, cînd cu defileul carelor la proclamarea regatului, iese din cortegiul, se oprește în fața casei părintești fiindcă a zărit pe tata și cîntă „Lele cu scurteica verde”. Matincă Murgeanu, iar de 90 de ani, om de cuvînt la alegeri. Făgăduise votul pentru totdeauna fratelui meu și nu l-a dat lui Marghiloman decît cînd frate-meu, prezent, i-a spus că el însuși nu candidează (la 1900).

Lichelismul de care a dat dovadă societatea noastră în afacerea Elena Văcărescu ²⁴.

3/16 octombrie 1915

Le e tot frică alor noștri de încercuirea germană! Dar încercuirea slavă ce ar fi? Ar fi chiar teritorială, cu rușii la Constantinopol, în hotar cu bulgarii cărora le tot reamintesc de recunoștința ce ar trebui s-o aibă. Francofilii noștri chiar taxează pe bulgari de ingrați față de Rusia și spun că politica guvernului bulgar e contrară simțimentelor poporului bulgar. Dar tocmai aceasta constituie pericolul slav. Încăpăținare pînă acolo încît a preferi a nu lua nimic decît a lua Basarabia.

Joi 29 octombrie 1915

Văzut pe Maiorescu. Ța propos de nebunia de la noi cu Franța, vorbește de nebunia ce a cuprins pe olandezi în sec. XVII pentru lălelele negre. După cîțiva ani, mulți oameni erau ruinați din pricina acestei nebulii***.

Barbu Catargi ²⁵, vestit de Barbu Slătineanu că i se pregătește ceva. Slătineanu știa de la Anton Arion. Take Warthiadi ducînd pe Cuza. Ioan Fălcoianu, fire iute (vezi memoriile lui T. Văcărescu). Cuza la Constantinopol: cere să fie primit în aceeași zi altfel nu va părăsi vaporul și se va înapoia. Intră cu sabia la sultan. La Patriarhie respinge pe călugării greci ce vor să-l ducă de braț la mir.

Papucul contesei Suchtelen ²⁶. Burghelile la Camera de comerț. Nu-și spune părerea. Arată numai semne de nemulțumire. Audiența mea la regele Ferdinand în primăvara 1915. Om care asupra citorva lucruri nu va ceda. Eri 5/18 noemvrie 1915 am văzut pe Czernin. „Care va fi rostul Dv. cu o Bulgarie mărită și noi victorioși? Să vă dăm Basarabia pe gratis, adică o condiție de geaba mai mult în negociațiile noastre de pace cu Rusia? Regele nu va merge contra Puterilor Centrale dar nici nu va înlătura guvernul Brătianu”. În ipoteza victoriei Puterilor Centrale, Brătianu vrea să obție ceva numai fiindcă frontul nostru de la Prut e o barieră care servește acelor puteri prin simpla noastră neutralitate. Maiorescu îl cred gata

* Conspect la lucrarea contelui Hubner, *Neuf ans de souvenirs d'un ambassadeur (1851—1859)*, Paris, 1904. Discuțiile în jurul viitorului Principatelor române; tendințele anexioniste ale Austriei. Plendoaria lui Napoleon al III-lea pentru unirea lor [n. ed.].

** Note eliptice despre moralitatea societății românești [n. ed.].

*** Note eliptice despre ținuta boierimii și a burgheziei române [n. ed.].

²⁴ Elena Văcărescu a devenit doamnă de onoare în 1888 a reginei Elisabeta. Un început de idilă cu principele moștenitor Ferdinand a fost curmat cu brutalitate de regele Carol. Accesul la curte i-a fost interzis; societatea românească s-a alăturat opoziției regal.

²⁵ Barbu Catargiu (1807—1862), prim ministru conservator al principelui Al. I. Cuza Asasinat pe cînd ieșea din clădirea Parlamentului și trecea cu trăsura pe sub clopotnița Mitropoliei. Ancheta ordonată de domnitor nu a dus la aflarea făptașului. Între timp dosarul cauzei a dispărut de la Arhivele Statului. Vezi amănunte la Al. Lapedatu, *Mărturie și precizări nouă cu privire la sfîrșitul lui Barbu Catargiu (8 iunie 1862)*, București, 1939.

²⁶ Contesa Suchtelen era iubita lui Alexandru Ghica, domnul Țării Românești (1834—1842).

să facă un guvern contra Rusiei. Eu i-am spus că el ar putea realiza așa ceva. Carp și Marghiloman nu, căci persoanele lor sînt o provocare a opiniei publice *.

20 decembrie 1915

Principiul guvernului liberal (I. I. C. Brătianu) după care a discuta politica externă sau a semnala mocirla internă este a lucra contra intereselor superioare ale țării, seamănă cu atitudinea guvernului rusesc care și el sub același pretext nu înțelege ca Duma să se ocupe de altceva decît de bugte. La discuția asupra mesagiului, Carp a spus lui Take că talentul nu scuză toate schimbările la față, după cum frumusețea nu scuză prostituția. Lapidar!

Max Nordau, în *Minciuni convenționale*, are capitol despre rolul folositor al aristocrației. Nadeja B. Știrbei n. Bibescu, membră a celei de a 2-a dinastii a României, a fost calificată de *boche à dents*. Soțul ei, Barboche Știrbei. Nevasta mareșalului Henry Catargi a fost numită *la maraichère*²⁷. Mărcuța Cantacuzino = Maruca. Didina Cantacuzino, care la începutul conflictului era așa de înflăcărată pentru a porni spre Ardeal, față de realitățile actuale recunoaște că facem impresia unor țințari cari agasează prin bizlitul lor fără a putea vătămă.

Neînțelesele piedici puse de guvern exportului au mai multe motive: 1) Affamer l'Allemagne, 2) a dezgusta pe agricultori spre a face mai lesne apoi exproprierea ca și cum într-o țară agricolă esențialul ar fi cîteva industrii parazitare, 3) frica membrilor comisiei ca dacă exportul e liber să nu cumpere nemții mai întîi de la germanofili.

Toată boicrimea mare primește să meargă la generalul Iliescu! Elena Văcărescu e silită să se ducă la Costinescu acasă pentru a putea obține ca un oarecare escroc care prin mijlocirea lui Dimitropol cumpărase, așa zicînd, Văcăreștii²⁸, să fie silit a plăti amenda legală pentru că nu plătise timbrele prevăzute de lege.

Rudi Catargi, pezevenghiul lui Poklewski = Pokerevski. Stoicescu tînărul = Coscarino. Tatăl său telegrafiază ministrului nostru la Berna (unde Stoicescu se află de cîteva luni, deși locul său era la Roma) cerînd ca tînărul să vie pe la București. Altfel „papa très fâché”. Privilegiile răsturnate! Țara s-a umplut de jidovi. Dovadă, o ședință a tribunalului de comerț. De cînd cu afacerea Marcu²⁹ sufăr degradarea de a sta alături cu astfel de oameni în fața justiției.

M-me Contzescu = vieille captive. Eu = So fiel Fielitti.

Cum să fie omul dispus la sacrificii la noi cînd n-are încrederea că sacrificiile pe care le-ar face vor folosi obștei și că cei ai săi pe care i-a lipsit sau i-a lăsat în urma sa, vor fi ocrotiți de stat, găsindu-și măcar dreptatea. Mie mi se refuză de Statul Major scutirea de rechiziții a 2 din 3 miserabili cai ce am la moșie lângă Iași, unde nevasta și 3 copii (de 8 ani, 4 ani și 10 luni) vor petrece toată iarna. Căi altor sînt scutiți din grația autorităților locale.

Decembrie 1915

Chilimoglu, fost om de spirit, socialist, prelungit îndelung viața de student la Paris, bolueme pînă la actuala guvernare, îmi face greutăți de om mărginit, într-o simplă chestie de legalizare. Tot așa Floflo³⁰, fost spiritual prin saloane, actor mondain, cînd a ajuns ministrul plenipotențiar avea velenități de reformare drastică a ministerului și de disciplinare a funcționarilor. Răposata Simca Lahovari i-a spus cu prilejul unui bal la care Floflo refuzase a veni costumat: „Il était un temps où vous aviez peu d'argent et beaucoup d'esprit!”

De sărbători, la Virfu Cîmpului, la Zmărăndița Moruzi. Îmi povestește cum a ajutat primii pași ai violonistului Enescu, fiu de țăran de pe moșia Zvoriștea. Acum acesta n-o mai vizitează.

În isprăvile ministrului de război, alias general Iliescu. Cojoace cumpărate pe 12 lei bucata. Grajdurile necesare instalării provizorii pe cîteva luni la Pașcani a cîtorva regimente de cavalerie se înscrie cu un milion și jumătate!

* Considerații despre comportamentul în societate /n.ed./

²⁷ Joc de cuvinte: maraichère, marêchale = zarzavagioaică, mareșăleasă.

²⁸ Văcărești, moșia familiei de lângă Tirgoviște.

²⁹ Marcu, om de afaceri al familiei Filitti, a semnat în fals polițe ale acesteia, pe care autorul a trebuit să le onoreze. Marcu s-a împușcat.

³⁰ Al. G. Florescu († 1925), diplomat, autor minor de teatru. Din 1911 a fost ministru plenipotențiar la Atena și apoi la Varșovia.

Amintire de la Roma. Atașatul militar, lt. colonel Vlădescu, preocupat să nu trec înaintea lui. La recepția solemnă la Quirinal îmi calcă pe picior ca să treacă înainte.

Tata mare la Paris. Bădița favorit. Panait Ionescu, ajutat de tatăl meu, pe cînd era consilier la Curtea din Galați i s-a cerut să fie de partea dreaptă în procesul de divorț al lui Ion și Zoe Cantacuzino și n-a fost. A ajuns apoi la Casație. Acum, la pensie.

Înmormîntarea lui Dim. Moruzi³¹, la 25 ianuarie 1916. Tot orașul, boieri și neboieri. Ce-a fost? Un stricat, incorect în viața privată și fără rușine, nestatornic în politică, cheltuiitor și nepăsător față de creșterea copiilor, și complaisant dans la crapule (Take Ionescu în discursul funebru numește acestea iubire de popor). Și totuși a avut toate noroacele. A ajuns colonel din simplu voluntar la '77. Copiii s-au plasat bine. Moșia părintească Zvoriștea a fost răscumpărată cu zestrea nevestei. La groapă e dus pe afet de tun!

20 februarie 1916

Alaltăieri a murit regina Elisabeta. La înmormîntare nu voi lua parte. Tresnea³² prevede numai pe miniștrii plenipotențieri. Locul meu ar veni, după programul stabilit cu alți înalți funcționari ai statului. Dar cu am uniformă diplomatică, prin urmare ar trebui să merg unde sînt uniforme diplomatice. Dar nu sînt ministru plenipotențiar*.

Mai 1916

Se rechiziționează arama. O căldare a unei sărmane femei de sat, care a plătit-o 12 lei, se ia pe greutate și i se dă vreo 2 lei. Ce se face cu arama aceasta? Se dă la fabrica lui Barbu Știrbei ca să facă sulfat de cupru pentru vii.

Cîți cai aveam la moșia la Cîrniceni³³, toți s-au înscris și dacă le abătea celor două regimente între care erau împărțiți caii mei să rechiziționeze, rămîneam pe jos. S-a rechiziționat calul de la batalionul 4 vînători Iași. L-am trimis cu o scrisoare către comandant rugîndu-l dacă n-are trebuință absolută să-mi înapoieze calul, arătînd că s-ar putea ca și celălalt regiment să rechiziționeze și eu să rămîn fără mijloc de transport. Rezultatul a fost că ne-a înjurat țigănește în curtea cazărmei pe mine, pe vecinul Cicei, pe Sturdza de la Cristești etc.

30 iulie 1916

Ultimele 15 zile, o adevărată isterie s-a dezlănțuit în țară. Concentrări și deplasări de trupe pe capete spre Carpați și spre Dunăre. Se pare că ne amenință bulgarii ca și cum n-ar avea destul cu Sarraïl în spate! Deci zvonuri de mobilizare iminentă. Generalul Cristescu îmi spune că ar fi o aberație militară a porui în așa împrejurări. Statele centrale sînt slăbite, pare-se, dar departe încă de a fi învinse. Chiar o întoarcere ofensivă a lor nu-i exclusă. Războiul nu-i admisibil decît dacă Brătianu, atît de prudent pînă acum, se va fi hotărît a sacrifica totul popularității. Atunci prin măsurile ce ia vrea să pue pe rege înaintea faptului împlinit. Regele e azi în mîinile lui Brătianu. Acesta profită de dezbînările opoziției: *trei* partide conservatoare, Take, Filipescu și Marghiloman. E drept că cele două dintii s-au federat. Filipescu, bolnav de inimă, lasă conducerea lui Take. Un guvern Marghiloman ar fi luat cu pietre. Deci nu se poate merge decît contra unguirilor. Aceasta o poate face Brătianu fără colabore. Lui Brătianu nu-i place să i se spună adevărul. Poți totul cu el, cu singura condiție să fii omul lui. Altfel nici un merit n-are valoare în ochii lui. Îl întrebuițează dar la muncă, dar nici nu-l consultă, nici nu-l răsplătește. La Război e atotputernic Ilescu, francofil**.

Am plecat la țară în ziua de sîmbătă 13 august. A doua zi trebuia să fie Consiliu de coroană. Nu credeam că va ieși mobilizare, credeam că va fi neutralitate. Cu vreo opt

³¹ Dimitrie Moruzi (n. 1847), supranumit „cneazul”, după titlul tatălui său Panait, care fusese creiat principe rus. Prefect al Bucureștilor în două rînduri, el s-a bucurat de o mare simpatie în rîndul administrațiilor săi. A fost căsătorit cu Smaranda Cantacuzino, sora Nababului.

³² Tresnea Greceanu, șeful protocolului palatului regal.

* Note despre o căsătorie de conveniență Lahovari Bărcănescu. Răscumpărarea moșiei Văcărești. Familia Ghița, de fapt Ghioca de la Dumbrăveni /n.ed./

** Notă despre necinstea lui Victor Filotti, administrator al averi familiei Filitti /n.ed./.

³³ Cîrniceni (Îngă Iași) moșia de zestre a soției autorului, Sanda Ghica.

zile înainte văzusem pe Maiorescu. Îmi spusese că regele îl asigurase că nu va lua hotărâri fără a consulta și pe șefii ceilalți. A fost deci consiliu. Regele însă a venit cu un *fait accompli*, declarând că ratifică actele guvernului său, adică aranjamentele cu Quadrupla. Regele a fost mișcător. Carp a spus că e teamă că vom fi învinși și atunci Brătianu va vedea că a greșit. Marghiloman și Maiorescu au spus că nu cred că momentul e bine ales și că ar trebui să mai aștepte. Apoi toți s-au înclinat în fața hotărârii suveranului.

Duminică 14 august 1916

Noaptea la țară au sunat clopotele bisericești și goarneau. Am bănuț că e mobilizare. Am plecat la Iași. N-am găsit tren decit a doua zi marți 15 august ora opt dimineața. Am ajuns la București a doua zi ora 6 dimineața, deci 20 de ore de drum. Sosit la București, aflu că Carpații au fost trecuți prin toate punctele și că Brașovul a fost luat. Am admirat de-a lungul drumului demnitatea poporului românesc. Nu bocete, nu cuvintări îndrăznețe. Conștiința gravității și greutateii. Nevasta a rămas la țară *singură*, administratorul fiind și el mobilizat. Ea va administra moșia mai departe. E admirabilă de voință și curaj. Am adus copiii la tante Catherine, în așteptarea de a putea intra în casa mea, fiindcă casa mea e sigilată, deoarece locatarul meu ar fi fost spion.

Declarația de război Austriei — singurul stat căruia am declarat noi război — e minunat redactată, probabil de Brătianu. Dar e semnă de Porumbaru. Ce noroc pe acest ramolit! Regele în Consiliu a reproșat lui Filipescu neîncrederea. A urmat între ei o scenă mișcătoare. Brătianu și regele au minuit admirabil până în ultimul moment. Bussche n-a crezut că va ieși războiul din Consiliu, nici Maiorescu, nici Marghiloman nu vedeau. Barbu Știrbei a fost prieten intim cu Bussche și-l liniștea până în ziua mobilizării. La ieșirea din Consiliu mi se spune că Brătianu avea surisul mulțumit al omului chemat să realizeze idealul național. Take demagogul nu s-a putut stăpini a arunca publicului un „gata”. Filipescu, alt caracter, a făcut publicului gestul cu pumnul închis, care voia să însemneze că „i-a regulat” pe unguri. Să dea Dumnezeu să iasă bine.

Mi se pare ciudat acum să mai notez ceia ce-mi spunea un tânăr cult acum vreo zece zile că rușii vor Constantinopolul ca o chestie de satisfacție morală. Eu observasem că dacă pe ruși îi preocupă numai libera trecere prin Strimtori, neutralizarea e destul, iar dacă vor să fie chiar ei la Constantinopol, asta înseamnă că au alte gânduri cari nu pot fi decit periculoase pentru noi *.

Ce va fi după? Atotputernicie brătienescă, expropriere, colegiu unic. Un singur partid conservator, Filipescu bolnav de inimă, la Take federalistul. Ce ne vom face cei ce nu putem fi nici cu liberalii nici cu Take? Un nou mănunchi la o masă verde. Ce greutate pentru proprietarii rurali! Recoltă nevindută. Rechiziții. Administratorii luați. Nici o grijă de această categorie socială, ca și cum recolta n-ar fi singurul lor venit. Ei trebuie să dăruiască!

Atacul împotriva Ardealului a început în ziua Consiliului de coroană la ora 4 p.m. Declarația de război n-a fost înmănată la Viena decit la ora 9 seara. Se zice acum că contrai bandele aveau un scop patriotic. Cunoașterea potecilor prin chiar indicațiile ungarilor cari voiau să poată trece vittele.

Planul de trecere al Carpaților, elaborat de generalul Cristescu. Totuși executarea e dată generalului Iliescu, „omul” lui Brătianu, fost secretar general până în momentul intrării în război și numit atunci subșef de Stat major al armatei de operații, adică al armatei ce trece Carpații — șef nominal bătrînul Zottu. Cristescu subșef de Stat major la armata de sud care va intra poate contra bulgarilor. Iliescu trece Carpații, visul românilor, și intră în Brașov după trei zile cu planurile lui Cristescu!

Carp socotește, îmi spunea la Minister alaltăieri 20 august, că victoria noastră înseamnă victoria rușilor și deci e nenorocire.

25 august 1916

Emoțiile prin care trecem cu toții de ieri în privința Turtucaiei, luată de bulgarii germani, e o dovadă că *trădătorii* erau înțelepți cînd pe de o parte recomandau să nu se ia hotărîre pripită, iar de altă parte nu se încredeau nici în sinceritatea nici în valoarea militară a rușilor. Rușii în luptele de ieri și alaltăieri nu erau decit vreo 20 000. Ceilalți, atît de așteptați, tot nu sosiseră. După ce cerură să intre ei în luptă, nu intrară decit 6 000 și fură măcelăriți. Rezistența generalului Teodorescu a fost admirabilă. A ccrut ajutorul generalului de artilerie Basarabescu de la Silistra ca să poată tăia și face prizonieri cele trei divizii

* Din nou cuvinte de blamă la adresa lui Victor Filotti /n.ed./

germane (= 60 000); Basarabescu a refuzat, sub cuvint că n-are a primi ordine (!) de la un general mai tânăr! Basarabescu a fost destituit și închis în fort. În Carpații bucovineni, rușii de asemenea nu fac progrese. Sarrail la Salonic nu mișcă.

27 august 1916

La Turtucaia a fost un dezastru. Prizonieri, morți, răniți, material însemnat pierdut. A cui e vina? Basarabescu? Aslan, comandantul de armată care juca cărți la Jockey club în București, în loc de a fi la post? A generalului Iliescu, șeful real al Statului major, care a lăsat Turtucaia insuficient apărată? Se va ști. În orice caz, neprevvedere, incompetență în comandament. Dezorganizare în serviciul sanitar. La 1913, într-o situație identică, dar mai scuzabilă atunci, Elise Brătianu în opoziție și *boudant*, a telegrafiat regelui Carol. Azi opoziția conservatoare păstrează o tăcere patriotică. Cucoanele noastre mari se dau peste cap ca să fie bine cu Elise Brătianu, organizatoarea de 2 ani a Crucii roșii. Tot a servit la ceva Quadrilaterul dobludat la 1913. Ce ne-am fi făcut cu frontiera dinainte de Tratatul de la București?

Turtucaia a fost pierdută. Se zice (20 august) că și Siliștra a fost părăsită, ca să dăm lupta mai în interior în câmp deschis, pe front mai strimt. La ce ne-au servit Turtucaia și Siliștra! Neprevvedere, nepregătire, comandament slab, sectarism brătienesc! În Consiliul de coroană Teodor Rosetti arată îngrijorare că vom avea de luptat pe două fronturi întinse. Brătianu i-a dat asigurări liniștitoare pentru partea bulgară. Acest Brătianu came a înșelat atât de dibaci pe nemți și pe unguri, s-a lăsat înșelat de Radoslavov. A *larron, larron et demi*. Bulgarii ne-au atacat fără a ne fi declarat război nici pînă azi. Deci neprevvedere a șiretului Brătianu! Neprevvedere a strategului nostru improvizat, „omul” lui Brătianu, Iliescu. Nu se pedepsește nici Basarabescu, care n-a venit în ajutorul lui Teodorescu pentru că nu avea ordin; nu se pedepsește nici Aslan, care făcea „son petit Gallieni” stînd la București, pentru că se vede că vinovatul e mai sus, Iliescu, care ar trebui pedepsit, ceia ce Brătianu nu se îndură. Acum trimitem în Dobrogea pe Averescu și pe Cristescu, ca nu cumva Cristescu să aibă inițiativa pe undeva și să se distingă întrecînd gloria lui Iliescu. De aceia din puțin generali socotiți ca cu deosebire distinși, grupăm doi la același loc, mai întîi la Orșova, acum în Dobrogea, în loc de a da fiecăruia un comandament. La Orșova se trimite Grăniceanu, cel cu nebuniile de la 1913! Rușilor probabil că le convine să începem prin a fi bătuți, ca să fie ei apoi salvatorii noștri. Sarrail așteaptă ce vor face grecii, cari desigur acum după înfrîngerea noastră la Turtucaia nu se vor mai grăbi să intervie alături de Quadrupla.

La Ministerul de externe a venit o adresă de la Război semnată de Vintilă Brătianu, Robespierre al României. Cafenelele fuseseră deja închise ca să nu se răspîndească „zvonuri exagerate” sau false. Acum să se pună în vedere funcționarilor să depue tot zelu și să nu vorbească. Tăcere dar ca să nu se afle de greșelile lui Brătianu și ale lui Iliescu. Cetățenii să fie muți și orbi și să cînte în mijlocul îngrijorării osanalele conducătorilor. La 1913 nu s-au sfîit Brătienii și ai lor să arunce noroi asupra acțiunei diplomatice și militare. Atunci nu era vorba tot de interesele superioare ale României?

2 septembrie 1916

Veștile de pe frontul dobrogean sînt rele. Trupele ruse române (care evacuaseră Siliștra) se retrag spre nord, zice comunicatul. Strategie a noului comandant Averescu, mi se zice. Căia ce este neîndoios este că după 15 zile de război, planul inițial a fost schimbat. Convenția noastră cu Rusia prevedea că vom proceda la ofensivă în Ardeal și că vom sta în defensivă în Dobrogea. Rușii erau obligați să ne ajute pentru această defensivă. Se prevedea ca comandamentul să fie românesc. Faptele au arătat acum că nu se putea sta în defensivă în Dobrogea. Greșcarea a fost deci inițială a lui Brătianu, care a crezut că bulgarii nu ne vor ataca fie că avea făgăduieli și că el șiretul prin excelență s-a lăsat păcălit, fie că credea că bulgarii nu vor îndrăzni să lupte cu rușii sau că n-au puteri suficiente (poate rapoartele în acest sens de la Derussi). Planul Statului major — ilustrul Iliescu — a fost pregătit deci în acest sens. La aceasta făcea poate aluzie Cristescu cînd îmi zicea înainte de război că dacă conducerea militară rămîne pe Iliescu, ne duce la dezastru. Acum rușii au comandamentul lor aparte în Dobrogea. Marghiloman îmi spune că nu e dispus a împărți răspunderea cu Brătianu. Nu se lasă lui Averescu inițiativa. E pus la Dobrogea pare că pentru a fi compromis.

Cîteva zile înainte de mobilizare, vărul meu Gheorghe Hagl Moscu, căpitan în Statul Major, îmi povestea informațiile culesc de ofițerii noștri concentrați la Dunăre. Acești ofițeri priveau cu lorgnetta peste Dunăre și vedeau șiruri de soldați cu cască germană. „Informându-se”, aflau că e vorba de soldați bulgari îmbrăcați nemțește. Pe astfel de informații s-au bazat se vede Brătianu și Iliescu cînd au crezut că o defensivă la hotarul Dobrogei va fi de ajuns.

RAIDUL AMERICAN ASUPRA PLOIEȘTIULUI DIN 1 AUGUST 1943. MĂRTURIE ÎNEDITĂ

ALESANDRU DUȚU, FLORIN CONSTANTINIU

Spre deosebire de primul raid american asupra Ploieștinului, efectuat la 12 iunie 1942 (asupra căruia vezi documentul publicat de noi în „Revista de istorie”, t. 42, 1989, nr. 7, p. 723—727), puțin cunoscut și discutat în literatura de specialitate, raidul următor din 1 august 1943 a făcut obiectul unei ample monografii (James Dugan, Carroll Stewart, *Ploiești. The Great Ground-Air Battle of 1943*, New York, 1963) și este evocat în numeroase alte lucrări despre cel de-al doilea război mondial. În bibliografia românească despre marele conflict din anii 1939—1945, bombardamentului din 1 august 1943 i-au fost consacrate spații mai întinse în lucrările lui Eugen Preda, *Miza petrolului în villoarea războiului*, București, 1983, p. 120—123; Horia Brestoiu, *Impact la paralela 45º*, Iași, 1986, p. 486—496; general-maior Iosif Rus, colonel dr. Aureliu Cioabă, *Componenta verticală a războiului modern*, București, 1988, p. 48—49.

Operația „Tidal Wave” (Valul nimicitor) a fost urmărită de către cercetători, în primul rând, din unghiul de vedere al ofensivei aeriene strategice, desfășurată de aviația anglo-americană împotriva Reichului și a spațiului controlat de Wehrmacht. „Această bătălie istorică între forțele aeriene și terestre — scrie Leroy W. Newby, el însuși unul din participanții la „bătălia Ploieștinului” din 1944, referindu-se la atacul din 1 august 1943 — este considerată a fi fost una dintre cele mai amănunțit planificate bătălii din anele războiului. Ea a durat mai puțin de o oră și a fost a doua mișcare în jocul de șah dintre forțele aeriene ale S.U.A. și apărarea Ploieștinului — un meci care avea să ia douăzeci și șase de luni pentru a fi încheiat” (Leroy W. Newby, *Target Ploesti. View from a bombsight*, New York, 1983, p. 26).

Experiența raidului din 12 iunie 1942 a fost valcrificată atât de americani, cit și de germani. Cel dintîi, din unghiul de vedere al bombardamentului, ceilalți, din unghiul de vedere al apărării antiaeriene a unuia dintre cele mai importante obiective strategice din ceea ce propaganda nazistă numea emfatic „Fortăreața Europa” (reamintim că W. Churchill considera perimetrul petrolifer de la Ploiești „rădăcina pivotantă a puterii germane”).

Raidul din 1 august 1943 a fost pregătit minuțios de către americani care au folosit și confecționarea de machete ale obiectivelor ce urmau să fie atacate, precum și studiul cărților poștale ilustrate din zona Văii Prahovei. Echipajele au făcut un antrenament intens la Benghazi (Libia). Obiectivele stabilite erau rafinăriile Româno-Americană, Concordia, Vega, Standard, Petrol-Block, Unirea, Columbia, Aquilla, Cimpina. Atacul urma să fie executat la mică înălțime, mizîndu-se foarte mult pe efectul surprizei (între altele, și prin faptul că bombardierelor urmau să atace obiectivele venind dinspre nord-vest, ca urmare a unui zbor paralel cu Carpații, în vederea evitării zonei aflate la sud de Carpați, puternic apărată de antiaeriană). Raidul se distingea și prin faptul că prin distanța ce urma a fi parcursă — 3.700 km într-un singur zbor — reprezenta „cea mai depărtată misiune a războiului” (Horia Brestoiu, *op. cit.*, p. 491).

Nu vom nara din nou peripețiile acestui atac (ajunge să spunem că o parte din avioane, în urma unei greșeli de navigație, s-au îndreptat spre București, în loc de Ploiești, au înțeles apoi eroarea cînd nu au zărit nici o sondă sau altă instalație petrolieră, au virat spre nord intrînd exact în zona de la sud de Ploiești, suferind pierderi mari). Din cele 178 avioane destinate atacului (unul capotat la decolare) au fost pierdute în total 54 (pe întregul parcurs).

Documentul publicat mai jos prezintă detaliat efectul bombardamentului, care, așa cum se poate constata, a afectat o zonă mai întinsă decît perimetrul petrolifer. O variantă mai restrînsă a acestei dări de seamă o constituie nota informativă nr. 935/c. semnată de generalul Gh. Jienescu, subsecretar de stat al aerului, și destinată mareșalului Ion Antonescu (9 august 1943).

Documentul tipărit acum se înscrie în seria inaugurată în această revistă în 1989, intenția noastră fiind de a oferi o bază documentară pentru studiul unui capitol important atât al participării României la cel de-al doilea război mondial cît, și al marelui conflagrații înseși: bombardamentele americane și engleze asupra României.

COPIE

S.S.A. STATUL MAJOR AL AERULUI

Secția a II-a

DARE DE SEAMĂ

Asupra atacului aerian inamic din ziua de
1 august 1943

I. — În ziua de 1 august 1943, între orele 13,08—16, o formație americană de aproximativ 120 avioane, a atacat teritoriul național, prezentându-se în 3 valuri succesive de 30—40 avioane.

II. — Itinerariul urmat:

Frontiera de sud a Iugoslaviei (regiunea lacului OHRİDA) unde este semnalat pentru prima oară de posturile de pîndă germane, la ora 11,30 — Est SKOPLIE-GODETSCH (100 km N. V. SOFIA) — BISTREȚUL (pe Dunăre) unde își fac intrarea pe teritoriul național la ora 13,08 — PIATRA OLT — N. SLATINA — GĂEȘTI, de unde avioanele inamice se îndreaptă:

- Grosul în zona petroliferă PLOIEȘTI,
- Un val de aproximativ 40 avioane spre BUCUREȘTI, iar la BUȚEA schimbă de direcție tot spre PLOIEȘTI.

Zborul pe itinerar s-a făcut la înălțimea de 1 500—2 000 metri, iar de la DUNĂRE (pe teritoriul românesc) la înălțimea de 100—150 metri.

III. Execuția atacului

Atacul obiectivelor s-a produs la mică înălțime (20—150 m.) în formațiuni strînse de 10—18 avioane, aruncându-se bombe explozive de 500 kg și incendiare la aproximativ 1 kg.

Au fost afectate.

PLOIEȘTI: rafinăriile de petrol (COLUMBIA, VEGA, ORION, ASTRA ROMÂNĂ) uzinele CONCORDIA, METALURGICA, Depoul de locomotive și fabrica CREUZOT a C.F.R.-ului.

CÎMPINA: rafinăriile de petrol STEAUA ROMÂNĂ și Uzina electrică,

BRAZI: rafinăria CREDITUL MINIER,
— diferite alte localități fără importanță (sate) din restul țării, pe itinerariu, la sosire sau la întoarcere, în scopul de a provoca pagube și mai ales panică în rândurile populației civile.

Obiectivul principal vizat a fost zona petroliferă PLOIEȘTI — CÎMPINA.

IV. Efectele bombardamentului

1. PLOIEȘTI:

a) Pagube materiale

În oraș

- 1 școală primară ușor avariată;
- 10 case incendiate, din care 8 au ars complet;
- Penitenciarul incendiat prin căderea unui avion;
- Cazarma Reg. 19 Art. și 32 Dorobanți ușor avariate.

La rafinării

Rafinăria ASTRA ROMÂNĂ:

- Distruse:
- Stația de Pipe Still,
- Un generator al uzinei electrice,
- Clădirea secției de expediție,
- Una din aripile cazarmei,
- Casa administrativă,

- *Arse (incendiate)*
- Atelierul de mecanică,
- transformatorii electricei,
- etajul de sus al magaziei de picse de schimb,
- 7 vagoane cu produse petrolifere.

- *Avariate*
- Casa cazanelor de apă.

În total rafinăria a pierdut 50 % din capacitatea de lucru.

- *Rafinăria „ORION”.*
- Instalația de Pipe Still avariata,
- Uzina electrică și casa de pompe avariate,
- 3 rezervoare de produse petrolifere, avariate,
- Instalația de cazane de aburi, avariata,
- 5 vorlagăre de la instalația de rafinat, incendiate,
- 5 vorlagăre de la instalația de rafinat, incendiate,
- o magazie cu materiale și 2 clădiri, incendiate.

Instalația este reparabilă în aproximativ 15—20 zile (informația este dată la 3 august).

- *Rafinăria VEGA:*
- *Distruse*
- Instalația Krasing,
- Bateria 5,
- Preîncălzitorul bateriilor, 3, 4 și 5,
- Instalația de asfalt,
- Conducta de gaze,
- 8 locuințe,
- 6 rezervoare.
- *Avariate:*
- bateria 4
- 4 rezervoare

Rafinăria va putea funcționa în circa 10 zile cu 100 vagoane prelucrare zilnic și în 15 zile cu 150 vagoane zilnic.

- *Rafinăria CONCORDIA*
- *Distruse*
- instalația krasing
- birourile
- colonia de funcționari
- *Avariate*
- instalația Pippe Still

Rafinăria a pierdut 100 % din capacitatea de lucru.

- *Uzinele CONCORDIA METALURGICA*
- *Distruse:*
- Secția de cazangerie
- Avariata ușor
- Secția tunuri
- *La C. F. R.*
- *La gară*
- geamurile sparte
- liniile 8 și 9 închise
- magazia nr. 2 mărfuri incendiată
- 1 vagon acoperit, german, incendiat
- 9 vagoane dintr-un tren de muniții distruse,
- liniile telefonice și telegrafice ale C. F. R., au fost întrerupte.
- *La fabrica CREUZOT*
- uzina de impregnare distrusă,
- aproximativ 100.000 traverse arse.
- *La Depoul de locomotive*
- *Distruse:*
- Parcul de păcură

- distilăria de păcură
- cazarma lucrătorilor
- magazia de piese
- uzina electrică și pavilionul de administrație cu o parte din birouri.

b) *Victime:*

- 69 morți
- 116 răniți
- 78 răniți ușor

Au fost aruncate în total 217 bombe explozive din care 22 n-au explodat. 1 420 bombe incendiare din care 430 n-au explodat.

2. CÎMPINA

a) *Pagube materiale:*

- *În oraș:*
- 20 case complet distruse prin incendiere
- 30 case dărmate prin explozii
- 150 case avariate, imposibil de locuit (sunt reparabile însă)
- Uzina electrică distrusă
- Stația C. F. CÂMPINIȚA complet distrusă
- *La rafinării*
- Rafinăria STEAUA ROMÂNĂ
- *Distruse:*
- Instalațiile de uleiuri
- Instalațiile de smoală
- Instalațiile de parafină
- Stația de cazane
- *Avariate*
- Instalația de Pipe Still

Rafinăria a pierdut 70 % din capacitatea ei de lucru.

b) *Victime:*

- 9 morți
- 23 răniți

S-au aruncat 131 bombe explozive din care 11 n-au explodat și 2 000 bombe incendiare din care 500 n-au explodat.

3. BRAZI:

a) *Pagube materiale*

- Rafinăria CREDITUL MINIER
- *Distruse:*
- Instalația de Pipe Still,
- Instalația kraking,
- Stația de cazane,
- Uzina electrică,
- Laboratorul,
- Stația de apă,
- 21 rezervoare,
- Pavilionul de administrație.
- *Avariate:*
- Conducta de legătură cu Giurgiu.

Rafinăria a pierdut 100 % din capacitatea de lucru.

b) *Victime*

- 8 morți
- 7 răniți

S-au aruncat 52 bombe explozive din care n-au făcut explozie 2 și 90 bombe incendiare.

4. — FLOREȘTI (Prahova)

a) *Pagube:*

- S-a incendiat un rezervor al Soc. CONCORDIA
- S-au aruncat 10 bombe incendiare

b) *Victime* :

— Nu sint

5. *BĂICQI (Prahova)*

a) *Pagube*

— 10 clăi de grâu incendiate

— S-au lansat 41 bombe incendiare din care 26 n-au făcut explozie.

b) *Victime* :

— Nu sint.

6. *SCĂENI (Prahova)*

a) *Pagube*

— a ars complet o vilă, evaluată la 5.000.000

— au fost lansate 20 bombe incendiare.

b) *Victime* :

— Nu sint.

7. *GAGENI (Prahova)*

a) *Pagube* :

— 20—30 clăi de grâu incendiate

— au fost lansate 15 bombe incendiare

b) *Victime* :

— Nu sint.

8. *PLEASA (Prahova)*

a) *Pagube*

— A fost incendiată prin mitraliere o baracă a Bateriei 1 A. A.

— Au fost lansate 20 bombe incendiare.

b) *Victime* :

— Nu sint.

9. *ALBEȘTI PALEOLOGU (Prahova)*

— Au fost lansate 50 bombe incendiare

— Nu este nici o pagubă și nici o victimă.

10. *BERCENI (Prahova)*

a) *Pagube* :

— A fost distrus un tun din bateria 89 A. A. prin căderea unui avion inamic

— Au fost lansate 16 bombe incendiare.

b) *Victime* :

— Nu sint.

11. *RÂFOV (Prahova)*

— Au fost lansate 7 bombe explozive și 15 bombe incendiare.

— S-a mitraliat la sol

— Nu este nici o pagubă materială.

Victime :

— 2 răniți prin mitraliere.

12. *PETROȘANI (Prahova)*

a) *Pagube* :

— Au fost incendiate 8 clăi de grâu.

— Au fost lansate 96 bombe incendiare, din care 46 n-au explodat.

b) *Victime* :

— 1 mort.

13. *BUDA BALANGA (Prahova)*

— Au fost lansate 130 bombe incendiare din care 100 n-au făcut explozie.

Victime:

— 1 rănit.

14. *BUDA — gară — (Prahova)*

— S-a mitraliat trenul personal de SLĂNIC
— O locomotivă avariata

b) *Victime:*

— Nu sint.

15. *PLOPENI (Prahova)*

— S-au lansat 70 bombe incendiare din care 30 n-au făcut explozie.
— Nu este nici o pagubă și nici o victimă.

16. *TÎRGȘORUL NOU (Prahova)*

— S-au lansat 20 bombe incendiare
— nu este nici o pagubă și nici o victimă.

17. *STREJNIC (Prahova)*

— Au fost lansate 20 bombe incendiare
— Nu este nici o pagubă și nici o victimă.

18. *NEDELEA (Prahova)*

— Au fost lansate 30 bombe incendiare, din care 20 n-au făcut explozie.
— nu este nici o pagubă și nici o victimă.

19. *HARSA (Prahova)*a) *Pagube*

— Au fost incendiate 3 case și școala primară
— Au fost lansate 4 bombe explozive.

b) *Victime*

— Nu sint.

20. *CORLĂTEȘTI (Prahova)*a) *Pagube*

— Au ars 2 barăci ale Bateriei 86 A. A. cu tot echipamentul soldaților
— S-au lansat 12 bombe explozive, din care 8 n-au făcut explozie.

21. *SIRNA (Prahova)*

— Au fost lansate 7 bombe explozive, din care 1 n-a făcut explozie.
— Pagube nu sint

Victime

— Nu sint.

22. *TĂTĂRANI (Prahova)*

— 6 vite ucise
— au fost lansate 30 bombe incendiare din care 20 n-au făcut explozie.

b) *Victime:*

— 2 morți.

23. *PARCUL PAULESCU (Prahova)*

— S-a mitraliat la sol un lagăr german
— Nu sint pagube

Victime:

— 2 morți
— 2 răniți

24. *PLOIEȘTIORI (Prahova)*

— S-a mitraliat la sol satul
— Nu sint pagube

Victime:

— 1 rănit.

25. *POENARI BURCHI (Prahova)*

a) *Pagube:*

— O casă distrusă prin căderea unui avion inamic.

Victime

— Nu sînt.

26. *NEGOEȘTI (Prahova)*

a) *Pagube:*

— 3 vite rănite

— s-a mitraliat la sol

b) *Victime:*

— 1 rănit.

27. *BĂRĂCĂNEȘTI (Prahova)*

— S-a mitraliat la sol

— Nu sînt pagube

Victime:

— 1 rănit.

28. *MĂGURENI (Prahova)*

a) *Pagube:*

— Recolta de pe 6 ha. grîu, incendiată prin mitraliere la sol.

b) *Victime*

— Nu sînt.

29. *POENARI (Ilfov)*

— 2 clăi de grîu incendiate.

30. *BUFTEA (Ilfov)*

— S-au lansat 2 bombe explozive și 70 bombe incendiare.

31. *TAMAS (Ilfov)*

— S-au lansat 2 bombe explozive.

Victime:

— 1 mort.

32. *ARCUDA (Ilfov)*

— S-au lansat 7 bombe incendiate.

Pagube:

— Pe teritoriul acestor 3 comune (BUFTEA, TAMAS și ARCUDA) s-au incendiat 11 clăi de grîu.

33. *BOLINTINUL DIN VALE (Ilfov)*

— S-a mitraliat la sol.

Victime:

— 1 mort

— 1 rănit

34. *RUȘII LUI ASAN (Vlașca)*

— S-a lansat o bombă incendiară

— Nu este nici o pagubă și nici o victimă

35. *LEORDENI (Muscel)*

— S-au lansat 8 bombe incendiare

— Nu este nici o pagubă și nici o victimă.

36. BUDIȘTENI CIULNIȚA (Muscel)

- S-au lansat 1 bombă explozivă și 21 bombe incendiare, care n-au explodat.
- Nu este nici o pagubă și nici o victimă.

37. TÎRGOVIȘTE**a) Pagubă**

- Stația de transformatori a Soc. „DOBREȘTI” avariata prin mitraliere la sol.

b) Victime:

- Nu sînt.

38. BUCȘANI (Dimbovița)**a) Pagube:**

- 1 stație de debenzinare avariata
- 5 cazane de țitei (2 ale Soc. UNIREA și 3 ale Soc. COLUMBIA) incendiate.
- 1 rezervor cu țitei al Soc. STEAUA ROMÂNĂ incendiat.

b) Victime:

- Nu sînt

39. OCHIURI (Dimbovița)**b) Pagube:**

- Atelierul Soc. I. R. D. P. incendiat
- 1 batal cu țitei al Soc. ASTRA, incendiat.

b) Victime:

- Nu sînt.

40. VIZUREȘTI (Dimbovița)

- S-au lansat 3 bombe explozive, din care 2 n-au făcut explozie.

— Victime:

- 1 mort.

41. VULCANA PANDELE (Dimbovița)

- S-au lansat 3 bombe explozive din care una n-a făcut explozie.
- Nu sînt pagube și nici victime.

42. CROVU (Dimbovița)**a) Pagube:**

- 5 case arse
- S-a mitraliat la sol.

b) Victime

- 1 mort.

43. BUZOEȘTI (Argeș)

- S-au lansat 6 bombe explozive
- Nu sînt pagube și nici victime.

44. IONEȘTI (Argeș)

- S-au lansat 2 bombe explozive
- Nu sînt pagube și nici victime.

45. BURDEA — gară — (Argeș)

- S-au lansat 6 bombe explozive
- Nu sînt pagube și nici victime.

46. ȘERBĂNEȘTI (Argeș)

- S-au lansat 6 bombe explozive
- Nu sînt pagube și nici victime.

47. GLIGANU (Argeș)

- S-au lansat 11 bombe explozive din care 4 n-au făcut explozie.
- Nu sînt pagube și nici victime.

48. *GRUIU (Argeş)*

- S-au lansat 6 bombe explozive.
- Nu sînt pagube şi nici victime.

49. *RĂTEŞTI (Argeş)*

- S-au lansat 12 bombe explozive din care 2 n-au explodat şi 64 bombe incendiare.
- Nu sînt pagube şi nici victime.

50. *ROCIU (Argeş)*a) *Pagube*

- S-au lansat 32 bombe incendiare
- 1 casă evaluată la 100 000 lei, arsă.

b) *Victime.*

- 2 morţi.

51. *STOLNICI — satul şi gare — (Argeş)*a) *Pagube*

- Oficiul P. T. T. avariat, pagube 100.000 lei
- 1 casă avariata, pagube 100 000 lei.
- 1 casă distrusă, pagube 100 000 lei
- 2 boi ucişi, pagube 65 000 lei
- 2 magazii cu turte floarea soarelui, arse în gară pagube 2 000 000 lei.
- 11 vagoane marfă avariate, pagube 1 200 000 lei.

b) *Victime*

- Nu sînt.

52. *HÎŞEŞTI — gară — (Argeş)*a) *Pagube*

- 150 m. linie c. f. distrusă, pagube 420 000 lei

b) *Victime*

- 3 morţi
- 2 răniţi

53. *SLOBOZIA (Argeş)*

- Au fost lansate 3 bombe explozive
- Nu sînt pagube şi nici victime

54. *PODUL C. F. R. de pe VEDEA (Olt)*

- Au fost lansate 3 bombe explozive
- Nu sînt pagube şi nici victime

55. *RESCA (Dolj)*

- Au fost lansate 2 bombe explozive
- Nu sînt pagube şi nici victime

56. *FÂNTÂNA REDEA (Dolj)*

- Au fost lansate 3 bombe explozive din care 1 nu a explodat.
- Nu sînt pagube şi nici victime.

57. *GANCIOVA (Dolj)*

- Au fost lansate 5 bombe incendiare
- Nu sînt pagube şi nici victime.

58. *ROMULA — Gară — (Dolj)*

- S-a lansat o bombă explozivă, care n-a făcut explozie.
- Nu sînt pagube şi nici victime.

59. DOBROSLOVENI (Romanași)

a) Pagube

- 5 case incendiate,
- 4 magazii
- 11 pătule și coșări
- 3 grajduri
- 210 d. dal. grâu arse
- 7 șire de tutun
- 1 căpiță mazăre

Pagubele sînt evaluate la 3 360 000 lei.

b) Victime

- 2 morți
- 1 rănit

S-au lansat 33 bombe incendiare din care două n-au făcut explozie.

60. PIATRA OLT (Romanași)

a) Pagube

- 5 case incendiate prin căderea unui avion inamic.

b) Victime

- Nu sînt.

V. Acțiunea apărării

1. Aviația de vîntătoare

Au fost gata de intervenție în apărare următoarele elemente de aviație:

- Grupul 6 Vîntătoare PIPERA (2 Esc.) cu 13 avioane disponibile din totalul de 24;
- Esc. 45 Vîntătoare TARGSOR cu 6 avioane disponibile din totalul de 12;
- Esc. 53 Vîntătoare MIZIL cu 6 avioane disponibile din totalul de 9;
- Esc. Vînt. Noapte ZILIȘTEA cu 6 avioane disponibile din totalul de 12;
- 2 vîntătoare și MIZIL
- 3 Esc. germane
- 1 vîntătoare Noapte ZILIȘTEA cu 26 avioane disponibile din totalul de 61

Deci un total de 57 avioane disponibile din totalul de 108

intervenind în cursul alarmei.

— Grup 6 Vt. cu 23 ieșiri, adică	1,75	ieșiri	de avioane
— Esc. 45 Vt. 12	„	2	„
— Esc. 53 Vt. 15	„	2,5	„
— Esc. Vt. Noapte 4	„	0,67	„
— Esc. Germane 69	„	2,65	„

☛ Total 123 ieșiri

S-au dat lupte aeriene în zonele:

- CRIVINA — PERIȘ — BUFTEA, de către Gr. 6 Vîntătoare
- BILCIUREȘTI — CONȚEȘTI — BUTIMANUL, de către Esc. 45 Vîntătoare.
- PLOIEȘTI de către Esc. 53 Vîntătoare și Esc. Vîntătoare de Noapte
- BOLINTINUL de către 1 av. din Esc. Vîntătoare Noapte.

Au fost atacate aproximativ 60—70 avioane inamice.

Aviația de vîntătoare a luat contact cu inamicul după ce primul val de avioane inamice ajunsese pe obiectiv și lansase bombele, deoarece formațiunile de vîntătoare au fost dirijate inițial la altitudinea de 5.000 metri, atacul inamic producîndu-se însă între 100—150 metri.

Primele formațiuni de vîntătoare au decolat la ora 13, 18, primul contact cu inamicul s-a făcut la ora 14,05, iar primele avioane inamice au atacat PLOIEȘTIUL la ora 13,49.

{ 2. A. C. A.

Au intervenit în apărare următoarele elemente de A. C. A.

	— 15 baterii grele române = 68 piese
	— 21 baterii grele germane = 96 piese
Total	— 36 baterii grele
	— 6 baterii automate române = 78 piese
	— 10 baterii automate germane = 132 piese
Total	— 16 baterii automate

MUNIȚIUNI TRASE

- 1452 lovituri cal. 88 la bateriile românești, deci un procent de 21,35 lovituri de piesă.
 - 2100 lovituri cal. 88 la bat. germane deci un procent de 21,86 lovituri de piesă.
 - Un total de 3552 lovituri cal. 88 m/m.
 - 19471 lovituri cal. 20 la bat. românești, deci un procent de 249,68 lovituri de piesă;
 - 36800 lovituri cal. 20 la bat. germane, deci un procent de 278,79 lovituri de piesă.
 - Un total de 56.271 lovituri cal. 20 m/m.
- Intervenția A. C. A.-ului pe centrul sensibil PLOIEȘTI, s-a făcut cu totalitatea mijloacelor și în timp util.

VI. Personal și material inamic capturat*1. Personal**a) Morți:*

- Nu se cunoaște pînă în prezent numărul exact
- S-au identificat pînă acum 106 cadavre.

b) Răniți:

- 69 din care:
- 67 internați în Spitalul Crucii Roșii din Sinaia;
- 2 grav răniți (netransportabili) internați în spitalele din Ploiești.

c) Valizi:

- 41

Deci un total de 110 prizonieri.

O dare de seamă amănunțită asupra exploatării prizonierilor, se va înainta după terminarea interogatoriului.

2. Avioane doborîte

- 36 avioane identificate pe teren de organele tehnice al S. S. A.

Din acest număr:

- 1 avion cu avarii ușoare la TRESTIENI (Prahova), reparabil la I. A. R. în circa 2,1/2 luni.
- 1 avion cu avarii grave ale fuselajului la TARGSOR (Prahova).
- Restul de 34, foarte grav avariate sau incendiate.

VII. Personal și material amic pierdut*1. Personal**a) Român**— Aviație**Morți*

- 1 ofițer (căpitan — pilot).

Răniți

- 1 ofițer (sublocotenent — pilot)

*A. C. A.**Morți*

- 1 sergent
- 1 fruntaș
- 8 soldați

Total 10

- 8 soldați

Răniți

- 2 ofițeri (sublocotenenți)
- 1 sergent
- 1 caporal
- 2 fruntași
- 18 soldați.

Total 25

Total general: — 11 morți

— 26 răniți

b) *German*— *Aviație*— *Morți*

— 2 subofițeri

— *Răniți*

— Nici unul

— *A. C. A.*— *Morți: 4*— *Răniți*

— 6 grav răniți

— 19 ușor răniți

Total 25

Unitățile de Ceață

— 1 rănit ușor

Unitățile de A. P. și Pompieri— *Morți: 2*— *Răniți*

— 10 grav răniți

— 35 ușor răniți

Total 45

Total general: — 8 morți

— 71 răniți

2. *Avioane doborâte*a) *Românești*— *Distruse*

— 2 avioane (1 Me. 110 + I. A. R. — 80)

— *Aterizate forțat (recuperabile)*

— 2 avioane (1 I. A. R. — 80 + 1 Me. 109).

b) *Germane*— *Distruse:*

— 3 avioane (1 Me. 110 și 2 Me. 109)

— *Avariate*

— 9 avioane (5 Me. 110 și 4 Me. 109).

VIII. *Concluziuni*

Expediția inamică, compusă din avioane „LIBERATOR” cu 4 motoare, a pornit din AFRICA DE NORD, din zona BENGAZI.

Au fost aruncate asupra teritoriului țării:

— 520 bombe explozive, din care 58 n-au făcut explozie;

— 4343 bombe incendiare din care 1195 n-au făcut explozie.

Până în ziua de 9 august, toate bombele neexplodate au fost dezarmate sau distruse.

— Atacul a produs în rîndul populației civile:

— 101 morți și

— 238 răniți

iar la formațiunile militare româno-germane:

— 19 morți

— 97 răniți

Deci un total general de: — 120 morți

— 335 răniți

Pagubele produse la obiectiv (regiunea petroliferă) se prezintă astfel:

— Din capacitatea totală de distilare, s-a pierdut 45 %.

Cum nu se utiliza decît aproximativ 50 % din această capacitate, rezultă că se mai dispune de încă o rezervă de 5 %.

— *Din capacitatea totală de cracare, s-a pierdut 40 %.*

Deoarece nu se utilizează decît o parte din această capacitate, rezultă că faţă de capacitatea utilizată s-a pierdut numai 15 %.

ŞEFUL STATULUI MAJOR AL AERULUI

GENERAL AVIATOR

Ramiro Enescu

/SEDIUL SECŢIEI II-a

Lt. Cdor. Av.

Popovici I.

Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, *Statul Major al Aerului*, dosar F. N., volumul 1, inventariat sub nr. art. 525, filele 313—331.

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

ACADEMIA ROMÂNĂ — SIMPOZION ÎNCHINAT COMEMORĂRII UNEI JUMĂTĂȚI DE VEAC DE LA ASASINAREA LUI NICOLAE IORGA

În cuvîntul de deschidere al simpozionului Acad. Mihai Drăgănescu, președintele Academiei Române a evocat personalitatea marelui nostru istoric ca și contextul evenimentelor de la finele lui noiembrie 1940. Folosind citate din C. Rădulescu Motru și Alex. Lapedatu despre opera și viața lui N. Iorga s-a reliefat afinitatea acestuia cu Mihai Eminescu ca și necesitatea editării operei marelui istoric, acesta în mod firesc reluînd firul gloriei sale după revoluția din decembrie 1989.

În comunicarea *N. Iorga și gîndirea istorică din epoca sa* prof. dr. Alexandru Elian a prezentat sintetic gîndirea istorică a lui Iorga în raport cu istoricismul german (Ranke, Humboldt) care a influențat tinerețea istoricului român și cu școala istorică franceză. Universalismul istoriei i-a permis lui Iorga asociații și paralele istorice ce au ridicat ceața de pe multe perioade istorice: rumaniile populare, Dacia românească, rolul comerțului în formarea statelor feudale, articularea civilizației românești cu cea universală, elementele comune ale dezvoltării sud-estului european, romanitatea sud-est-europeană, istoria universală ca viață unitară a umanității sînt tot atîtea direcții de cercetare deschise de N. Iorga, acest vulcan incins la care ne încălzim și noi de departe.

Prof. dr. Stefan Ștefănescu a prezentat comunicarea *Efigia savantului Nicolae Iorga*. S-a accentuat varietatea preocupărilor intelectuale ale inagului de la Văleni ca și autoritatea științifică de care s-a bucurat acest Erasm al Balcanilor un adevărat titan a cărui gîndire istorică s-a desfășurat pe trei cercuri concentrice: istoria națională, istoria sud-estului european și ansamblul istoriei universale. Opera lui Iorga conține în aceeași măsură poezia simțirii ca și poezia scrierii, redînd istoriei frumusețea scrierii, căci Iorga poseda ceea ce Benedetto Croce numea fantasia „o facultate medie între simțire și intelect”. De altfel însuși Iorga remarcă că ar fi dorit să aibă mai mult talent poetic pentru a putea fi mai aproape de adevăr.

„N. Iorga și istoria universală” a fost titlul comunicării domnului prof. dr. Pompiliu Teodor.

Comunitatea a subliniat faptul că N. Iorga, elev prin excelență al școlii istorice franceze, minutor abil al discursului istoric, a inaugurat în istorie o serie de direcții importante cum ar fi cruciada tirzie, raportul național-universal, unitatea istoriei europene ca și, ideea istoriei integrate. Cruciața tirzie l-a condus pe Iorga spre Bizanț și Imperiul otoman și de aici la legăturile dintre Orient și Occident. Opera lui privită prin prisma structuralistă, prin unitatea istorie europene își mai așteaptă încă exegetul.

General-colonel N. Eftimescu, comandantul Academiei militare a prezentat comunicarea *N. Iorga profesor la școala superioară de război*, arătînd că marele nostru istoric a pregătit 25 de promoții de ofițeri, care au audiat un curs de istorie națională și universală de excepție, un instrument eficient de educare a conștiinței. Chestiunea Rinului, chestiunea Dunării, Marea Mediterană, Oceanele sînt teme pe care Iorga le-a urmărit cu asiduitate. Iorga a cunoscut în profunzime fenomenul militar participînd ca voluntar în al doilea război balcanic și fiind alături de armata română din nou în primul război mondial. Iorga a reliefat în cursul său importanța românilor la Dunăre („am fost și sîntem poporul de care Dunărea avea nevoie”), permanența problemelor regionale („popoarele se schimbă, dar marile probleme regionale rămîn”) ca și necesitatea existenței unei armate bine pregătite („Armata este capabilă să se păstreze ca o insulă într-o mare blîtuită de furtună și să fie centrul care polarizează energiile”).

Dr. Paul Cernovodeanu a prezentat comunicarea *Ideea de democrație și libertate în concepția lui N. Iorga*. Apărător fervent al ideilor de pace, democrație, libertate, liderul Partidului Naționalist-Democrat s-a arătat în permanență preocupat de evoluția ideii de libertate în cadrul unei democrații dovedind un pronunțat simț al dreptății și un civis dezinteresat. Iorga a luptat întotdeauna atît împotriva ideologiilor de stînga cît și de dreapta, subliniînd faptul că graba multă duce la istoria colectivă și face necesară intervenția dictatorului. Pentru magul de la Văleni datoria cea mai mare era să reintrăm în umanitate, imperativ la fel de actual atunci ca și acum.

N. Iorga și institutul de istorie universală este titlul comunicării cu care prof. dr. Șerban Papacostea, directorul Institutului de istorie N. Iorga, a încheiat simpozionul închinat marelui nostru istoric. S-a subliniat faptul că gândirea istorică a lui N. Iorga este o sursă permanentă de informare pentru studierea evului mediu românesc și european. Autoritate marcantă în istoriografia europeană, N. Iorga a realizat imposibilitatea studierii exclusive a istoriei naționale și a redat istoriei românești dimensiunea de istorie universală. Iorga este unul din membrii fondatori ai institutului de studii sud-est europene, a inițiat organizarea unui institut de bizantinologie, a deschis drumul școlii românești de istoriografie universală atât prin înființarea institutului care azi îi poartă numele cât și prin realizarea celei dintâi încercări românești de a îmbrățișa în ansamblul ei istoria universală.

Lucian Cruceanu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ÎNCHINATĂ ÎMPLINIRII A 50 DE ANI DE LA UCIDEREA LUI NICOLAE IORGA

În ziua de 26 noiembrie 1990 s-au desfășurat la Institutul de istorie „N. Iorga” lucrările sesiunii științifice consacrate împlinirii unei jumătăți de veac de la uciderea lui Nicolae Iorga.

În *Cuvântul de deschidere* prof. dr. Șerban Papacostea, membru corespondent al Academiei Române, directorul Institutului „N. Iorga” a arătat că tragicul eveniment înregistrat cu ocazie de lumea românească s-a pierdut dincolo de hotarele țării în vacuumul asurzitor provocat de confruntarea unor forțe gigantice și numai câteva voci de cărturari europeni au putut străbate prin infernul devenit cotidian pentru a deplora public crima care eurnase existența unuia dintre reprezentanții de frunte ai științei și conștiinței europene. Subliniind că sensul primordial și esențial al vieții și operei lui Nicolae Iorga a fost creația neîntreruptă, prelungire și împlinire a actului originar al demiurgului, vorbitorul a arătat în încheiere că astăzi opera lui Iorga redevine, în deplinătatea semnificației ei, obiect de meditație și sursă de inspirație pentru istorici.

În continuare scriitorul Haralamb Zineă a prezentat comunicarea *Asasinarea lui Nicolae Iorga; o anchetă încheiată?* În care a arătat că intenționând în 1972 să realizeze o carte document despre Nicolae Iorga și acel noiembrie întunecat al anului 1940 s-a adresat Ministerului de Interne pentru a vedea dosarul asasinării lui Iorga. Parcurgerea dosarului și discuțiile autorului cu unii din cei care au fost implicați în descoperirea și ridicarea cadavrului din pădurea Strejnic au relevat că nu s-a desfășurat ancheta obligatorie la locul crimei — procurorul refuzând să vină — iar raportul șefului postului de jandarmi din Strejnic — asupra celor constatate a dispărut și că o anchetă oficială asupra asasinatului s-a făcut în anul următor după eliminarea legionarilor de la putere. Dacă se are în vedere că și expertiza criminalistică a îmbrăcăminții purtate în istorie în momentul asasinatului a dus la concluzia că acesta a fost asasinat pe la spate la coborrea din mașină putem fi de acord cu concluzia comunicării că „am comite o eroare dacă am considera încheis dosarul asasinării profesorului Nicolae Iorga”.

În continuare prof. univ. Pompiliu Teodor, membru corespondent al Academiei Române a făcut în comunicarea *Nicolae Iorga și istoria Transilvaniei* o succintă analiză a lucrărilor marelui istoric dedicate provinciei intercarpatice subliniind locul privilegiat pe care aceste cercetări l-au ocupat în ansamblul operei sale. Cercetările lui Iorga privind istoria Transilvaniei și integrarea lor în ansamblul celor dedicate istoriei României relevă modul cum istoricul concepea raportul dintre istoria generală și istoria regională; aceste cercetări au jucat un rol important în continuarea viziunii lui Iorga despre istoria României.

Pe baza seturilor lui N. Iorga, inedite, pe care le-a găsit în arhiva personală a lui Mario Roques dr. Andrei Pippidi a reconstituit în comunicarea *Moștenirea pierdută: Nicolae Iorga și Mario Roques* relațiile dintre istoricul român și filologul francez. Ele se întind de-a lungul anilor 1913—1940. În Parisul ocupat de germani, M. Roques a fost acela care, ca președinte în exercițiu al Academiei de Inscripții, a rostit o cuvântare la moartea lui Iorga. Locul acestuia, de membru asociat al Academiei, a fost păstrat vacant timp de aproape cinci ani, pe toată durata războiului, în semn de respect față de memoria celui căzut în lupta antihitleristă.

Comunicarea prof. dr. Damian Hurezeanu — *Viziunea organică — dimensiune modelatoare a universului spiritual al lui Nicolae Iorga* acoperă exact ideea pe care a căutat s-o argumenteze și s-o pună în evidență.

Opera și activitatea lui Iorga atestă de o manieră elocventă atașamentul său la concepția organică; după marele istoric atât realitatea trecută cât și fenomenele vieții contemporane relevă

valoarea primordială a organicității asupra oricăror altor forme de existență socială apărute și dezvoltate prin rupturi dinamice sau discontinuități — de la salturile revoluționare la modernizările care nu sînt aderente mișcării lăuntrice a organismelor sociale.

Concepțiile și tezele metodologice ale lui Iorga poartă, într-un fel sau altul, însemnele doctrinei organice. Să ne reamintim, a spus prof. Damian Iuruzeanu, de însăși categoria de istorie ca viață a umanității; de nevoia de a crea prin scrișul istoric senzația de viață: de popor ca ființă organică; de perceperea istoriei universale ca totalitate care articulează în rețele strînse și în desfășurări succesive istoriile naționale, zonale sau locale; de existența unor principii ordonatoare ale istoriei popoarelor și civilizațiilor; de felul în care Iorga abordează raportul trecut-prezent; de ocupația pe care o acordă mentalităților și psihologiei popoarelor; de problema permanențelor istorice etc; etc.

Comunicarea dr. Florin Constantiniu, *Permanențele istoriei, astăzi* a analizat valoarea teoriei lui N. Iorga despre pămînt, rasă, idee, ca permanențe ale existenței societății umane pentru investigația istorică. A fost pus în lumină, pe temeiul unei variate exemplificări, folosul abordării procesului istoric în lumina celor trei permanențe, în accepția dată de marele istoric român (s-a subliniat distincția dintre definiția dată de Iorga rasei și cea utilizată de teoriile rasiste).

Dr. Paul Cernovodeanu, director adjunct al Institutului N. Iorga în comunicarea *Istoria românilor prin cei mici* a relevat că în cadrul unui prim articol apărut în „Revista istorică” în 1921, Nicolae Iorga a făcut operă de pionerat în istoria mentalităților fiind interesat nu numai de felul în care s-a reflectat istoria „majoră” în însemnările celor modești și neînsemnați (dieci, pișari, copiști de manuscrise, preoți de țară, călugări, simpli țigoveți) dar încercînd chiar să reconstituie felul de viață al acestora și mai ales să pătrundă în mentalul lor. Ulterior Iorga a împins analiza sa socială mergînd și pînă la studierea vieții marginalilor urbani, „calicii” (săracii, estroplîștii, cerșetorii și vagabonzii) anticipînd cu o jumătate de veac cercetările întreprinse în acest domeniu — în special în istoriografia franceză contemporană de către Michel Mollat sau Jean Delumeau.

În ultima comunicare intitulată *Testamentul istoriografic al lui Nicolae Iorga* prof. dr. Șerban Papacostea, directorul institutului a relevat că, „spațiul imens ocupat de Nicolae Iorga în istoriografia românească, omniprezența sa în cele mai variate domenii ale cercetării trecutului românesc, fără deosebire de timp și de domeniu de specializare, masivitatea informației noi pe care a pus-o la temelia edificiului istoriografiei românești, izvor nesecat de reînterpretare a faptelor și de reconstrucții de ansamblu, îl silesc permanent pe istoricii români să raporteze propriile lor cercetări la cele ale ilustrului lui predecesor”.

S-a arătat că opera istoriografică a lui Nicolae Iorga a fost produsul împletirii dintre efervescența uneia din epocile cele mai fecunde ale istoriei românești, cea a căutării și desăvîrșirii unității naționale, și o personalitate ieșită din comun, destinată să devină principalul interpret spiritual al acestui proces decisiv în evoluția societății românești. Comunicarea într-o formă extinsă s-a publicat în nr. 1/1991 al „Revistei istorice”.

La lucrările sesiunii au luat parte cercetătorii științifici, profesori din învățămîntul superior, membri ai familiei marelui istoric dispărut atît de tragic în urmă cu o jumătate de secol.

Mihai Opreșescu

REUNIUNE ȘTIINȚIFICĂ DEDICATĂ COMEMORĂRII LUI NICOLAE IORGA LA 50 DE ANI DE LA MOARTEA SA

Sub auspiciile Societății de Științe istorice din România (S.S.I.) filiala Prahova și al Inspectoratului școlar județean Prahova a fost organizat la Ploiești în ziua de 28 noiembrie 1990 un simpozion științific consacrat comemorării marelui savant Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii unei jumătăți de secol de la moartea sa. În prezența unui numeros public alcătuit din profesori de istorie din Ploiești și din alte localități ale județului Prahova, precum și din cercetători, muzcografi și arhiviști întruniți în sala de ședințe a Casei corpului didactic din localitate dl. prof. Ion Bocioacă inspector școlar la inspectoratul județean, președintele filialei S.S.I. a deschis lucrările acestei manifestări științifice cu evocarea personalității marelui dispărut a cărei activitate a fost strîns legată și de meleagurile județului Prahova.

În continuare au fost prezentate următoarele comunicări: Prof. univ. dr. Gh. Ioniță (Universitatea din București), *Savantul Nicolae Iorga*: Lector univ. Ion Șendrulescu, Secretar

general al S.S.I., *Concepția lui Nicolae Iorga despre istorie și rolul educativ al acesteia*; Conf. univ. dr. Constantin Mocanu, vicepreședintele filialei S.S.I. București, *Nicolae Iorga și filozofia istoriei*; Dr. Constantin Șerban, (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București), *Biblioteca lui Nicolae Iorga*; Constantin Dobrescu (Filiala Arhivelor Statului județului Prahova), *Nicolae Iorga și Prahova*; prof. Eugenia Tudosiu, *Profesorul Virgil Madgearu*.

În lucrările prezentate s-a făcut mai întâi remarcă potrivit căreia prin asasinarea lui Nicolae Iorga în toamna anului 1940 de către adversarii săi politici, total iresponsabili și călăuziți de o ideologie fascistă străină poporului român s-a pus capăt nu numai vieții unui mare savant prețuit în întreaga lume pentru strălucita sa contribuție la dezvoltarea istoriografiei universale dar și a științei istorice românești din perioada interbelică care prin activitatea acestuia atinsese cele mai înalte culmi ale dezvoltării sale. Apoi vorbitorii și-au concentrat atenția asupra vieții și multiplei sale activități științifice și politice desfășurate la sfârșitul secolului XIX și în primele patru decenii ale secolului nostru. În acest sens s-a arătat cum N. Iorga și-a încheiat cu rezultate excepționale studiile secundare și universitare în țară, cum s-a remarcă în Occident în universitățile frecventate ca un adevărat fenomen științific în domeniul istoriei, cum ca profesor la Universitatea din București s-a consacrat cu totul cercetării și predării istoriei universale și naționale, cum în același timp a dovedit multă competență în elaborarea lucrărilor din domenii ca: istoria literaturii românești și universale, critica literară, creația literară în domeniul poeziei, prozai și dramaturgiei, etc. activitate care l-au impus în conștiința contemporanilor drept un savant de aleasă formație. De asemenea s-a subliniat faptul că N. Iorga a formulat un nou conținut noțiunii de istorie fapt care l-a permis apoi să afirme că aceasta disciplină era „cea mai umană” dintre toate celelalte existente la vremea sa, ca posedind destule resurse pentru a avea un rol educativ în dezvoltarea spirituală a societății umane. În comunicările expuse s-a mai subliniat și aportul deosebit adus de marele istoric la cercetarea filozofiei istoriei în sensul ca apreciind contribuțiile înaintașilor săi (Începând cu cronicarii din evul mediu și încheind cu istoricii din epoca modernă ca N. Bălcescu, A. D. Xenopol, Vasile Pârvan) el s-a pronunțat cu fermitate pentru restabilirea adevărului istoric în analiza evenimentelor pe baza unei documentări temeinice de arhivă și a unei interpretări obiective menite să ajute omenirea să înlăture mai ușor greutățile inerente aflate în fața dezvoltării societății în viitor. Tot atât de interesante au fost și noutățile cu privire la biblioteca lui Nicolae Iorga (despre constituirea ei în decursul câtorva decenii, peregrinul ei prin diferite orașe ale României, conținutul ei cu caracter enciclopedic), care a contribuit la elaborarea de către savant a mii de lucrări rămase și azi de referință (sinteze, monografii, studii, articole, cronici, etc.). Și dacă la vremea respectivă fondul acestei biblioteci pus la dispoziția năi tării a studenților săi și apoi a marelui public a servit la formarea oamenilor de știință din domeniul istoriei în perioada interbelică astăzi acest adevărat tezaur cultural aflat la Institutul de istorie ce-i poartă numele contribuie la formarea noii generații de istorici din țara noastră. Cum era și de așteptat la această sesiune au fost prezentate și unele documente inedite aflate în fondurile filialei arhivelor statului din Ploiești cuprinzând date prețioase în legătură cu activitatea științifică dar și politică a marelui dispărut desfășurată în județul Prahova (la Vălenii de Munte, Sinaia, Ploiești) în perioada interbelică. O contribuție deosebită în cadrul acestei manifestări științifice a constituit-o comunicarea privind activitatea economică, științifică și politică a prof. Virgil Madgearu, personalitate de nivel european dispărut în mod tragic în aceeași zi de 27 noiembrie 1910 ca și Nicolae Iorga, victimă a pasiunilor politice din acea vreme. Cele relatate de autoarea comunicării s-au referit la prodigioasa activitate didactică a profesorului Virgil Madgearu desfășurată la Academia de Înalte studii comerciale din București precum și pe tărâm științific prin lucrările elaborate în domeniul gândirii economice, care au exercitat o profundă influență asupra economiei României în perioada postbelică a primului război mondial.

În cuvântul său de încheiere a lucrărilor acestui simpozion științific dl. prof. Ion Bocioacă a mulțumit participanților pentru prezența lor și în mod special celor care au prezentat comunicări fiind asigurări acestora din urmă că Inspectoratul școlar Prahova le va publica lucrările în viitorul număr al Arhivului ce apare sub egida filialei Prahova a S.S.I.

Constantin Șerban

COLOCVIU INTERNAȚIONAL „LA NOBLESSE DANS LES PAYS HABSBOURGEOIS, 1815 — 1914” — STRASBOURG, 7 — 9 Iunie 1990

Între 7 și 9 iunie 1990, s-a desfășurat la Strasbourg un interesant colocviu internațional, avînd ca temă *Nobilimea în țările Monarhiei Habsburgice (1815—1914)*. Organizatori: Centrul de studii germanice de pe lângă Universitatea Robert Schuman din Strasbourg și Institutul austriac din Paris. Au participat istorici, sociologi, gurnaniști din Franța, Austria, Elveția Italia și România.

După alocuțiunile inaugurale rostite de prof. Yves Lavoine, reprezentant al președintelui Universității Robert Schuman, și dr. Wolfgang Schallenberg, ambasadorul Austriei în Franța, prof. Jean-Paul Bled, cunoscut specialist francez în istoria Monarhiei Habsburgice a prezentat o deosebit de interesantă comunicare cadru pe tema respectivului colocviu. A fost analizată structura nobilimii, influența acesteia în societatea multinațională a imperiului, în armată, în economie, în viața politico-diplomatică, de-a lungul unui întreg secol, pînă în momentul dezagregării Monarhiei Habsburgice. În istoria acesteia, conform tezei întemeiate a prof. J. P. Bled, secolul al XIX-lea n-a reprezentat doar perioada de ascensiune a burgheziei ci și una de menținere a nobilimii pe o poziție dominantă în societate. Dacă primele semne de declin al acestei clase sociale apăruseră încă în secolul precedent, absolutismul luminat limitînd puterea seniorială a nobilimii, aceasta din urmă a continuat totuși, pînă în 1848, să domine viața politico-diplomatică, aparatul de stat și armata. Chiar și după anințita revoluție, odată cu creșterea rolului burgheziei în societate, influența nobilimii nu a scăzut, în aceeași măsură, pe întregul imperiu sau în toate domeniile vieții social-politice. Conform demonstrației profesorului J. P. Bled, despre un declin propriu-zis al nobilimii, în cadrul monarhiei habsburgice, se poate vorbi de-abia după 1906, cînd — potrivit datelor statistice — proporția acesteia în armată și administrație a scăzut simțitor, diplomația rămînînd singurul domeniu în care și-a menținut pînă la capăt vechile poziții.

O bună parte a aceleiași comunicări a fost consacrată analizei structurii nobilimii, a celui „pluralism nobiliar”, în sensul lipsei unei omogenități sub diverse aspecte. A existat o continuă separare între vechia nobilime (cea care își avea originea în „Sfîntul imperiu romano-german”) și cea nouă, alcătuită din ofițeri, înalți funcționari și oameni de cultură înnoilați, între cele două mari categorii existînd doar raporturi profesionale și funcționale. Amintitele două categorii se diferențiau și în privința opțiunilor politice. Irima a ajuns în general, federalista, rămînînd însă conservatoare, cea de-a doua a devenit liberală, dar centalistă. În sfîrșit, în timp ce nobilimea din Boemia avea o mentalitate mai mult sau mai puțin cosmopolită, cea din Ungaria și Galiția era naționalistă.

Declinul nobilimii, osatura unui imperiu ce reunea un conglomerat de națiuni, a devenit evident — conform aprecierii lui J. P. Bled — după 1906, acest proces aflîndu-se într-o strînsă interdependență cu cel de dezagregare a monarhiei habsburgice, determinată de un întreg angrenaj de factori interni și externi.

Complexitatea și finețea analizei, făcută de profesorul J. P. Bled societății nobiliare habsburgice, de-a lungul secolului al XIX-lea, a rezultat, între altele, din conținutul celorlalte comunicări. Autorii acestora, referindu-se la diferite aspecte și trăsături ale vieții nobilimii (educație, mentalități, preocupări, atitudini politice, etc.) din diverse zone ale imperiului, au ajuns la concluzii apropiate cu cele ale susmenționatului referat cu caracter introductiv.

Printre acestea sîmnalăm, în prima zi a desbaterilor, cîn unicările: *Nobilimea în societate, 1890—1815* (Christine Lebeau, Strassbourg), o analiză a atitudinii aristocrației, din cadrul Monarhiei Habsburgice, față de legitimiștii din timpul Revoluției Franceze și față de regimul napoleonian; *Orientarea politică a nobilimii austriece în perioada 1867—1914* (Lothar Heilelt, Viena), *Nobilimea belgiană a Sfîntului Imperiu și relațiile cu Austria, după Congresul de la Viena* (Georg Engelbert, Viena), *Nobilimea din interiorul Austriei, 1815—1914* (Hans von Urbanski, Viena), *Nobilimea maghiară, 1815—1914* (prinț Vincent Windisch-Graetz, Viena). Limitînd la Austria analiza sa privind cele două mari categorii ale nobilimii, prof. Hans von Urbanski s-a referit cu precădere la impactul pe care revoluția din 1848 l-a avut asupra poziției în societate a marii aristocrații. Aceasta din urmă, conform demonstrației autorului, desî și-a pierdut forța pe care o deținuse în cadrul structurilor economice și politice ale imperiului, a continuat totuși să exercite o influență cituși de puțin neglijaabilă în societate, pe de o parte, prin relații de familie iar, pe de altă parte, prin pozițiile menținute totuși în armată și diplomație. Comunicarea prințului Windisch-Graetz s-a deosebit de cea a profesorului Urbanski

nu numai prin faptul că analiza a fost circumscrisă unei alte părți a imperiului ci și prin modul de tratare a subiectului, în sensul prezentării, sub o mare diversitate de aspecte, a nobilimii ungare: cantitativ (1 nobil la 17 locuitori în Ungaria față de 1 la 300 în Austria), economic și politic (o parte a nobilimii plasându-se după 1848, pe o poziție potrivnică monarhiei), mentalității, moravuri și obiceiuri (constatându-se o categorică influență orientală), vestimentație, limba vorbită (în 1851, germane era folosită aproape exclusiv în Buda iar în Pesta ungara era vorbită de-abia într-o proporție de 38%), religie (preponderent catolică cu excepția Transilvaniei).

Viața publică și privată, urmărită însă numai în cadrul unei singure familii, a făcut obiectul comunicării *Între adaptare și afirmare; casa princiară Windisch-Graetz în secolul al XIX-lea*, pe care a susținut-o prof. Hannes Stekl (Viena).

Cea de a doua zi a colocviului a fost deschisă de comunicarea susținută de prof. Elisabeth Spinger (Viena) și intitulată *Observații privind nobilimea de curte*. Pe baza unor exemple, fundamentate pe o serie de documente inedite, au fost analizate raporturile doar funcționale dintre marea nobilime — cu acces la curtea imperială (— Hofadel), datorită doar locului acesteia în ierarhia nobiliară și relațiilor familiale — și înalții funcționari, de diferite origini, înobilizați sau ridicați în amintita ierarhie, datorită poziției lor în administrație și a serviciilor aduse statului (Beamtenadel). *Politica de înobilare a lui Franz-Joseph*, o încercare, pe această cale, de a salva Monarhia Habsburgică, a constituit tema comunicării susținută de Szabolcs de Vojay (Geneva). În acest context autorul, referindu-se cu precădere la Ungaria, a analizat curente de opinie care s-au dezvoltat în cadrul nobilimii, mai ales după 1848. O parte a rămas pe poziții legitimize iar altă parte s-a plasat în fruntea mișcărilor naționale. Totodată, în Ungaria și Galiția, mica nobilime a continuat să fie conservatoare pe cînd marea nobilime, dovedind o mai accentuată mobilitate și adaptabilitate pe plan economic, a îmbrățișat noua concepție liberală.

Nobilimea din zonele periferice ale imperiului a stat de asemenea în atenția participanților la colocviu, mai ales în a doua zi a dezbaterilor. Astfel, în comunicarea *Nobilimea poloneză din Galiția (1815—1914)*, prof. Jean-Baptiste Neveu (Strasbourg) a analizat cu precădere mentalitatea șleahței, conservatoare și naționalistă. În această categorie de comunicări s-a înscris și cea a lui Șerban Rădulescu-Zoner, cu privire la *Familia baronului Eudoxiu de Hurmuzaki din Bucovina, în secolul al XIX-lea*. Conform celor demonstrate de autor, nobilimea română din Bucovina — respectiv urmașii vechilor familii boierești din zonă care, după anexarea acesteia de către imperiul habsburgic (1775), fuseseră indigenați în ierarhia nobilimii austriece — constituie un caz aparte datorită menținerii unor raporturi patrimoniale și familiale în Moldova. Cel mai concludent exemplu asupra consecințelor acestei stări de fapt l-a constituit familia Hurmuzaki, prezentă atât în Bucovina cît și în Moldova. După o scurtă incursiune în istoria acestei familii, pornind de la prima ei atestare documentară, autorul s-a referit la rolul avut de Hurmuzăkești în viața politică și culturală a Bucovinei, Moldovei și Transilvaniei, în 1848 și deceniile următoare. Principala pondere a analizei — pe fondul realităților demografice, lingvistice și situației socio-politice din Bucovina — a constituit-o activitatea fraților Eudoxiu, George și Alexandru. Din aceeași categorie de comunicări, avînd ca obiect nobilimea din zonele periferice ale imperiului habsburgic, a făcut parte și cea a Christinei Adriaenssen (Viena): *Ecoul ideologiei nobilimii maghiare în scrierile unui transilvănean prin adopție: Auguste de Gérande. O mărturie franceză asupra evenimentelor din 1848/49*. După o scurtă prezentare a vieții autorului (stabilit în Transilvania prin căsătoria sa cu Emma Teleki) și ale cărui însemnări au făcut obiectul amintitei comunicări, Christine Adriaenssen s-a referit, în prima parte a intervenției sale, la lucrările lui Auguste de Gérande. Sub influența ideologiei nobilimii liberale el a fost totodată un adept al unei apropieri austro-ungare, pe care o considera drept singurul mijloc de combatere a panslavismului și, din aceleași motive, a pledat în favoarea unei confederații danubiene care ar fi urmat să cuprindă și Principatele Române. Printr-o asemenea prismă a fost prezentată de Auguste de Gérande și revoluția din 1848—1849, făcînd abstracție, în ultima instanță, de numeroase evenimente din Transilvania, de revoluția românilor ardeleni, de trăsăturile specifice ale acesteia și de cunoscuta atitudine naționalist-exclusivistă a nobilimii liberale din Ungaria față de români. Christine Adriaenssen s-a limitat să prezinte însemnările anintitului scriitor fără a le compara cu realitățile existente atunci în Transilvania, pentru a trage concluzii corespunzătoare.

Croația a stat, la rîndul ei, în atenția participanților la colocviu, datorită comunicării *Nobilimea militară sud-slavă; retrospectivă istorică și reflexie literară*, pe care a susținut-o prof. Zoran Konstantinovic (Innsbruck). Autorul nu s-a referit însă numai la categoria nobililor de origine croată, proveniți din armată, respectiv a ofițerilor înobilizați, a căror mentalitate era dominată de fidelitatea lor față de „coroană”. El și-a extins analiza și asupra opțiunilor nobilimii croate, în ansamblu, față de mult discutata problemă privind structura imperiului, ce preocupa cercurile politice după 1848. Pe cînd aristocrația autohtonă, integrată în ierarhia

nobilimii habsburgice, a fost adepta unei Croații mari în cadrul Monarhiei, cea de emigrație a militat pentru o uniune cu Ungaria.

Mai multe comunicări au fost consacrate modului în care viața și mentalitatea nobilimii s-au reflectat în literatura epocii sau în cea din perioada următoare dezagregării monarhiei habsburgice. O primă comunicare din această categorie a fost cea a Emiliei Fiandra (Neapole), consacrată modului în care renumitul poet și pictor Adalbert Schifter a cunoscut, înțeles și redat viața nobilimii (*Supușii inimii. Lumea nobiliară și comunitatea țărănească la Adalbert Schifter*). O fină analiză a unor laturi ale mentalității nobilimii militare a făcut obiectul, comunicării *Falsa frivolitate a ființei sau aristocrația în proba vieții militare și a războiului* în care autoarea, profesoara Jeanine Charue (Dijon), și-a ales ca obiect al studiului două personaje: Karl Joseph von Trotta, eroul principal al romanului „Radetzky marsch” de Joseph Roth, și contele Kari Brühl din comedia „Der Schwierige” a dramaturgului Hugo von Hofmannsthal. În același scop, respectiv al disecării mentalității nobiliare, prof. Jean Charue (Dijon) s-a oprit în comunicarea sa, intitulată *Contesa și ofițerul*, asupra operei literare a lui Ferdinand von Saar și a Mariei von Ebner Eschenbach. Un caracter mai aparte l-a avut, datorită temei alese, comunicarea profesorului André Reszler (Geneva), intitulată *Miklos Banffy și viziunea sa asupra aristocrației ungare*. Autorul s-a referit la trilogia „Erdélyi történet” (1904–1914), scrisă de amintitul om politic maghiar, după retragerea sa din viața publică (1930) și stabilirea sa pe un vechi domeniu al familiei, în Transilvania: un roman cu cheie — conform aprecierii autorului amintitei comunicări — eroul principal fiind chiar contele Miklos Banffy. Potrivit celor susținute de prof. A. Reszler (fără să fi făcut cea mai mică referire la istoria Transilvaniei), nobilimea ungară ar fi refuzat să se recunoască în roman, deoarece acesta a constituit de fapt un aspru rechizitoriu făcut de autor clasei sociale din care el însuși făcea parte. Cursul istoriei ungare, după *Ausgleich* și, mai ales, în timpul crizei monarhiei bicefale, s-ar fi datorat — potrivit tezei contelui Banffy — în primul rând decăderii nobilimii maghiare (generația de la începutul secolului al XX-lea ar fi fost inferioară celei precedente) căci Ungaria, conform părerii sale, a fost o țară a aristocrației.

Toate comunicările au fost urmate de discuții. Printre cei care au luat cuvântul a fost și S. Rădulescu-Zoner (București) care, referindu-se cu precădere la comunicarea Cristinei Adriaenssen la reliefat limitele concepției nobilimii și a burgheziei liberale ungare, în 1848, față de mișcarea de emancipare a românilor din Transilvania cât și față de acțiunea lui Nicolae Bălcescu pentru conciliere națională cu scopul unirii forțelor revoluționare și a combaterii totodată a panslavismului, ce nu constituia decît o formă de extindere a influenței Rusiei autocratice în zonă.

Pe marginea comunicărilor susținute și a discuțiilor purtate, a luat cuvântul în încheiere, profesorul Bernard Michel (Paris). Acesta a susținut, printre altele, că marea nobilime a constituit, în cadrul Monarhiei Habsburgice, mai mult decît o clasă socială și anume „o societate” supranațională, cu delimitări precise, cu o psihologie și mentalitate proprie, fidelitatea față de „coroană” fiind o caracteristică esențială. Aceași trăsătură specifică a constituit și un atribut al nobilimii militare. În continuare, prof. B. Michel s-a referit la procesul involutiv al nobilimii, în contextul prefăcărilor economice specifice epocii, subliniind totodată și adaptabilitatea la noile condiții a unei părți a amintitei clase sociale (investiții în proprietăți imobiliare la orașe, participarea la consilii de administrație a unor societăți pe acțiuni, etc.). În viața politică influența marii nobilimi s-a redus considerabil odată cu lărgirea dreptului la vot, menținându-se însă în domeniul diplomației. În continuare, prof. Bernard Michel a reluat și confirmat ideile desprinse din comunicările referitoare la nobilimea din părțile periferice ale imperiului (Galiția, Bucovina, Croația). O altă concluzie a fost cea referitoare la marea pondere pe care a avut-o nobilimea ungară în conținutul comunicărilor expuse și a discuțiilor purtate, ceea ce s-a datorat — ne permitem să adăugăm — pe de o parte, raporturilor speciale (mai ales familiale) dintre nobilii de naționalitate germană și cehi maghiari, iar, pe de altă parte, preocupărilor unei bune părți ale participanților la colocviu.

Șerban Rădulescu-Zoner

COLOCVIUL „MATIA CORVIN ȘI EUROPA CENTRALĂ — 1458—1490”, BUDAPESTA, 15—18 OCTOMBRIE 1990

În perioada 15—18 octombrie 1990 la Budapesta a avut loc colocviul „*Matia Corvin și Europa centrală, 1458—1490*”, dedicat comemorării a 500 de ani de la trecerea în neamul marelui rege.

De la început trebuie relevată buna organizare a întregii manifestări, programul minuit și gîndit și ospitalitatea gazdelor.

La colocviu au participat reprezentanți din România, Germania, Austria, Cehia și Slovacia și, bineînțeles, din țara gazdă. Ținem să remarcăm prezența numeroasă a istoricilor români și contribuția lor științifică remarcabilă.

Programul întîlnirii a cuprins: comunicări, dezbateri științifice, în scopul alcătuirii unui *Dicționar Enciclopedic al Europei central-răsăritene* (cuprinzînd aria civilizației catolice din Estonia pînă în Slovacia), întîlniri cu personalități ale vieții științifice și politice din Ungaria, precum și vizitarea unor vechi centre politice și culturale. În cele trei zile ale colocviului comunicările prezentate au înfățișat, pe larg, toată gama problemelor de politică externă, economică, socială și culturală a epocii lui Matia, încadrată în contextul european al Renașterii.

Seria comunicărilor de mare interes științific a fost deschisă de Erik Fügedi cu o succintă, dar cuprinzătoare trecere în revistă a vieții și personalității marelui rege (*Matthias Corvinus: Persönlichkeit und Lebenslauf*). Tradiția populară despre Matia cel „Drept” a fost prezentată de dl. Zsigmond Pál Pach (*Zum Problem der Volkstradition über Matthias den Gerechten – die ungarische Agrarverfassung zur Zeit Matthias’ und am Vorabend von 1514*), în care autorul și-a propus să analizeze evoluția situației țărănimii din Ungaria, pînă în 1514, luînd în considerație situația economică a țărănimii dependente, liberă, pînă la sfîrșitul secolului XV, să-și comercializeze surplusul de produse pe piață, precum și agravarea iobăgiei după 1514.

Imaginea lui Matia, vehiculată de izvoarele și istoriografia românească, a fost evocată de prof. univ. Camil Mureșan în comunicarea *Das Bild des Königs Matthias in der rumänischen Geschichtsschreibung*. Informații privind lupta de la Baia sau relațiile regelui cu Vlad Țepeș apar în variantele *Cronicii* scrise la curtea lui Ștefan cel Mare și în *Povestirile despre Dracula*, iar de originea română și politica față de românii din Transilvania, de lupta anti-otomană și eforturile de centralizare a statului s-a ocupat istoricii Gh. Șincai, Ioan Rusu și Nicolae Iorga. Comunicarea lui Jaroslav Boubin, *Ein Modellvergleich des Nationalkönigtums: Pödebrad, Matthias, Knut*, a dezbătut situația politică similară ce a făcut ca în centrul Europei și în Peninsula Scandinarvă să se petreacă un fenomen similar, alegerea unui „rege național”, în condițiile absenței unei continuități dinastice și ale existenței regimului politic al monarhiei „stărilor” dominat de virfurile nobilimii.

O altă secțiune a colocviului a fost dedicată politicii externe duse de Matia, conflictelor militare pe frontul din centrul Europei sau de la Dunăre. Comunicarea deosebit de interesantă prezentată de dr. Heinz Angermaier (*Wirkung der ungarischen Politik auf das Reich und Europa in den Jahren 1485–1487*) a abordat problema pusă în discuție în ultimul deceniu de Karl Nehring, anume: Matia a vizat sau nu coroana imperială, întrebare la care, cu un secol în urmă, Wilmos Fraknoi răspunsese afirmativ. Cu o bogată argumentație, autorul comunicării a demonstrat că Matia nu a dorit să ocupe tronul Sfîntului Imperiu german, ci, în conformitate cu spiritul Renașterii, să constituie un organism statal nou, un „imperiu ungar”, care să răspundă intereselor politice naționale. Tocmai pentru „modernitatea” visului său Matia a eșuat, conchide autorul.

Acțiunea regelui Ungariei la Dunărea de Jos a fost dezbătută într-o suită de comunicări. Cea prezentată de dl. dr. Șerban Papacostea (*Matthias Corvin et la Moldavie d’Estienne le Grand: de l’antagonisme à la coopération*), a analizat evoluția situației politice de la conflictul militar de la Baia (1467) la tratatul de alianță cu Ungaria (1475), situație evaluată în raport cu relațiile lui Ștefan cel Mare cu Polonia și cu declanșarea celei de-a II-a etape a conflictului antiotoman condus de regele Ungariei.

Pe aceeași linie a acțiunilor militare întreprinse de Matia Corvin, dr. Gyula Rászó a abordat strategia militară și liniile prioritare urmărite de rege în asigurarea securității granițelor (*Matthias Corvinus, der Stratege*). Comunicarea *Le traité de paix de 1468 entre la Hongrie et l’Empire Ottoman. Les implications politiques pour le Centre et le Sud-Est de l’Europe* (de Ileana Căzan) și-a propus să aducă argumente în favoarea ideii existenței unei păci în 1468, pace de a cărei existență s-au îndoit mulți istorici. Deosebit de interesantă a fost, în cadrul aceleiași tematici (a relațiilor cu Imperiul otoman), intervenția d-lui Iános Hovárý (*Das begherte Ziel: die Osmanen über Kronstadt, 1484*), în care, pornindu-se de la documentele otomane recent puse în circulație, se demonstrează preocuparea constantă a turcilor de a ataca și ocupa Brașovul, preocupare ce apare de la sfîrșitul secolului XIV pînă la 1484, moment în care importantul punct comercial ce lega centrul Europei de Marea Neagră și Asia părea din nou amenințat. Confruntările militare între Ungaria și Imperiul otoman au fost succint prezentate și în comunicarea lui Ioan Hațegan *Matthias Corvinus und die Türken*, accentul căzînd în acest caz pe activitatea cunoscutului comandant de oști Pavel Chinezul.

Secțiunea dedicată dezvoltării culturii în epoca lui Matia Corvin a prezentat aspecte importante cum ar fi: raporturile lui Matia cu arhiepiscopul de Salzburg (Peter Michael Lipburger, *Matthias Corvinus und die Salzburger Erzbischöfe*); relațiile culturale între Boemia și Ungaria și implicațiile pătrunderii hussitismului în Ungaria (prof. Prazak de la Universitatea din Brno); ceremonia înmormântării regelui Ungariei în contextul european (Aron Petneki, *Esequiae Regis. Begräbniszereemonie König Matthias' in europäischem Hintergrund*). Deosebit de interesantă, pe implicații pentru întreaga evoluție a situației românilor transilvăneni în secolul XV și următoarele, a fost comunicarea d-lui Adrian Andrei Rusu — *Sur les conséquences du Concile de Florence en Transylvanie aux temps de roi Mathias Corvin*. Ideea de bază a autorului a fost aceea a existenței unei prime încercări de unire bisericească, în secolul XV, ce a adus o ameliorare a situației românilor ortodoxi din Transilvania. De asemenea Andrei Rusu a luat în discuție și problema reședinței episcopului „unit”, Macarie, aflată probabil la minăstirea Feleac.

Cea de-a treia zi a fost dedicată exclusiv problemelor de istorie economică. Cunoscutul om de știință András Kubinyi a prezentat comunicarea *Münzreform und materielle Kultur zur Zeit von Matthias Corvinus*, comunicare din a cărei concluzie s-a desprins încercarea de stabilizare și creștere a cursului monedei maghiare de aur, reevaluată în raport cu guldenul european, în timpul domniei lui Matia. Asupra dezvoltării orașelor în secolul XV s-au oprit comunicările lui Richard Mašina (*Matthias Corvinus und die slovakische Städte*) György Székely (*Die Hauptstädte von Matthias Corvinus: Ofen, Brünn, Breslau, Wien*) și cea a Katalinci Szende (... *Eigentümlichkeiten und Unterschiede der materialien Kultur der Inwohner zweier königlichen Freistädter — Ödemburg und Pressburg, 1450—1490*). Concluziile generale au fost următoarele: orașele au fost principala sursă de venituri și principalul sprijin al regalității, dar autoritatea centrală nu a dus o politică specială de protecție a centrelor urbane; în timpul lui Matia principalele orașe, dintre care unele vor deveni reședințe regale, aveau la bază elementul etnic german majoritar, inclusiv în Buda (Ofen); prezența regelui în cele patru orașe-capitală a impulsat dezvoltarea economică și culturală a acestora. Reconstituirea structurilor sociale, a averii mobile și imobile a locuitorilor unui oraș al epocii a fost făcută, pe baza testamentelor, de către K Szend.

Istoria Transilvaniei în epoca lui Matia Corvin a fost prezentată în comunicările următoare: *Aspekte der Beziehungen zwischen den Rumänen und der Zentralmacht in der Zeit Matthias Corvinus* (Ioan Drăgan); *Droits et privilèges reconnus aux Roumains de Transylvanie à l'époque de Matthias Corvin* (Ioan Aurel Pop); *Circulation monétaire en Transylvanie à l'époque de Mathias Corvin* (Ferenc Pap); *Die Bevölkerungszahl auf dem Gebiet Sachsenlandes in Siebenbürgen zur Zeit des Todes Matthias Corvinus* (Istvan Draskoczy). Primele trei comunicări au adus în discuție aspecte deosebit de importante nu numai pentru epoca marelui rege ci și pentru evoluția istoriei Transilvaniei și a românilor, în ansamblu. Cei trei cunoscuți cercetători de la Cluj au înfățișat o bogată documentație, în parte inedită, izvoare sau rezultate ale săpăturilor arheologice, care au pus în lumină probleme ale vieții sociale și ale culturii materiale din Transilvania secolului XV. Comunicările domnilor Ioan Drăgan și Ioan Aurel Pop au demonstrat existența unei nobilimi române, ridicate în număr mare în vremea lui Iancu de Hunedoara, nobilime care și-a menținut existența și în epoca lui Matia, fiind angrenată în viața militară, ca principala forță de apărare a liniei Dunării (în comitatele Timiș, Caraș, Hunedoara). Privilegiile date românilor, conchide I. A. Pop, nu se datorează exclusiv etniei, ci, în mare măsură, politicii realiste duse de Matia, care le-a recompensat meritele militare, în lupta antiotomană distingându-se tocmai acei „nobiles valachi”.

Aspectele de cultură materială au fost relevate de Ferenc Pap, care a întreprins o detaliată prezentare a principalelor tipuri monetare ce se întâlnesc în secolul XV în Transilvania, ajungând la concluzia predominanței unor anumite emisiuni care circulau cu predilecție în Europa Centrală și de S—E, ceea ce denotă o unitate a circuitului comercial în zonă, un anume tip de „monedă medievală”, valabilă din Țările Române până în Polonia, Ungaria și Boemia.

În sfârșit, István Draskoczy a supus atenției auditoriului un studiu de demografie istorică, prezentând situația orașelor săsești din Transilvania, în lumina recensămintelor din perioada premergătoare și imediat următoare morții lui Matia (conscripțiile din anii 1480, 1488, 1494), analizând cu precădere raportul dintre numărul sașilor și cel al „străinilor” — *hospites* — așezați în perimetrul principalelor orașe (Brașov, Sibiu, Mediaș, Bistrița).

Întreaga manifestare a fost, după cum s-a văzut din cele prezentate mai sus, o reușită a colaborării științifice și a schimbului cultural în zona Europei central-răsăritene, pentru stabilirea unor jaloane viitoare de contacte între istorici.

Ileana Căzan

CEL DE-AL XI-LEA CONGRES DE ISTORIE TURCĂ

Între 5 și 10 septembrie 1990 s-au desfășurat, la Ankara, lucrările celui de al XI-lea congres de istorie turcă, organizat de Societatea de istorie turcă și Societatea Atatürk de cultură, limbă și istorie, sub înaltul patronaj al excelenței sale, dl. Turgut Özal, președintele Republicii Turcia. Creată în 1932 de Mustafa Kemal Atatürk, primul președinte al republicii, Societatea de istorie turcă a promovat de la începuturile ei o direcție nouă în cercetarea istoriei naționale cu participarea nu numai a savanților turci ci și cu contribuția celor din lumea întreagă în cadrul unor reuniuni internaționale organizate periodic fie la Ankara, fie la Istanbul. Actualul congres s-a remarcat printr-o amploare fără precedent din punctul de vedere al tematicii, comunicărilor cu și al numărului participanților, aproape 375.

Lucrările acestuia s-au desfășurat în salpenele hotelului Hilton din Ankara. Înainte de începerea lucrărilor Congresului, participanții au vizitat, în dimineața zilei de 5 septembrie, Mausoleul lui Mustafa Kemal Atatürk, unde au depus o coroană de flori în memoria primului președinte al Republicii Turcia, ca un omagiu pentru contribuția sa la modernizarea societății turce din perioada interbelică.

Ceremonia inaugurală a congresului a avut loc în dimineața aceleiași zile, în sala Kaçaklıdere, în prezența excelenței sale dl. Turgut Özal, președintele Republicii Turcia, a unor înalte personalități politice și culturale și a turcologilor din aproape toate continentele lumii; din *Europa* (URSS, Germania, Belgia, Jugoslavia, Italia, România, Polonia, Ungaria, Marea Britanie, Albania, Olanda, Bulgaria, Franța, Elveția, Grecia, Austria, Cehoslovacia, Spania), din *Asia* (Irak, Uniunea emiratelor arabe, China, Pakistan, Japonia, Taiwan, Israel, Arabia saudită, Iran), din *Africa* (Algeria, Egipt), din *America* (SUA, Canada).

După întonarea imnului național al Republicii Turcia a luat cuvântul prof. dr. Yaşar Yücel, președintele Societății de istorie turcă, care a relevat mai întâi participarea amplă la congres a turcologilor din lumea întreagă, apoi interesanta tematică a comunicărilor incluse în șase secții. De asemenea vorbitorul a reamintit auditoriului noua direcție pe care au luat-o studiile de turcologie în ultima jumătate de secol ca urmare a sprijinului acordat de Mustafa Kemal Atatürk, a cărui concepție stă de atunci la baza investigațiilor în acest domeniu de cercetare istorică. În continuare, Suat İlhan, președintele Consiliului suprem al Societății Atatürk pentru cultură, limbă și istorie a făcut o incursiune în istoria Turciei din epoca lanțmatului, prezentând nu numai dezvoltarea social-economică și politică dar mai cu seamă cultural-științifică a țării sale. În acest sens s-a relevat faptul că acum, savanții turci își desfășoară activitatea în circa 350 de universități, facultăți, academii unde au contribuit, prin rezultatele remarcabile ale muncii lor, la dezvoltarea Turciei pe drumul progresului și civilizației. Aceste cercetări pornesc de la îndrumările lui Mustafa Kemal Atatürk, care a afirmat, în mod îndreptățit că „a serie istoria este tot atât de important ca și de a o făuri cu condiția ca cel care a scris istoria să rămână credincios făuritorilor ei, deoarece în caz contrar adevărul invariabil capătă un conținut, care derutează omnirea”. În încheiere a vorbit excelența sa, Turgut Özal, președintele Republicii Turcia, care a salutat prezența la congres a savanților turci și străini, relevând rolul lucrărilor congresului în dezvoltarea ulterioară a cercetării istoriei Turciei și în consolidarea colaborării internaționale în întreaga cercetare istorică.

Ceremonia inaugurării lucrărilor congresului s-a încheiat cu un concert oferit de Corul polifonic de stat al Ministerului Culturii, care a interpretat, sub bagheta dirijorului Walter Strauss, coruri de Giovanni Gastoldi, O. Gibbons, Th. Morley, M. K. Akeses, F. Tüzün, C. Akin, M. Sun, S. Egög.

În după amiaza aceleiași zile ca și în zilele următoare, participanții la congres au prezentat comunicările lor în cadrul mai multor secții după cum urmează: I. *Istoria veche a Turciei și civilizațiile sale*; II. *Istoria Asiei centrale turce*; III. *Istoria medievală a turcilor și a Turciei*; IV. *Istoria otomană*, cu trei subsecții: A. *Istoria otomană în secolele XV — XVII*, B. *Istoria otomană în secolele XVIII — XX*, C. *Minoritățile din Imperiul otoman*; V. *Istoria Republicii Turcia*; VI. *Istanbul metropolă lumii* (din punct de vedere politic, cultural, social-economic). Astfel toate comunicările susținute în acest cadru au îndeplinit menirea congresului de a asigura o integrare mai bună a istoriei turcilor și a Turciei în cadrul istoriei universale. De fapt, secțiile celui de al XI-lea Congres de istorie turcă au oferit posibilitatea rezolvării unor probleme, care trebuiau dezbătute în cadrul acestei reuniuni internaționale: cunoașterea trecutului de pe teritoriul actual al Turciei, formațiunile statale ale turcilor în istorie, mișcarea de eliberare a poporului turc din anii 1919—1923.

Însemnătatea acordată descoperirii unor izvoare necunoscute încă explică și faptul că s-a renunțat de către organizatori, în mod firesc și necesar, la impunerea unor teme-cadru,

susceptibile de a duce la un nivel de generalizare prea mare, de eliminare a particularismelor definitorii pentru istoria turcilor și a Turciei și de a repeta pînă la saturație o serie de locuri comune. Respectul față de adevărul istoric, izvorit din necesitatea cunoașterii sale, i-a obligat pe participanții la congres să recurgă la o metodă riguroasă științifică, care s-a caracterizat printr-o analiză completă dusă pînă la sleirea izvorului descoperit ca și prin critică de text.

Istoria veche a Turciei și a civilizațiilor sale a suscitat, în mod firesc, un interes deosebit, dovadă cele 82 de comunicări, care au îmbrățișat, din punct de vedere tematic și cronologic, aspecte dintre cele mai variate: de la o incursiune în pleistocen (Güven Arsebük), la fazele neoliticului aceramic de la Aşkılı Höyük (Ufuk Esin), la problemele cronologiei din Anatolia apuseană în mileniul 2 înainte de Christos (Machteld J. Mellink) și pînă la soarta orașului Amorium (Hisarköy, Emirdağ) în epoca romană și postromană (Richard Martin Harrison).

Dacă civilizația sumeriană a fost prezentată din punctul de vedere al influenței sale îndepărtate asupra epocii noastre (Muazzez İlmiye Çığ), în schimb cea asiriană a putut fi cunoscută nu numai prin prisma dezvoltării istoriei politice a Anatoliei consemnată în tăblițele de la Kultepe II (Hüseyin Sever — Salih Çeçen), a comerțului practicat de coloniile comerciale asiriene (Cahit Günbattı, Tahsin Özgüç) ci și prin prisma toponimiei și a vestigiilor păstrate în necropolele de la Gırnavaz (Sabahattin Bayram, Hayat Erkanal).

După cum era și de așteptat, s-au remarcat acele comunicări, care au stăruit asupra unor aspecte necunoscute ale civilizației hitite. Ele privesc deopotrivă plurilingvismul citorva texte descoperite la Bogazköy (Hattușah) (H. Otten), cercetările noi referitoare la această capitală a statului hitit (J. Peter, J. Neve), la distrugerea sa (Gerd Steiner), aspecte ale istoriei (Belkis Dinçol, Horst Klengel) și religiei hitite (Veli Sevin).

Au fost comunicate, totodată, rezultatele cercetării istoriei și civilizației statului Urartu pe baza unor săpături noi (Altan Çilingiroğlu). Rezultatele amintite au avut în vedere regiunea de vest a acestei formațiuni politice (Recep Yıldırım), monumentele sale (M. Taner Tarhan), barajele și canalele construite în epoca amintită în Anatolia de Est (Oktay Belli), lăcașurile de cult din stîncă (Fahri Işık). Fără îndoială că epoca homerică s-a bucurat de atenția cuvenită datorită nu numai prezentării ample a săpăturilor din Tracia, de la Enez (Ainos) (Afif Erzen) ci mai ales observațiilor de ordin metodologic aduse unei teme atât de cunoscute cum este cea a războiului troian (Peter Frei). Interesul cercetătorilor a fost stîrnit, în egală măsură de problemele ridicate de situația demografică a Asiei mici în antichitate în sec. V—IV înainte de Christos (Pierre Salmon) de cultură și politică în orașul cilian Tarsos în epoca elenistică (Paolo Desideri) sau de arhitectura unor temple elenistice din Caria de nord (Yusuf Boysal), după cum nici antichitatea romană nu a fost trecută cu vederea. Este vorba de prezentarea săpăturilor din perioada romană tirzie de la Armorium, actualul Hisarköy sau Emirdağ (Richard Martin Morrison) sau de încercarea de a desluși originea locuitorilor, care au dat numele de Isauria unei provincii romane (Keith Hopwood).

Cele 12 comunicări susținute în cadrul celei de a doua secții au pus în discuție aspecte noi, deosebit de interesante, ale istoriei Asiei centrale turce în lumina unor izvoare puțin sau deloc cunoscute. Numărul relativ redus de izvoare publicate pînă acum explică, în mod firesc, locul pe care această problemă l-a ocupat în tematica și în discuțiile duse pe marginea comunicărilor prezentate. A fost relevantă, pe rînd, importanța informațiilor privind geografia și istoria socială a Asiei centrale, informații existente în însemnările de călătorie redactate pînă în secolul al XIII-lea (Özkan Izgi), însemnătatea izvoarelor turcești în cercetarea istoriei Turkestanului și Azerbaidjanului (Mehmet Saray), posibilitățile noi de studiere a epitafoanelor din cimitirele aparținînd turcilor numiți Gök Türk (Dimitri Vasiliev). Deosebit de interesantă s-a dovedit a fi cercetarea, care a relevat existența și însemnătatea istorică a cuvintelor turcești în lucrarea anonimă „Istoria secretă (Gizli Tarihi)” scrisă în vremea hanului Ogoday (Mehmet Necati Ablay).

Totodată, aspectele religioase și filosofice ale istoriei Asiei centrale turce s-au bucurat de atenția cuvenită, fiind prezentate pe rînd legăturile șamanismului cu viața religioasă a vechilor turci (Mehmet Aydin), gîndirea islamică în vremea dinastiei Karahan, adică în epoca recentei convertirii a turcilor la Islam (Hüseyin A. Dukuki), semnificația folosirii conceptelor de timp în titulatura kaganilor uiguri (Harun Güngör) precum și apropierea posibilă între Bilge Kagan, menționat în inscripțiile de la Orhon și Filozoful Arhont din Republica lui Platon (Mübahat Türker-Küyel). Au fost făcute precizări noi și interesante în ce privește formarea dinastiei Karahan (Samet Dugaylı) precum și în legătură cu potențialul fiscal al orașelor din Anatolia răsăriteană în epoca statului İlhanid în secolele 13—14 (Abdulkadir Yuvalı).

Însemnătatea și rolul elementului turc în structura demografică, în viața politică, religioasă și culturală a Anatoliei reprezintă de fapt ideea fundamentală de la care au pornit cele 18 comunicări prezentate în secția a III-a intitulată: Istoria medievală a turcilor și a Turciei. Arheologia și epigrafia au oferit perspectiva necesară înțelegerii corecte a stabili-

rii turcilor islamizați în bazinul Eufratului (Muhammet Beşir Aşan) și a prezenței elementului turc în Azerbaidjan (Sara Hanım Asurbeyli). În acest cadru cercetarea lucrării Istoria Albanilor redactată în sec. VII a pus în lumină informațiile referitoare la comunitatea turcă din regiunea Genge-Karabağ și Şirvan în epoca anterioară cuceririi islamice (M. Fahrettin Kılıroğlu).

Totodată geneza poporului azeri a fost examinată, din punct de vedere istoric (Ruaf A. Hüseyinov) prin prisma factorilor de ordin etnic, cultural, psihologic după cum și corelarea proceselor de turcizare a Anatoliei și de arabizare a nordului Africii (Abbas Hamdani) a dovedit existența reacției în lanț de tipul cauză-efect, reacție, care a determinat aflusul masiv de populație arabă în regiunea amintită.

Paralel cu reconstituirea marilor procese demografice, s-a ajuns la evocarea unor comandanți turci, care au slujit dinastia abbasidă ca Tüzün (Ahmet Ağırakça) și Bizanțul secolului al XI-lea, ca Taticius (Tatikios) (Alexis G. C. Savvides). Cele două comunicări au demonstrat rolul elementului turc în susținerea și consolidarea marilor imperii, pregătind înțelegerea aportului selgiucid în restaurarea unității politice și în însuflarea unei vitalități noi califatului abbasid (Al Sheikh Al Amin Mohamad). De altfel istoria selgiucidă a Anatoliei a fost abordată nu numai din punctul de vedere al relațiilor din structura unor orașe ca Sivas și Konya (Aymur Durukan), al organizării statului Artuklu (Remzi Ataoğlu) ci și din punctul de vedere al informațiilor privind-i pe suveranii selgiucizi și al dependenței acestei dinastii față de Bizanț (Hossein Mirjafari, Erdoğan Merçil). Relatarea călătoriei lui Ruy Gonzales Clavijo în regiunea Erzincan-Doğu Bayezid din 1404 (Enver Konukçu) completează cu informații noi cunoștințele de ordin istoric, geografic, etnic, religios și cultural existente până acum despre Anatolia din vremea înfruntării de la Ankara dintre Bayezid I Yıldırım și Timur Lenk.

Aspectele esențiale ale istoriei otomane au fost dezbătute în cele trei subsecții ale secției a IV-a: A. Istoria otomană în secolele XV — XVII; B. Istoria otomană în secolele XVIII — XX; C. Minoritățile din Imperiul otoman.

În cadrul subsecției IV A cele 52 de comunicări au atras în mod deosebit atenția asupra izvoarelor documentare. S-a relevat astfel însemnătatea colecțiilor de documente publicate în România după cel de al doilea război mondial pentru istoria otomană (Mustafa A. Mehmed), conținutul scrisorilor sultanului Süleyman Legiuitorul aflate la Haus-Hof-und Staatsarchiv Wien (Abdurrahman Güzel) ca și problema documentelor redactate de autoritățile otomane din Ungaria și Slovacia în limbi europene (Vojtech Kopčan). Totodată trebuie să arătăm că, în primul rând, conciliile de recensămint (*tahrir defteri*) au fost izvoarele cele mai folosite și discutate nu numai din punctul de vedere al circumspecției cu care trebuie privite informațiile înregistrate în grabă de recenzori aflați sub impresia unor inspecții superficiale (Mario Grignaschi) ci și din punctul de vedere al conținutului lor propriu-zis. Pe baza lor s-a prezentat: colonizarea Traciei de vest cu elemente turcești (Yusuf Halaçoğlu), dezvoltarea satelor și orașelor din Epir, din sangeacul Yanya (Melek Delibaşı) între anii 1564—1583 ca și cea a unor orașe antice Efes (Ayasuluk) și Milet (Balat) în secolele XV — XVI (Feridun Emecen) sau a orașului Erdebil întemeiat încă în epoca asiriană (Mehmed Mehdi İlhan). Ultima comunicare a avut meritul de a releva, pe baza acestor recensăminte, caracterul cosmopolit și mobil al orașului Erdebil dar și o transformare demografică sensibilă de la 4 000 de locuitori la 6 000, proprie și altor orașe otomane: Sivas, Konya, Sofia, Saratova. De altfel o altă categorie de condiții, cea în care era înregistrată capitația a fost folosită pentru cercetarea toponimelor turcești din Balcani de la sfârșitul secolului al XV-lea și în primele decenii ale secolului al XVI-lea (M. Türker Acaroğlu).

Pe de altă parte, analiza kanunnamelelor de sangeac a dovedit nu numai păstrarea profilului fundamental al societății românești din Banat în timpul conviețuirii cu autoritățile otomane ci mai ales influența acesteia asupra legislației de tip kanun promulgată în eialetul Țimișoara în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (Cristina Feneșan).

Unele comunicări au avut ca scop decantarea faptelor și realităților istorice înregistrate în izvoarele literare cu caracter istoric sau în tradiția orală. Cercetarea epopeii (*destan*) lui Umur paşa prin prisma lucrării celebre *Kıtab-ı Bahriye* (Cartea Mării) redactată de Piri Reis, cel care a folosit harta Americii întocmită de Cristofor Columb, l-a determinat pe Constantin Jukov să dea o altă interpretare relatării expediției emirului de Aydin, Umur paşa, la gurile Dunării. Autorul a susținut caracterul fictiv al expediției relatate în partea a doua a lucrării lui Enveri, *Düsturname*, dat fiind că autorul a folosit detaliile reale ale raidului lui Umur paşa împotriva catalanilor din Atena, raid inspirat de Ioan Cantacuzenos la începutul toamnei anului 1341 pentru a relata o călătorie imaginară în regiunea Mării Negre.

Interesante s-au dovedit a fi: confruntarea informației din poemele orale sîrbești cu cea existentă în izvoarele istorice turcești pentru cunoașterea bătăliei de la Kosovo din 15/28 iunie 1389 (Nenad Ljubinković) precum și informațiile furnizate de memoriile (*risale*) întoc-

mite în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de Narhcl Hasan Celebi (Mikâl Bayram) și în prima jumătate a secolului al XVII-lea de Inayetullah Efendi (Kemal Gödi). Puncte de vedere noi au fost expuse nu numai de comunicările referitoare la aspecte ale istoriei politice otomane: contribuția Rumeliei la reunificarea statului otoman (Şerif Baştav), relațiile cu Genova (Enrico Basso, Giustina Ogliati) ci și de comunicările care au stăruit asupra instituțiilor otomane. Este vorba în primul rând de vakifurile (fundații pioase) întemeiate pe teritoriul României în epoca otomană: Dobrogea, Bugeac, Brăila, Banat, Bihor, Turnu, Giurgiu (Tahsin Gemil), vakifurile din sangeacul Naheivan în secolul al XVIII-lea (Hüsa-mettin M. Mehmedov), de cele întemeiate de fiul sultanului Mustafa al III-lea, Beyhan Sultan (Sadi Bayram), iar în al doilea rând de instituția divanului imperial din epoca delimitată de domniile lui Murad I și Mehmed al II-lea (Koichiro Koyama). În fine, trebuie să menționăm cercetările referitoare la ideologia oficială otomană în secolul al XVI-lea (Ahmet Yaşar Ocak) întemeiată pe ortodoxia islamică, în funcție de cauze particulare de ordin social, religios și mistic precum și cele care privesc apărarea ideologiei burgheze din Azerbaidjan la sfârșitul secolului al XIX-lea și în secolul XX (Dilara Bağır Kızı Seyitzade).

În cadrul subsecției IV B au fost prezentate 40 de comunicări, care s-au referit la unele aspecte ale situației demografice, sociale și economice ale Imperiului otoman de la sfârșitul secolului al XVII-lea și din secolul al XVIII-lea: sclavi turci și europeni în Mediterana occidentală în secolul 17—19 (Muzafer Sheikh Kadir), emigrarea populației din pašalicul Bosna în a doua jumătate a secolului al 18-lea (Yusuf Gülderer), problemele comerciale ale coloniei engleze de la Izmir la sfârșitul secolului al 17-lea (Necmi Ülker), prețul cerealelor la Bursa între 1775—1840 (Mustafa Öztürk), situația breslelor din orașul Elbasan (Eleni Duka) sau situația breslelor otomane în epoca revoluției industriale (İnkilap Alybeyov). În mod firesc, tema principală dezbătută a fost Tanzimatul cu problemele pe care le-a implicat din punct de vedere: economic — dezvoltarea agriculturii și situația locuitorilor satelor (Petr Moiseyev), dezvoltarea oieritului în Bulgaria (Slavka Draganova), politica românească și otomană privind dezvoltarea vieții economice la Dunărea de Jos (Anca Ghiță).

— social: strădaniile și pregătirea de drept pentru suprimarea robiei în Imperiul otoman (Gülnehal Bozkurt).

— religios: faptele care au transformat religia în vremea Tanzimatului (İlber Ortaylı).

— cultural: Tanzimatul reflectat în ziarele grecești din Istanbul (Marina Collins), noțiunile și denumirile apusene intrate în limba primelor ziare (1828—1867) (Orhan Koloğlu), personalitatea Fatmei Aliye Hanım (Carter Findley), Tanzimatul și istoria culturală a Serbiei (Milena Vitković-Zikić).

Trebuie subliniat totodată faptul că dezvoltarea economică din Imperiul otoman în ultima perioadă a existenței sale s-a bucurat de atenția cuvenită fiind pusă în discuție următoarele aspecte: economia vilaietului Cosovo (Milovan Sekulić), studiile întreprinse pentru îmbunătățirea condițiilor din agricultură (Büyümin Duran), reînsoțirea comerțului de pe Dunăre de către Midhat pașa, valii de Tuna (Ali İhsan Gençer) sau încercarea Japoniei de a-și reînnoi capitulațiile cu prilejul stabilirii relațiilor diplomatice (Ali Engin Oba). Deosebit de interesante s-au dovedit a fi prezentarea documentelor referitoare la Suayip pașa, personalitate aflată în legătură cu Liga de la Prizren (Nimetullah Haftz), a însemnărilor de călătorie ale lui K'ang Yu-Wei, exilat chinez privind epoca junilor turci, care a trecut prin România (Chi-Huei Huang) sau a întemeierii aviației militare turce în vremea celei de a doua monarhii constituționale (Refat Ucarol).

Subsecția IV C a oferit cadrul necesar discutării problemelor minorităților naționale din Imperiul otoman. O serie de lucrări s-au referit atât la comunitățile religioase: biserica, fenomen al administrației otomane (Zdenka Vesela), investitura patriarhului ecumenic după 1453 (Paraskevas Konortas), relațiile arhiepiscopiei de Ohrida cu Imperiul otoman (Alexandru Matkovski) cât și la situația minorităților: arabă (Mohammed A. Borg, Nesimi Yazıcı), evreiască (Refet, Yinanç, Aryeh Smuelevitz, Standford J. Shaw) și armeană. Importanța problemei armenilor din Imperiul otoman a fost relevată și de faptul că un număr de 16 comunicări dintr-un total de 36 i-au dezbătut aspecte dintre cele mai variate: apariția chestiunii armenice (Mehmet Saray), problema armeană din punctul de vedere al dreptului internațional (Hamza Eroğlu), fundamentarea documentară a ideilor armenice (Şinasi Örel), prezența armeană în Azerbaidjan (Feride Mehmetova), răscola din Urfa urzită de armeni și raportul lui Talat pașa (Ergünöz Akçora), armenii în relațiile Statelor Unite cu Turcia (Heath Lowry, Levon Marashlian) sau punctul de vedere al lui Atatürk în această privință (Azmi Süslü).

Nu au fost trecute cu vederea nici influența lingvistică (Hariye Memova Süleymanova) sau culturală turcă asupra celei bulgare și reciprocitatea sa (Nicolai Ghencev), problema grecilor și turcilor în lumina turcologiei grecești și a istoriografiei turce despre greci (Pavlos Hfzroğlu).

Data fiind actualitatea și însemnătatea sa deosebită, istoria Republicii Turcia a conferit secției a V-a, în care au fost dezbătute aspectele sale esențiale: laicizare, modernizare, războiul național de independență, personalitatea și activitatea lui Mustafa Kemal Atatürk, politica externă a Turciei, o audiență dintre ele mai largi.

Reconstituirea procesului radical de modernizare a Turciei întreprins de Atatürk a avut, așadar, în vedere: confruntarea dintre conducerea întemeiată pe legislația musulmană (*şeriat*) și conducerea laică (Neşet Çagatay), comparația între laicizarea din Europa apuseană și laicizarea întreprinsă de Atatürk începând cu despărțirea sultanatului de califat (Reşat Kaynar), Republica în constituția turcă (Hamza Eroğlu), revoluția din punctul de vedere al educației, revoluția și educația în epoca redeșteptării în Turcia (M. Rauf İnan). Deosebit de interesante și tot atât de actuale s-au dovedit a fi acele comunicări care au relevat influența și ecoul înregistrat de reformele kemalistice în: Iran, (Fehmi Cihangir), Albania (Gazmend Shpuza), Bulgaria (Ibrahim Tatarlı) precum și unele asemănări în constituirea Turciei moderne și a Pakistanului (Hanif Fang). Această imagine complexă a efectelor imediate și de perspectivă ale reformelor kemalistice, care nu au ocolit nici un aspect al vieții economice, sociale, politice, culturale — vezi și comunicarea despre arta turcă în acest sistem (Tevfik Paşaoğlu Dadaşov), relația între societate și artele plastice (Ezel Kural Shaw) — a dobândit o nouă dimensiune și prin raportarea influenței exercitate de străinătate asupra acțiunii de reformă a alfabetului (Bilal N. Şimsir). În mod firesc atenția a stăruit nu numai asupra punctelor de vedere asupra Azerbaidjanului sovietic exprimate de Atatürk în discursul său celebru și în declarațiile sale (Esmeralda Hasanova) ci mai ales asupra citorva aspecte ale istoriei acestei țări: măsurile economice adoptate de Republica Democrată Azerbaidjan (Sever Aslanov), relațiile politice ale Azerbaidjanului cu Turcia în anii 1918—1920 (Nasib Nasibzade Logmanoglu), congresul de la Baku al popoarelor din răsărit 1—8 septembrie 1920 (Netmin Memecioğlu).

Punctele de vedere noi despre războiul național de independență au privit acțiunile serviciului englez de informații (Salâhi R. Sonyel), participarea forțelor din Turkestan la eliberarea localității Çukurova (Çagatay Koçar), demiralay, o forță de luptă națională (Nuri Köstüklü), relațiile stat-armată în Turcia și influența lor asupra mișcărilor revoluționare și de reformă (Cihat Akçakayalıoğlu), revoluția culturală și Mustafa Kemal Atatürk în rapoartele diplomatice bulgare (Ştefan Velikov — Darina Vasilieva).

Totodată, politica externă a Republicii Turcia în perioada interbelică și de după cel de al doilea război mondial a fost prezentată nu numai în legătură cu conferința de la Lausanne (Fahir Armaoğlu) ci mai ales din punctul de vedere al relațiilor sale cu: Rusia Sovietică (Nilüfer Efendiyeva), cu Spania în timpul războiului civil din anii 1936—1939 (Carmen Uriarte) dar și al legăturilor stabile cu statele balcanice. Este vorba mai întâi de contribuția Turciei la formarea Antantei Balcanice (Milan Vanku) iar mai apoi de interferențele politice și diplomatice româno-turce din anii 1921—1925 (Constantin Iordan), de activitatea diplomatică desfășurată la București în anii celui de al doilea război mondial de ambasadorul¹ Turciei, Hamdullah Suphi Tanrıöver (Mehmet Ali Ekrem) și de relațiile Turciei cu Iugoslavia întemeiate pe filosofia de pace a lui Mustafa Kemal Atatürk (Mustafa Kemal Karahasan).

Istoria postbelică a republicii Turcia a fost discutată prin prisma relațiilor turco-sovietice (Anvar Kasimov), a contribuției Italiei la primirea Turciei în NATO (M. Antonia di Casola-Fantetti), a fenomenului de emigrare în Europa apuseană a muncitorilor turci și a influențelor sale economice, sociale și politice asupra Turciei (Faruk Şen), a întemeierii pactului de la Bagdad (İsmail Soysal) și a cauzelor proclamării Republicii Ciprului de Nord (Vehbi Zeki Serter).

Orașul Istanbul, metropola lumii a fost genericul secției a V-a, în care au fost puse în valoare vestigiile existente în colecțiile muzeelor de aici și din alte orașe ale Turciei precum și descoperirile arheologice recente din epocile: romană, elenistică și bizantină (Şehrazat Karagöz, Alpay Pasinli, Erendiz Özbayoğlu, Seniz Atik, Yıldız Meriçboyu). De altfel viața economică, socială și culturală de fiecare zi a capitalei Imperiului otoman a putut fi cunoscută îndeaproape prin intermediul literaturii franceze (Zeki Arıkan) și spaniole (Victor Morales Lezcano) sau prin însemnările de călătorie ale lui Vincente Blasko Ibanez (Ertugrul Önalp). Un interes real l-au stîrnit comunicările referitoare la organizarea și administrarea cartierelor din Istanbul (İlber Ortaylı) și mai ales la influența pe care au exercitat-o unele reforme din epoca Tanzimatului asupra imaginii orașului metropolă în conștiința românilor (Constantin Şerban).

Discuțiile purtate pe marginea comunicărilor au relevat importanța și valoarea lor, aducînd o serie de completări. De asemenea s-a sugerat inițierea unei colecții, care să includă jurnalele unor călători străini în Turcia și care ar completa în mod armonios o carență a istoriografiei turce contemporane.

Ședința de închidere a lucrărilor congresului a avut loc în după amiaza zilei de 9 septembrie, în sala Çankaya, sub președenția prof. dr. Yaşar Yücel, președintele Societății de istorie turcă. Bilanțul lucrărilor prezentat de domnia sa a avut un caracter pozitiv relevând faptul că, pe marginea comunicărilor prezentate s-au angajat discuții vii menite să contribuie nu numai la elucidarea unor probleme controversate ci și la completări prețioase impuse de informații noi privind istoria turcilor și a Turciei din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre. Impresiile referitoare la modul de organizare și de desfășurare a congresului, la nivelul și calitatea comunicărilor au fost exprimate, pe rând, de o serie de participanți. Printre aceștia s-au numărat: prof. pr. Hakkı Dursun Yıldız, de la Universitatea Marmara Istanbul, prof. dr. Stanford Shaw de la Departamentul de istorie al Universității din Los Angeles, prof. dr. Justin Mc. Carthy de la Universitatea din Louisville, prof. dr. Irène Mélikoff din Strasbourg, dr. doc. Ünsal Yavuz de la Universitatea din Ankara, prof. dr. Boris Potskhiveriya de la Institutul de studii orientale din Moscova, prof. dr. Ibrahim Tatarlı de la Sofia, dr. Tahsin Gemil de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” din București, dr. doc. Nadir Devlet de la Universitatea Marmara Istanbul, Ismail Soysal din Istanbul. Vorbitoarii au adus și cu acest prilej un cald omagiu conducerii Societății de istorie turcă (Türk Tarih Kurumu) pentru condițiile deosebite în care s-au desfășurat lucrările celui de al XI-lea congres de istorie turcă.

După încheierea lucrărilor congresului, Societatea de istorie turcă a organizat o excursie documentară la Bursa, oraș, care a fost începând din 1326 a doua capitală a statului otoman. Au fost vizitate monumente istorice și de artă însemnate după cum urmează: *Mausoleul verde* (Yeşil tübe) unde se află mormântul sultanului Mehmed I Celebi, *Moscheia verde* (Yeşil cami), construită în 1424, în a cărei medrese se află muzeul de etnografie, *Moscheia sultanului Baiazid I Yıldırım* (Yıldırım Bayazıt camisi) construită în 1413 în apropierea bazarului acoperit (*bedestan*), *Marea Moscheie* (Ulu cami) zidită în 1421 sub Mehmed I, *Mausoleul emirului Orhan* din 1360 unde se mai află și mormântul lui Musa Celebi din 1416, iar în împrejurimile orașului un monument al naturii *Platanul istoric* (Tarih cinari) în vîrstă de 580 ani, avînd un diametru de peste 3 metri, o înălțime de 35 m și o coroană cu un diametru de 48 m.

Cristina Feneșan, Constantin Șerban

VIOREL ROMAN, *Rumänien im Spannungsfeld der Grossmächte, 1774 — 1878. Die Donaufürstentümer vom osmanischen Vasallentum zur europäischen Peripherie; 1878 — 1944. Von der okzidentalischen Peripherie zum orientalischen Sozialismus*, Dieter Falk Verlag, Offenbach, 1987, XXIV+192 p.; 1989, 260 p.

În condițiile în care asupra istoriografiei române a ultimelor decenii puterea a exercitat constante presiuni pentru păstrarea unei tente apologetice și pentru evitarea abordărilor „neortodoxe”, a fost probabil firesc ca unul dintre cele mai interesante demersuri de reinterpretare a istoriei moderne românești să aparțină unui exponent al diasporci, dr. Viorel Roman. Avînd studii economice și experiență publicistică, ample posibilități de documentare și o mare receptivitate la dezbaterile de idei actuale cu privire la țările „lumii a treia” și la teoria sistemului mondial modern, Viorel Roman este neîndoielnic bine plasat pentru efectuarea unei cercetări care să depășească atât țările dintre diversele științe sociale, cît și limitele vechilor concepții triumfaliste despre sensul ascendent al istoriei românești în epoca modernă. Ţelurile acestei lucrări sînt însă cel mai bine exprimate de autor în prefața primului volum: „Această lucrare urmărește valorificarea cunoștințelor din domeniul politicii internaționale, al comerțului exterior și al dezvoltării economice în vederea elaborării unei sinteze interdisciplinare cu privire la poziția Moldovei, a Țării Românești și a viitoarei României în sfera de interese a marilor puteri și în diviziunea europeană a muncii, ținîndu-se cont de mișcarea națională și de formarea capitalului național. Este în primul rînd reconstituirea interdependenței unor dezvoltări paralele: statutul internațional și politica externă a Principatelor dunărene, relațiile economice externe ale Moldovei și Munteniei, respectiv ale României, mișcarea de eliberare națională și formarea capitalului național. Nu se intenționează să fie obținute neapărat noi cunoștințe în aceste patru domenii de cercetare, ci mai mult să fie realizată o sinteză care pînă acum n-a existat a unor argumente, realizări și idei cunoscute sau mai puțin cunoscute, respectiv să fie deschisă o altă perspectivă asupra istoriei economice românești și să se păsească astfel pe un drum nou: NON NOVA, SED NOVE” (p. XXIV).

Deși autorul își anunșase intenția de a-și focaliza investigația asupra a patru domenii problematice, analiza propriu-zisă este structurată pe două registre dominante: impactul confruntărilor diplomatice și militare dintre marile puteri și relațiile economice externe ale spațiului românesc. Privilegierea acestor aspecte ține de convingerea autorului că nivelul scăzut de dezvoltare și jocul împrejurărilor istorice au făcut ca România să ocupe o poziție periferică la scara lumii, ceea ce a conferit un rol determinant condiționărilor externe asupra evoluțiilor interne. Această concepție determină opțiunea autorului pentru o periodizare „exogenă” a istoriei moderne românești, momentele de cezură fiind în opinia sa tratatele de pace de la Kûçük Kainarci (1774), Adrianopol (1829), Paris (1856), Berlin (1878) și Versailles-Trianon (1919—1920) în mai mare măsură decît evenimentele interne precum revoluția din 1848 sau reforma agrară din 1864.

O asemenea lucrare de sinteză, ambiționînd să surprindă aproape două secole de istorie, este inevitabil dependentă de nivelul cercetărilor de la care se adapă. Din acest punct de vedere autorul a făcut eforturi remarcabile de documentare, notele abundente și bibliografia consistentă de la sfîrșitul celor două volume (împărțită pe publicații de epocă ordonate cronologic și lucrări ulterioare) impresionînd prin amploarea și varietatea lecturilor. Cu toate acestea, predilecția pentru analiza secundă în dauna investigării directe a unor aspecte mai puțin bine puse în lumină de istoricii anteriori face ca uneori autorul să preia din diverse surse unele informații neverificate: astfel, afirmația că Illeoa ar fi spus înainte de a fi ucis „Mor pentru națiune” (p.14) este evident o tradiție occidentalizantă ulterioară, după cum cifra de 800.000 de oameni pentru corpul expediționar român care mărșăluia spre Sofia în 1913 (vol. II, p. 49) este în mod clar exagerată, ea referindu-se poate la întreaga armată română sau la efectivele totale aruncate în

luptă de statele aliate împotriva Bulgariei în al doilea război balcanic. După cum se vede, este totuși vorba de aspecte colaterale, care nu afectează structura de rezistență a cărții lui Viorel Roman.

Limitele bazei istoriografice disponibile influențează însă și analiza de fond. Astfel, plusul de cercetări dedicate istoriei politico-diplomatice face ca aceste aspecte să fie mai bine și mai complet evidențiate, în timp ce caracterul predominant descriptiv al majorității studiilor de istorie economică l-a obligat pe autor la eforturi analitice serioase, unele perfectibile, dar cele mai multe încununate de succes. Din prima categorie fac parte aprecierile prea sumbre despre impactul dezastruos al monopolului comercial otoman la sfârșitul secolului al XVIII-lea (pentru o viziune mai nuanțată vezi Bogdan Murgescu, *Avantururile unui concept: monopolul comercial otoman asupra Țărilor Române* în „Revista istorică”, serie nouă, tom 1, 1990, nr. 9 — 10), din cea de-a doua reconstituirea remarcabilă a sensului evoluției istorice românești din secolul al XIX-lea, care s-a desfășurat sub semnul trecerii de la periferia Constantinopolului la cea a Occidentului. În viziunea lui Viorel Roman formarea statului național modern român a fost neîndoielnic rezultatul acțiunii politice a românilor, dar ea a avut totodată rostul de a asigura exercitarea dominației indirecte a marilor puteri occidentale la gurile Dunării și exploatarea economicoasă a spațiului românesc de către acestea. Periferizarea economică a însemnat restructurarea structurilor economice și sociale românești în funcție de interesele centrului, deci impunerea monoculturii cerealiere (ilustrative comparațiile distribuției terenurilor și productivității cu celelalte țări europene), înăsprirea exploatarei țăranilor și degradarea situației materiale a acestora (condiții de locuit precare, pandemii, mortalitatea infantilă cea mai ridicată din Europa, persistența analfabetismului etc.). Totodată sînt reliefate mecanismele interne și externe care au blocat vreme îndelungată eforturile de dezvoltare a unei industrii autohtone, în ciuda adoptării unei politici oficiale protecționiste, arătîndu-se că ramurile industriale cele mai dinamice la începutul secolului al XX-lea, și în primul rînd industria petrolieră, nu reprezentau în fond decît forme de reproducere a raporturilor de dependență față de marile capitaluri occidentale. Deosebit de interesante sînt considerațiile autorului cu privire la împlinirea legăturilor de dependență față de Occidentul propriu-zis (Anglia și Franța) și puterile semiperiferice din Mitteleuropa (Austria — din 1867 Austro-Ungaria — și mai apoi Germania) și concurența dintre aceste centre de putere în lupta pentru dominația

economică și politică în spațiul românesc. Apreciînd, pe urmele lui Gheorghe Zane și bazîndu-se îndeosebi pe analiza structurilor geografice a importurilor, că Europa centrală a avut în general un rol superior, Viorel Roman evidențiază însemnătatea problemei Transilvaniei și a mișcării de eliberare națională în împiedicarea unei alinieri prea stricte la Puterile Centrale. În această privință, deosebit de interesantă, deși oarecum colaterală față de firul principal al demonstrației, este analiza politicii de maghiarizare forțată a românilor din Austro-Ungaria în contextul mai larg al politicilor de asimilare națională practicate pe plan mondial în jurul anului 1900 (germanizarea polonezilor, rusificarea țărilor baltice etc.).

După cum se poate lesne vedea, Viorel Roman analizează în primul rînd aspectele politice și economice ale periferialității românești din secolul al XIX-lea, insistînd mai puțin asupra fațetelor ei culturale și propriu-zis sociale. În această din urmă privință el se mulțumește să constate rolul nociv al orașului parazit și al xenocrațiilor (reprezentate într-o primă fază de greco-fanarioți și mai apoi de evrei), dar o analizează seriosă a rolului comparativ al alogenilor (nu numai greci și evrei, ci și occidentali pur-sînge) și al autohtonilor în mijlocirea dominației economice și politice a centrului asupra periferiei românești rămîne să fie realizată într-un viitor sperăm nu prea îndepărtat. În această direcție va trebui să fie studiată variația opțiunilor reprezentanților elitei românești pentru carierele politice, birocratice, militare și pentru meseriile liberale ca modalități de perpetuare a pozițiilor privilegiate în societate și rolul acestor activități extra-economice în formarea capitalului național românesc.

Am arătat mai sus că reconstituirea periferialității românești în secolul al XIX-lea este probabil partea cea mai reușită a lucrării lui Viorel Roman. Atunci cînd trece la analiza epocii interbelice și a perioadei celui de-al doilea război mondial, autorul se lasă sedus de jocul diplomatic al marilor puteri, pe care-l descrie cu minuție și cu evidentă plăcere, și neglijează oarecum evoluțiile de sorginte economică. Astfel, deși un subcapitol special este intitulat „A doua încercare național-capitalistă de depășire a periferialității economice pînă la prăbușirea României Mari” (vol. II, p. 170—195), autorul are tendința să expedieze aceste fenomene, nesesizînd suficient interacțiunea dintre încercările burgheziei naționale de a-și îmbunătăți poziția relativă față de capitalul străin și constrîngerile conjuncturii economiei mondiale (a se vedea punerea de problemă recentă a lui F. Bonciu și B. Murgescu, *The World*

Approach and Romanian Economic History în „Revue roumaine d'histoire”, XXIX, 1990, nr. 3—4).

Faptul că în această recenzie am insistat mai mult asupra limitelor lucrării lui Viorel Roman nu trebuie să conducă la o subapreciere a valorii acesteia. Avem de-a face cu o sinteză efectiv înnoitoare, care reușește să prezinte în termeni moderni și într-o înlănțuire captivantă aproape două secole de istoric românească. În același timp bibliografia și materialul statistic abundent strins de autor constituie instrumente prețioase pentru orice cercetător care va relua această problemă, iar tabelele cronologice, hărțile și listele de donatori, prim-miniștri și miniștri de externe ușurează orientarea cititorilor. Binevenite, îndeosebi pentru publicul german, sînt și excursurile în istoria poporului român de la formarea sa pînă în secolul al XVIII-lea și prezentarea sobră, dar documentată, a problemei Transilvaniei și a contenciosului român-maghiar.

Lucrarea pe care o prezentăm este însă mai mult decît o onestă carte de vizită pentru

străinătate. „Non nova, sed nove” și-a propus autorul în introducere, și a reușit în mare măsură să propună o nouă viziune asupra perioadei studiate, demonstrînd, dacă mai era nevoie, fertilitatea reînnoirii contactelor dintre istorie și celelalte științe sociale și a racordării la marile dispute de idci contemporane. Mănușa a fost aruncată și este de datoria istoricilor profesioniști să accepte provocarea, să iasă din șabloanele conformiste în care mulți și-a cantonat demersurile pînă acum, să depășească preocupările evenimențialiste punctiforme și să înnoiască cunoștințele noastre prin studii aplicate care să aprofundeze deschiderile problematice ale lucrării lui Viorel Roman.

Iar autorului să-i urăm ca volumul al treilea, dedicat istoriei ultimilor 45 de ani și anunțat pentru anul 1991, să fie cel puțin la fel de interesant ca primele două.

Bogdan Murgescu

SILVIU DRAGOMIR, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, ediție, introducere, note, comentarii de Pompiliu Teodor, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 218 p.

Istoriografia română transilvană s-a evidențiat, începînd de la Școala ardelenă și pînă în zilele noastre, prin reprezentanți de seamă, figuri marcante ale culturii românești și, unii, chiar universale. Silviu Dragomir se numără printre istoricii de mare înzestrare spirituală, care, nu numai în timpul vieții, dar și în perioada următoare a beneficiat și beneficiază de o îndrituită cinstire. Profesorul Pompiliu Teodor de la Universitatea din Cluj-Napoca a avut gîndul cel bun, căruia i-a dat și concretizarea materială, de a aduna într-un volum unele dintre cele mai importante studii ale lui Dragomir referitoare la istoria revoluției române de la 1848. Totodată, și-a precedat ediția critică printr-un amplu și competent studiu introductiv, în care l-a prezentat pe *Silviu Dragomir, istoric al revoluției din 1848*. „Nimeni în istoriografia modernă — remarcă îndrituit Pompiliu Teodor — nu a contribuit mai mult la reînvierea unei epoci, marcată de afirmarea națiunii în scena politică și socială de la mijlocul secolului trecut, decît istoricul Silviu Dragomir”. De fapt, în acest studiu introductiv ne este înfățișată viața și activitatea regretatului profesor clujan, accentul căzînd însă netăgăduit pe contribuția lui Dragomir privind anii fierbinți 1848—1849.

Diversificată și bogată sa pregătire — între altele, a fost elevul lui Constantin Jireček și l-a avut ca mentor pe Ioan Bogdan — l-a ajutat pe Dragomir să se apropie de fenomenele istorice cu o deosebită forță de comprehensiune. Faptul că el a scuturat „pulberea arhivelor” și că recursul la noi izvoare — și străine, depistate și copiate la Viena ori Moscova — a dat osatura unei bune părți a operei sale, au conferit o deosebită trăinicie contribuțiilor sale. De asemenea, Silviu Dragomir a fost un istoric de largă respirație, care a acordat atenția sa unui întins evantai tematic și unui amplu răstimp cronologic. Cercetările sale privind Evul mediu românesc și balcanic, cele, mai ales, referitoare la secolul al XVIII-lea, își păstrează și astăzi deosebita lor însemnătate și ele i-au oferit teme pentru înțelegerea mai profundă a cursului tumultos al istoriei secolului al XIX-lea. El a fost însă, cum o remarcă și Pompiliu Teodor, „prin excelență istoricul revoluției din 1848”, pe care a studiat-o de-a lungul a peste patru decenii cu cele mai rodnice rezultate. Stăruința sa a fost pe deplin răsplătită, căci astfel „banca” sa de „date” și înainte de toate capacitatea sa de *comprehensiune* s-au văzut necontenit îmbogățite. În afara unor studii sau chiar a unor volume

consacrate lui Avram Iancu, lui Ioan Buteanu lui Constantin Romanu-Vivu (acestuia i-a dedicat chiar discursul de recepție ca membru titular la Academia Română), episcopului (mai apoi mitropolitului) Andrei Șaguna și nemuritorului Bălcescu, Dragomir a fost autorul a patru volume de *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–1849* (vol. I – III și V, partea I), apărute, la Sibiu și la Cluj, în anii 1944–1946. Cel din urmă volum cuprinde istoricul revoluției române transilvănene, pe care autorul urma să-l încheie într-o a doua parte, inedită până astăzi, de a cărei publicare urmează a se îngriji, într-un viitor pe care-l dorim cât de apropiat, tot harnicul și eruditul Pompiliu Teodor, devotat memoriei marilor săi dascăli.

Pentru Silviu Dragomir revoluția din 1848–1849 a reprezentat, cum remarcă editorul său, „un moment de răscruce din istoria națională, unul care încheia în sine idealul unirii tuturor românilor într-un singur stat”. Dragomir n-a fost însă un istoric țărnut în marginile nefrești, pentru un adevărat om de știință, ale unei istorii strict naționale. El a înțeles necesitatea implicării și raportării proceselor revoluționare românești transilvane unui cadru european, celui — apoi — al Imperiului habsburgic, acea monarhie din petece, în care națiunile își așteptau eliberarea națională și socială, ca și celui general românesc. Nu întâmplător l-a obsedat prezența lui Bălcescu în Ardeal, simbol de unitate românească, ca și acțiunile acestuia în vederea realizării unui *front unic al revoluției* în această parte a Europei și de asemenea a acordat atenția sa unor episoade ale tratativelor de împăciuire româno-maghiare. Tot astfel trebuie înțeleasă atenția deosebită pe care a dat-o Dragomir, până la sfârșitul vieții, lui Avram Iancu, figura centrală a revoluției române din Transilvania, fruntașul român care a apărut drepturile

nemuritoare ale întregii sale națiuni, cu arma în mână, cu eroism și inteligență și a fost, totodată, profund preocupat de realizarea frăției româno-ungare.

În spațiul editorial de care a dispus, Pompiliu Teodor a grupat opt studii (unele reprezentând fragmente din lucrări mai ample) ale istoricului Silviu Dragomir. Un studiu referitor la situația românilor transilvăni în preajma revoluției din 1848, introducerea la prima sa lucrare consacrată lui Avram Iancu (a doua, de ample proporții, a apărut postum, în 1968), studiul său referitor la Constantin Romanu-Vivu, studiul privind relațiile dintre mitropolitul Șaguna (pe atunci episcop) și mitropolitul Rajacic și alte două referitoare, cel dintâi, la unul din momentele tratativelor româno-maghiare din vara 1849, iar celălalt — de fapt un fragment din partea încă inedită a istoricului revoluției — la legiunile și prefectii din Transilvania în timpul evenimentelor revoluționare, iată cuprinsul volumului. Note, însemnări și comentarii istoriografice și bibliografice, ca și un indice, întregesc această importantă operă de restituire culturală și științifică.

Silviu Dragomir ne apare, prin intermediul recentului volum, *interesant, actual și contemporan*. Textele sale nu și-au pierdut prospectimea. Dimpotrivă, ele își păstrează puterea de evocare și totodată, ne dezvăluie competența și sîrguința omului de știință a cărui operă, la peste un sfert de veac de la dispariția istoricului, continuă firesc să se afirme în patrimoniul istoriografic al națiunii. Pompiliu Teodor, îngrijitorul sîrguincios al volumului, a realizat reeditarea — iar în unele cazuri chiar editarea! — în cele mai bune condiții, dovedindu-se, odată mai mult, un cărturar competent și erudit, dar și un om de cultură sensibil și patriot.

Dan Berindei

HARRY HEADER, *Europe in the Nineteenth Century 1830–1880*, second edition, Longman, London and New York, 1988, XVIII + 490 p.

Făcînd parte dintr-o vastă serie intitulată „A General History of Europe”, lucrarea lui Harry Header, fost profesor de istorie modernă la University College, Cardiff, apărută într-o a doua ediție (prima din 1966), substanțial revăzută și adăugită, își propune investigarea marilor direcții ale devenirii sociale, economice, politice, ideologice și culturale de-a lungul unei jumătăți de secol cruciale pentru Europa: anii 1830–1880.

Volumul este structurat pe 20 de capitole, al căror conținut și a căror succesiune re-

flectă în același timp rigurozitatea întemeiată pe cunoașterea și folosirea celor mai însemnate și valoroase surse, conciziunea care nu exclude detaliul semnificativ și o viziune modernă în reconstituirea trecutului sub cele mai diferite aspecte, inclusiv cele legate de viața cotidiană.

Primul capitol este consacrat în mod firesc izvoarelor folosite. Autorul subliniază faptul că vastitatea materialului istoric disponibil este deosebită, selectarea lui ridicînd mari dificultăți. Dar bogăția materialului arhivis-

tic se poate dovedi insuficientă, în unele cazuri, pentru lămurirea unei anumite evoluții. De exemplu, arată H. Hearder, Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Franței nu cuprinde mărturii legate de demersurile diplomatice făcute de „canale neoficiale” de Napoleon III, ale cărui inițiative personale și secrete erau de multe ori necunoscute ministrului de externe sau acelor diplomați îndreptățiți să fie înștiințați în legătură cu combinațiile politice ale împăratului lor. Aceleași tendințe de a acționa pe „canale neoficiale” l-au caracterizat și pe Bismarck, mai ales după 1870, precum și pe alte mari personalități ale eșichierului politico-diplomatic: Palmerston, Cavour etc.

Un rol deosebit în cunoașterea evoluției politico-diplomatice îl au culegerile de documente, care însă, apreciază just autorul, trebuie critic folosite datorită caracterului lor selectiv și subiectiv; sursele publicate nu pot deci cu nici un chip reprezenta un „înlocuitor” total al muncii de cercetare în arhive.

Autorul atenționează de asemenea asupra importanței pe care a acordat-o unei variate game de surse privitoare la viața social-economică și politică specifică fiecărui stat în parte; el constată că bogăția acestor surse este considerabilă în cazul țărilor cu regimuri parlamentare, liberale (dezbateri parlamentare, statistici, presă etc.).

Cel de-al doilea și cel de-al douăzecelea (ultimul) dintre capitole sînt consacrate situației generale a Europei în anii care delimitează cronologic perioada studiată: 1830 și, respectiv, 1880. Aceste părți ale lucrării se constituie în ceea ce am putea numi considerații introductive și, respectiv, concluzii. Sînt avute în vedere aspecte demografice, social-economice, dar atenția autorului este preponderent concentrată asupra evoluției regimurilor politice și a situației diplomatice și politico-teritoriale, precum și asupra rolului jucat de marile personalități ale timpului asupra destinului contemporanilor lor: „The period of European history covered by this book was [...] considerably affected by the lives of Meternich, [...] of Palmerston [...] and of Thiers”. Perioada de istorie europeană acoperită de această curte a fost (...) considerabil afectată de viețile lui Meternich, [...] lui Palmerston [...] și lui Thiers”. A treia Republică așa cum exista ea în 1880 este socotită a fi „... a synthesis of the several régimes which had ruled in Paris since 1789” („... o sinteză a diferitelor regimuri care au exercitat conducerea la Paris din 1780”). Marea Britanie, aflată în 1830 „on the eve of great political and social change” („în ajunul unei mărețe schimbări politice și sociale” — p. 25) avea să ajungă după 50 de ani în pofida prosperității sale, “strikingly,

isolated from Bismarck's Europe” („frapant de izolată de Europa lui Bismarck”). Situația Italiei nu se înfățișa, de asemenea, deosebit de pronunțătoare în acel 1880. La două decenii după „Risorgimento”, cu un sistem parlamentar „narrow and corrupt” („mărginit și corupt”) și acceptată „in silă” („grudgingly”) ca mare putere, tinăra Italie se afla în „norocul dezamăgirii” („in the mood of the disillusionment” — p. 440). Imperiul habsburgic supraviețuise cu greu unei jumătăți de secol bogată în conflicte externe și frământări interne. În 1830 Austria mai deținea încă înflăcările în lumea germană. 50 de ani mai târziu, ea nu reușea să-și redobîndească prestigiul pierdut în 1859 și 1866. Prusia Hohenzollernilor devenise în ianuarie 1871 Imperiul german (“a special creation of Bismarck”), o uriașă forță economică, politică și militară. Rusia Romanovilor căuta în aceeași vreme să se afirme ca o campioană a penslismului, dar structurile sale erau departe de a fi modernizate spre sfîrșitul „tristei și dezamăgitoare domnii a lui Alexandru II” (p. 441).

Referindu-se la mișcarea de idei din epocă, H. Hearder argumentează acele teze care plasează originile regimurilor fasciste și comuniste, precum și a ideologiilor lor, în secolul al XIX-lea, într-o perioadă anterioară anului 1880. Astfel, autorul consideră, pe bună dreptate, că brutalitatea loviturii de stat a lui Ludovic Napoleon (1851), existența a ceea ce virtual era o poliție politică în Rusia țaristă, anumite scrieri ale lui Fichte și Hegel, precum și disprețul junkerilor față de evrei și polonezi sînt tot atîtea premise ale totalitarismului de dreapta. În același timp scrierile lui Saint-Simon, Blanc, Proudhon și mai ales ale lui Marx au pregătît ideologic evoluția comunismului în veacul următor (p. 442).

Firește cele două capitole, introductiv și, respectiv, de concluzii, asupra cărora ne-am permis să insistăm în rîndurile de mai sus, sînt doar „învelișul” unui „miez” interesant și bogat în idei. Capitolele distincte sînt consacrate dezvoltării industriei (p. 68—91), agriculturii și comerțului (p. 92—112), structurilor sociale, cu referiri speciale la situația maselor (p. 113—141) și la „stilul de viață” al clasei conducătoare (p. 142—152), educației, învățămîntului, științei și religiei (p. 381—411), literaturii și artei (p. 412—437). Anterior abordării tuturor acestor aspecte fundamentale ale devenirii Europei, autorul socotește necesar să insiste asupra problematicei evoluției ideilor politice (p. 40—67), chestiune redezbătută în capitolul final. Ideile și doctrinele politice sînt subtil înfățișate în devenirea și conexiunea lor, fiind raportate la evoluția politică și socială, autorul relevînd însă faptul că „mișcarea de idei

nu era călăuzită de reguli precise" (p. 41). Impactul acestor idei se manifesta diferit în timp. Astfel influența gândirii lui Marx s-a făcut simțită mai târziu, în timp concepțiile lui Treitschke au exercitat un ecou imediat, mai ales asupra clasei conducătoare germane. Marile schimbări politico-teritoriale ale Europei secolului al XIX-lea, unificarea Italiei și a Germaniei, la care au concurat diplomația, războiul și revoluția, au avut drept temei o mișcare de idei, uneori incoerente și chiar contradictorii, a căror esență era auto-determinarea națională și necesitatea edificării statului național ale cărui hotare să corespundă cât de cât realităților etnice. Originile acestei mișcări de idei, arată H. Hearder, se află în Evul Mediu în Renaștere, dar evoluția lor a fost frînată în secolele al XVII-lea și mai ales al XVIII-lea, iluminismul fiind definit ca o „mișcare cosmopolită”, această stare de lucruri modificându-se abia Revoluția Franceză. Secolul al XIX-lea a impus acele premise care conferă coerență unei mișcări naționale, și anume comunitatea de aspirații, limbă, cultură, religie și de teritoriu, cel puțin două din aceste cinci elemente de unitate fiind socotite ca neapărat necesare pentru izbînda unei cauze „naționale”. Cînd toate cele cinci elemente au fost întrunite (ca în cazul Italiei, Irlandei și Poloniei) s-au dezvoltat mișcări naționale puternice, de neînrînit. Mișcarea panslavă nu a dus însă la un stat „panslav”, elementul lingvistic nedovedindu-se suficient (de altfel fiecare limbă slavă are statutul ei bine definit); „în contrast, the Rumanians possessing a very individual language and living in a reasonably compact area formed a nation state in the teeth of opposition from their old sovereign, the Ottoman sultan, and from two of the Great Powers” („dimpotrivă, românii posedînd o limbă proprie și trăind într-un teritoriu îndeajuns de compact au întemeiat un stat național în pofida opoziției vechiului lor suveran, sultanul otoman, și a două din Marile Puteri” — p. 42).

În continuarea demersului său, H. Hearder realizează complexitatea acelor personalități ale căror opere au dat profilul gândirii politice în veacul trecut: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Thomas Hill Green, Giuseppe Mazzini, Heinrich von Treitschke, John Stuart Mill, Jeremy Bentham, Alexis de Tocqueville, contele de Saint-Simon, Robert Owen, Charles Fourier, Victor Prosper Considérant, Louis Blanc, Karl Marx, Friedrich Engels.

Așadar, conform lui H. Hearder, ideile politice sînt cele care au stat în spatele marilor prefaceri politice și a schimbărilor teritoriale, analizate într-un capitol distinct, „Diplomație și războaie”. Autorul are rezerve în legătură cu faptul că îndelungata perioadă de pace ce a urmat războaielor napoleoniene

s-a datorat „prevederilor realiste” ale tratatelor din 1815. Intervențiile unor puteri în Italia, Spania sau Grecia, războiul ruso-turc din 1828 nu sînt socotite conflicte majore, iar Războiul Crimeii nu a tulburat pacea în Occident. Apusul Europei a cunoscut războiul abia în 1859, conflictul franco-austriac fiind urmat apoi de războiul ducatelor (1864), „războiul fratricid” (1866) și cel franco-german (1870). Ca durată au fost însă războaie scurte și localizate, chiar dacă implicațiile lor au fost majore. Chiar și în spinoasa problemă orientală negocierile au avut un rol însemnat, lucru care îl determină pe autor să afirme: „Perhaps no century since the fall of the Roman Empire has been so peaceful as that between 1815 and 1914” („Poate nici un secol de la prăbușirea Imperiului Roman nu a fost atît de pașnic ca acele dintre 1815 și 1914” — p. 154). Afirmația, adaugă autorul nu privește decît Europa, în afara ei desfășurîndu-se cele mai teribile conflicte ale secolului al XIX-lea: războiul civil american (1861—1865) și războiul nimicitor dus contra Paraguayului de vecinii săi (1865—1870). Considerăm, totuși că evoluția unor conflicte europene a fost cîmplită, exemplul cel mai convingător fiind, firește, cel al războiului franco-german din 1870—1871.

O altă trăsătură specifică a epocii a fost preponderența diplomației în preocupările marilor oameni de stat (Metternich, Palmerston, Bismarck) în raport cu problemele interne. Există o „înțelegere” față de aspirațiile partenerului de negocieri, iar contactele între guverne erau constante. În același timp se accentuează „profesionalizarea” serviciilor diplomatice și a Ministerelor de Externe.

Drept această „machinery of diplomacy”, H. Hearder afirmă admirativ: „Rarely had it worked so well before. Never has it worked so well since” („Rar a mai funcționat atît de bine înainte. Niciodată nu a mai funcționat atît de bine după aceea”). Și totuși această „mașinărie diplomatică” înregistrează „fisuri”, apreciază autorul. Acestea survin atunci cînd războaie scurte, de agresiune, promit mari beneficii agresorilor. De fapt războaiele din 1859 și din 1870 au fost privite de Cavour și, respectiv, de Bismarck, ca adevărate izbînzii diplomatice.

H. Hearder acordă spații importante originii diplomatice conflictelor ce au jalonat evoluția politică a Europei anilor 1830—1880, precum și implicațiilor acestora, inclusiv pe plan ideologic. Astfel deosebirea majoră între războiul Crimeii și cel franco-austriac din 1859 constă în faptul că, în cazul primului, „nici unul din guvernele care luptau în 1854 nu pretindeau că luptă pentru ideologia modernă a naționalismului”; în 1859 însă, atît Franța, cît și Piemontul, afirmau public că luptă pentru „principiul naționali-

tății" (p. 166). Războiul din 1866 a fost socotit un „război civil în Germania”, el reprezentând un capitol al istoriei interne a Germaniei (p. 168), afirmație pe care o socotim discutabilă. Războiul franco-german din 1870 este pe bună dreptate considerat ca cel mai bogat în consecințe dintre toate conflictele între Marile Puteri în perioada analizată. H. Hearder respinge însă teza conform căreia Bismarck ar fi dorit neapărat războiul în 1870: cancelarul de fier s-ar fi mulțumit și cu prezența unui Hohenzollern pe tronul Spaniei, uriaș avantaj politic pentru Prusia, care ar fi putut fi speculat în perspectivă.

Conceptului de „Concert al Europei” îi sînt rezervate cîteva considerații interesante. Originea lui este atribuită alianței Puterilor împotriva lui Napoleon I, și a dăinuit după 1815, incluzînd și Franța; el mai era folosit în 1880, cînd Gladstone se străduia „să dea ideii o nouă viață”. Prin prisma acestui concept sînt privite de altfel criza belgiană (1830), problema orientală cu cîteva din componentele ei (criza greacă și cea egipteană, războiul ruso-turc din 1877—1878, crizele balcanice etc.).

Un alt concept important desbătut în lucrare este cel al „echilibrului puterilor”, principiu important în relațiile internaționale în întreg secolul al XIX-lea (1815—1914), dar întrucîtva mai „adecvat” anilor 1815—1879 (sistemul de alianțe ulterior acestei date tinzînd „să păstreze pacea pe calea impunerii terorii”).

H. Hearder se oprește apoi asupra specificului dezvoltării principalelor state: Franța, „încă seră a ideologilor” (p. 187—215), Marea Britanie „izvor al industrializării” (p. 216—239), Germania, unificată prin „fier și sînge” (p. 210—268), Austro-Ungaria, „un trist anacronism” (p. 309—323) Rusia și Polonia, „societăți în chinuri” (p. 324—341), Imperiul otoman „omul bolnav” și statele balcanice (p. 342—351). Belgia, Olanda și Elveția sînt privite ca „experimente în modernizare” (p. 295—308).

Un capitol distinct este consacrat „Europei și Lumii”. Între 1830—1880 Europa au trimis în afara ei „armate și negustori, misionari și produse industriale”. Și din acest punct de vedere perioada este idealizată de autor: atunci europenii ar fi dovedit „o sublimă încredere” în propriile forțe pe care rareori o avuseseră anterior și „niciodată după aceea” (p. 380).

În cele ce urmează ne vom referi foarte pe scurt la reflectarea istoriei românilor în cartea lui H. Hearder. Cum arătăm, mai sus, autorul sublinia caracterul unitar al limbii române și al teritoriului locuit de aceștia, bine delimitat geografic (p. 12). Principatele dunărene ale Moldovei și Valahiei, care aveau să constituie „cea mai mare parte a României moderne” se aflau sub suzeranitatea sultanului, dar din vremea țarinei Ecaterina cea Mare, Rusia „revendica drepturi speciale de intervenție”. Imperiul rus ocupa de altfel Principatele între 1828—1834. În acești ani, apreciază H. Hearder, s-ar situa începuturile mișcării naționaliste moderne românești (p. 343—344). Principatul țel („aim”) al Principatelor era unirea lor sub un domn ales, avînd însă de înfruntat „opoziția austriacă și turcă”, precum și „indoielile britanice”. Colonelul Alexandru Cuza, un „idealist” a promovat „o politică radicală în favoarea țăranilor”. Sub conducerea lui, în 1862, Principatele au luat denumirea de România (denumire a cărei recunoaștere, adăugăm noi, Marile Puteri nu s-au grăbit să o facă). După abdicarea forțată a lui Cuza, coroana a fost încredințată lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, act admis de sultan. Tratatul de la Berlin a recunoscut independența României, care, de altfel, nu încetase o clipă a fi autonomă și raporturile cu Imperiul Otoman. Autorul se referă foarte pe scurt și la existența în cuprinsul Imperiului habsburgic a Transilvaniei și a unei populații românești (p. 33). Pentru „a face poporul să uite evenimentele din 1848”, Francisc Iosif este de acord să pună capăt „completei separări ungare” Croația-Slavonia și Transilvania urmau să nu mai depindă de Ungaria, ci să formeze țări cu un statut egal cu cel al Ungariei însăși (p. 320—321).

În cele înfățișate mai sus nu ne-am propus, firește, decît să înfățișăm critic cîteva din ideile și tezele cele mai interesante ale lucrării. Concluzionînd, putem afirma că această ediție a cărții profesorului Harry Hearder reprezintă o certă reușită din punct de vedere științific. O serie de judecăți de valoare formulate în lucrare pot fi socotite discutabile, dar relevanța, logica, sobrietatea, spiritul de sinteză întemeiat pe o detaliată cunoaștere a izvorului istoric sînt principalele trăsături ale demersului științific al autorului. Considerăm că toate acestea ar justifica traducerea și publicarea acestei cărți într-o versiune românească, care să o facă astfel accesibilă unui cerc cît mai larg de cititori.

Sever-Mircea Catalan

TACŪ'S-SELMÂNÎ, *Tarihnâme* (Cartea istoriei), editat de Ismail Aka, Türk Tarih Kurumu Basimevi, Ankara, 1988, 136 p.+175 p. fotocopii.

Cronica *Cartea istoriei* nu este inedită. Încă din 1956 ea a fost editată (traducere și comentariu) de orientalistul Hans Robert Roemer: *Šams al-Husn, Eine Chronik vom Tode Timurs bis zum Jahre 1409 von Tac as-Salmānī. Persischer Text in Faksimile (Hs. Lala Isma'il Efendi 304)*, Wiesbaden (Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission, Band CIII), ediție care a fost recenzată de Jan Rypka în „Der Islam”, vol. 33, 1958, nr. 3, p. 348–351. Actuala ediție datorată cunoscutului specialist în istoria medievală a Asiei mici și centrale, Ismail Aka, cuprinde o prefață (*önsöz*) și o introducere (*giriş*, p. 4–8) urmată de traducerea în limba turcă a cronicii (p. 9–114). Lucrarea se încheie cu o bibliografie, un index și, ceea ce este foarte util pentru specialiști, fotocopia de o calitate excepțională a întregului manuscris. Ca și predecesorul său german, I. Aka a folosit manuscrisul complet din biblioteca Süleymaniye, fondul Lala Ismail Efendi nr. 304, adăugând însă ediției sale numeroase precizări și completări care facilitează asimilarea conținutului cronicii. Ediția beneficiază de 272 note în care sînt specificate și confruntate afirmațiile din alte cronici persane contemporane și diferențele de lectură față de ediția H. R. Roemer.

Se cunosc puține date asupra vieții cronicarului care și-a elaborat probabil lucrarea la o vîrstă avansată deoarece în 1386 este menționat într-o misiune diplomatică din partea muzaferidului Bayezid Luristan către conducătorul din Kirman, Ahmed, fiul lui Șah Șucă (1384).

În cursul unei întruniri a divanului la Herat în septembrie 1410 — în conformitate cu mărturia cronicarului Fasihi — suveranul timurid Șah Ruh ar fi dorit redactarea unei cronici într-o limbă populară, accesibilă, a evenimentelor din vremea lui Timur Lenk. Sursa principală trebuia să o constituie amintirile personale ale lui Șah Ruh care fusese numit de Timur încă din 1397 conducător al provinciei Horasan.

Același cronicar menționează numele lui Selmani în cadrul unor evenimente din cursul anului precedent sub forma Hacı Siraceddin-i Selmani ca fiind implicat într-un complot de palat, care s-a finalizat cu pedepse aspre. Identificarea foarte probabilă a lui Siraceddin cu Taceddin face mai plauzibilă situația de cronică oficială nefinalizată și dorința explicită exprimată la scurt timp de Șah Ruh de a se elabora o nouă

cronică. Cert este faptul că Selmani nu a reușit să-și termine treaba pentru care fusese angajat. Din același motiv titlul cronicii a fost atribuit, așa cum menționează copia manuscrisă stambuliotă în ultima sa pagină, de copistul ei Muhammed B. Imam el Bursevi în 1580 care indică ca autor pe „răposatul Hacı Tac-i Selmani” (p. 114). Într-o traducere arabă din veacul al XVIII-lea titlatura cronicii apare sub forma „Şemsü'l-Hüsün”.

Pînă în prezent se cunosc trei copii ale manuscrisului, din care două incomplete: unul la British Museum (or. 159) și celălalt la Istanbul în biblioteca Fatih (nr. 4305).

Predecesorii lui I. Aka care au cercetat perioada sub aspect istoriografic: W. Barthold, W. Hinz, F. Tauer și au cunoscut manuscrisul londonez sau stambuliot nu au făcut precizări suplimentare asupra calității cronicii și a autorului, cu excepția identificării originii acestuia în orașul Isfahan.

Deși lucrarea relatează în primul ei capitol (dedicat cauzelor redactării acestei opere) despre sosirea lui Șah Ruh la 29 aprilie 1410 în regiunea Maveräünnehr, în realitate acoperă în detaliu cronologic doar perioada anilor 1404–1409. Anii extremi reprezintă intervalul dintre ultima campanie organizată de Timur în India în cursul căreia și-a pierdut viața și capturarea prințului moștenitor timurid Halil, fiul lui Miranșah, de beilul Hudaýdád, care susținea candidatura prințului Muhammed Cibangir la moștenirea timuridă. Știre sosită la curtea lui Șah Ruh din Samarcand la 29 martie 1409.

Prin aderența la „histoire bataille”, carența cvasitotalitară a cronicilor orientale medievale, cronică lui Selmani se identifică în conținut cu operele istoriografilor clasici ai lui Timur Lenk, Nizameddin Șâmi și Șerefeddin Yezdi. Prin stil și limbaj (probabil denaturat de copistul din secolul XVI) Selmani poate fi comparat cu cel mai mare istoric al epocii, Hâfiz Abru (+ 1430).

Cele 86 de capitole — de dimensiuni extrem de variate — relatează cu precădere jurnalele campaniilor lui Timur și Șah Ruh indicînd cu minuțiozitate modul de organizare al expedițiilor, etapele, direcția deplasărilor, itinerariile avangărzilor, participanții ca aliați sau dușmani, desfășurarea luptelor, organizarea vînatărilor, primirea solilor și a informațiilor din tabăra inamică, pînă la detalii surprinzătoare despre armament, vestimentație, obiceiuri alimentare, etc. Nu lipsesc știrile despre ceremonialul de la curtea suveran-

nului, informațiile etnografice, datele demografice, astronomice și ecologice. Mult mai sumare sînt informațiile despre relațiile internaționale din zonele adiacente statului timurid. Rare mențiuni despre suveranii din Egipt, Kîpceak, Trebizonda.

În încheiere nu dorim decît să mulțumim

profesorului Ismail Aka pentru calitate^a inițiativei sale deoarece ar fi mai mult decît superfluă o reiterare a importanței cronicilor persane pentru istoria Orientului.

Nagy Pienaru

BULETIN BIBLIOGRAFIC

Izolarea progresivă a României în trecutul apropiat a sârșit prin a bloca aproape toate contactele științifice ale istoricilor români cu colegii lor străini; schimburile de publicații au întâmpinat dificultăți tot mai sporite astfel că, în ultimii ani, lucrări și periodice de specialitate apărute peste hotare și cuprinzând de multe ori surse sau studii privind istoria României au rămas necunoscute specialiștilor români. O încercare făcută acum aproape trei decenii de a publica în „Revista de istorie” un buletin bibliografic avînd drept obiectiv semnalarea, în primul rînd, a contribuțiilor publicate în străinătate la cunoașterea istoriei românești, a eșuat în urma interdicției impus de autorități sub pretextul opririi „popularizării” unor lucrări care ar fi vehiculat idei sau interpretări diferite de doctrina oficială.

În condițiile noi, de după revoluția din decembrie 1989, cînd România a început să se reintegreze marilor circuite culturale, istoriografia noastră resimte acut necesitatea informării și dialogului. Buletinul bibliografic, a cărui publicare începe cu numărul de față, încearcă să răspundă acestei necesități. Date fiind împrejurările în care s-a aflat țara noastră, buletinul va încerca alături de informarea curentă, și o recuperare — evident incompletă — a literaturii străine de specialitate începînd din anul 1985.

Contribuțiile mai importante semnalate în buletin vor face obiectul unor recenzii în paginile acestei reviste.

Buletinul de față constituie un început în vederea întocmirii unei bibliografii sistematice a lucrărilor străine privind istoria României.

Redacția „Revistei istorice” adresează un stăruitor apel istoricilor români în vederea realizării acestui buletin, care tinde — cum s-ar putea altfel? — spre exhaustiv. Au contribuit la alcătuirea Buletinului bibliografic: Catalan Sever Mircea, Cernovodeanu Paul, Ciocăltan Virgil, Constantiniu Florin, Cruceanu Lucian, Denize Eugen, Dușu Tatiana, Murgescu Bogdan, Papacostea Șerban și Pienaru Nagy.

redactor de rubrică: Nagy Pienaru

I. LUCRĂRI GENERALE, ENCICLOPEDII, DICȚIONARE

ARMBRUSTER, ADOLF, *Romania and Transylvania before 1918. Historical Perceptions and Attitudes toward the Hungarian Population*, în „Buletinul Bibliotecii Române (din Freiburg i.Br.). Studii și documente românești”. Volum jubiliar (1949—1989), serie nouă, XV (XIX), 1989, p. 225—234. Evoluția statutului românilor din Transilvania și a atitudinii statelor românești față de problema transilvană, pînă la alipirea țării la România.

BOGDAN, HENRY, *Histoire des pays de l'Est. Des origines à nos jours*, Paris, Perrin, 1990, 622 p. Amplă sinteză istorică, realizată de un profesor de învățămînt secundar, autor și al unei *Histoire de la Hongrie* (Presses Universitaires de France Paris, 1966). Capitolele consacrate istoriei poporului român reiau vechi clișee, infirmate de cercetarea istorică obiectivă: limba română s-ar fi format în Balcani (p. 17); teoria continuității daco-romane la nord de Dunăre ar fi lipsită de „seriozitate” (p. 41). Inocenție Micu ar fi „adevăratul părinte al cuvîntului român prin care desemnăm — susține autorul — pe cei care au fost numiți pînă în secolul al XVIII-lea *valahi*” (p. 124). Numeroase greșeli de cronologie. Lucrare grevată de opțiunile politice ale autorului.

HOLBAN, EUGEN ȘT., *Figuri basarabene. Culegere de date biografice*, Editura Căpriana, Paris, 1990, 68 p. Scurt dicționar de personalități basarabene.

IORGA, NICOLAE, *Considerazioni generali sugli studi storici*, traduzione di Bianca Valota Cavalotti, Edizioni Unicopli, Milano (Centro Italo-Romano di Studi Storici. Centro di Studi sull'Europa Orientale. L'Oriente Europeo. Studi e saggi), 1988, 356 p. Traducere întocmită după ultima ediție românească a *Generalităților cu privire la studiile istorice*; largă introducere a îngrijitoarei ediției.

„Revista istorică”, tom II, nr. 7—8, p. 453—468, 1991

JESÚS, PARDO, *Conversaciones con Transilvania (Viaje a través de quince siglos)*, Madrid, 1988, 377 p. Lucrarea este o istorie a României pînă în 1965, pornind de la problema Transilvaniei. Se bazează pe o bogată bibliografie și pe cunoașterea directă a țării noastre de către autor.

KOSÁRY, DOMOKOS, *The Idea of a Comparative History of East Central Europe: the Story of a Venture*, în vol. *Historians as Nation-Builders. Central and South-East Europe*, ed. by D. Deletant and H. Hanack, London, 1988, p. 124—138. Cuprinde și referințe la raporturile istoriografice româno-ungare.

Kratkaia istoriia Rumîniî. S drevneișih vremen do nașih dnei (Scurtă istorie a României. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre), sub red. lui V. N. Vinogradov, Edit. „Nauka”, Moscova, 1987, 542 p. Sinteză de istorie a României.

LOZOVAN, EUGEN, *Les Roumains orientaux du Dniestr à Vladivostok (XIe—XXe siècles)*, în vol. *Études roumaines et aroumaines*, sous la rédaction de Paul H. Stahl, Paris—Bucarest, 1990, p. 75—82 (Sociétés européennes, 8). Considerații sumare cu privire la românii de la răsărit de Nistru.

LE MARCHAND, G., *Stanovlenie evropeiskih naŭii* (Formarea națiunilor europene), în „Voprosi Istorii”, 1989, nr. 2, p. 42—59. Autorul, profesor la Universitatea din Rouen, dă o privire de ansamblu asupra procesului de constituire a națiunilor europene, datele ilustrative referindu-se și la cea română.

ŠPIDLIK, S. J. TOMAŠ, *The Spirituality of the Christian East: A Systematic Handbook*, Kalamatov: Cistercian Publications (Cistercian Studies Series, 79), 1986, 473 p. Este trad. engleză a volumului aceluiasi autor: *La spiritualité de l'Orient chrétien*, Roma, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 1978. Prezentare sistematică a spiritualității ortodoxe, în 13 capitole („Surse”, „Viața întru Dumnezeu”, „Viața de Apoi”, „Cosmologia spirituală”, „Sociologia spirituală”, „Praxis-ul negativ”, „Fuga din lume și renunțarea la trupească”, „Războiul spiritual”, „Purificarea de pasiuni”, „Praxis-ul pozitiv”, „Rugăciuni”, „Contemplația” și „Concluzii”); bibliografie tematică selectivă. (rec. în „Speculum”, 63, 1988, nr. 2, p. 476—478).

TOPOLSKI, JERZY, *An Outline History of Poland*, Warsaw, 1986. Sinteză cu referințe și la interferențele istoriei polone cu cea românească.

URAS, ESAT, *The Armenians in History and the Armenian Question*, english translation, Ankara, 1988, 550 p. Referiri și la armenii din România.

Velikaia Otecestvennaia Voina 1941—1945. Slovar-spravocnik (Marele Război de Apărare a Patriei 1941—1945. Dicționar-Îndreptar) sub redacția generalului-locotenent dr. M. M. Kirian, ed. a 2-a, Edit. pentru literatura politică (Izpolit), Moscova, 1988, 559 p. Articole și date despre operațiile militare desfășurate pe teritoriul României: Uman—Botoșani, Iași—Chișinău etc.

II. IZVOARE

AHMET, UĞUR, *Kemal Paşa zade'nin VIII. Defteri* (Defterul VIII al lui Kemal Pașa-zade), în IX. *Türk Tarih Kongresi Ankara: 21—25 Eylül 1981*, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 797—806. Autorul prezintă conținutul ultimului volum din opera cronicarului turc Kemal Pașa-zade (1468—1534) cuprinzînd perioada lui Bayezid II (1481—1512). Într-un extras din cronica se menționează sub anul 1484 poziția și dimensiunea Cetății Albe care cuprinde 20.000 case din care în urma cuceririi au fost transferate o jumătate prin *sürgun* la Istanbul unde au fondat un cartier (*mahala*).

BALARD, MICHEL, *Péra au XIVe siècle. Documents notariés des Archives de Gênes*, în vol. *Les Italiens à Byzance*, Édition et présentation de documents par Michel Balard, Angeliki E. Lasou et Catherine Otten-Froux, Paris, 1987, p. 9—87. Mențione a Vicinei din 1332 în legătură comercială cu Pera.

BORAWSKA, TERESA și JANUSZ MALLEK, *Eine polnische Algeordneninstruktion aus dem Jahre 1562*, în „Zeitschrift für Ostforschung”, 36, 1987, nr. 1, p. 61—74. Memoriu al nobilimii din Polonia Mică; informații cu privire la acțiunea militară a lui Despot în Moldova.

CHIRIAC, VLADIMIR, *Deschiderea spre tezaurul valorilor naționale*, în „Nistru”, 1990, nr. 4, p. 96—100. Discuție despre soarta unor manuscrise și cărți vechi moldovene ajunse în diverse biblioteci și arhive din U.R.S.S., între ele și *Dioptra* lui Filip Filosoful „care a aparținut bibliotecii lui Ștefan cel Mare și are, probabil, un autograf al acestuia”, manuscris în Biblioteca „A. Ștefanic” a Academiei de Științe a Republicii Ucrainene.

CRITOBULI IMBRIOTAE, *Historiae*, recensuit Diether Roderich Reinsch, Berolini et Novi Eboraci, Walter de Gruyter, 1983, VI + 114 + 267 p. + 7 table (Corpus fontium historiae byzantinae, vol. XXIII, Series Berolinensis). Nouă ediție a lucrării istoricului bizantin întemeiată pe manuscrisul autograf al lui Critobul descoperit la Topkapi Sarayı.

CYNARSKI, STANISLAW, *Avvisi z Polskiz lat 1554—1590*, (Avvisi referitoare la Polonia din 1554—1590), în „Odrodzenie, Reformacja w Polsce”, XXXIII, 1988, p. 81—89. E semnalat și un manuscris din arhivele Vaticanului referitor la Moldova în 1568 (rez. fr.).

GEMIL, TAHSIN, *Yeni Belgelere Göre „Halil Paşa Yurdu” ve „İki Saat” İlk Arazı* (Noi documente privind zonele „Cele două ceasuri” și „Halil Paşa”), în *IX Türk Tarih Kongresi, Ankara: 21—25 Eylül 1981*, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 1011—1020. Sînt publicate și analizate cîteva documente turcești inedite privind evoluția penetrației unor populații tătare în Basarabia în secolele XVII și XVIII. Sînt rectificate rezultatele unor cercetări anterioare întreprinse de G. I. Năstase și V. Mîhordea.

Die Hauptinstruktionen Clemens VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592—1605, Bd. I—II, Im Auftrag des Deutschen Historischen Instituts in Rom. bearbeitet von Klaus Jaitner, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1984, CCLXXVIII + 1040 p. Date noi cu privire la politica orientală a papalității la planurile de cruciată, alianța cu Persia, la Cazaci și Tătari, la Moldova, Țara Românească și Transilvania în cadrul marilor proiecte și acțiuni antiotomane din vremea lui Mihai Viteazul.

Iz istorii Velikoi otecestvennoi voini. Nakanune voini (1941) (Din Istoria marelui Război de Apărare a Patriei. Ajunul războiului, 1941), în „Izvestiia T. K. K.P.S.S.”, 1990, nr. 5, p. 180—223. Documente de arhivă, între care telegrama din 2 iunie 1941 privind datele culese de agentura forțelor de grăniceri sovietici din R.S.S. Moldovenească despre pregătirile și zvonurile de război din România și declarația redactată în prizonierat de mareșalul Ion Antonescu (6 ianuarie 1946) privind discuțiile sale cu Hitler în vederea campaniei din Est.

MARIENBURG, LUCAS IOSEPH, *Geographie des Grossfürstenthums Stebenbürgen*, Nachdruck mit einer Einführung, Insg. von Ernst Wagner, Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1987, XI + VIII + 248 + 450 + 3 p. (Schriften zu der Landeskunde Siebenbürgens. Ergänzungssreihe zum Siebenbürgischen Archiv, hrsg. vom Arbeitskreis für siebenbürgische Landeskunde E. V., Bd. 12). Reeditare fotografică a unei importante descrieri a Transilvaniei apărută în 1812 la Sibiu.

MÉNAGE, V. L., *On the constituent element of certain sixteen-century ottoman document*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies”, XLVIII, 1985, partea 2, p. 283—304. Studiu fundamental asupra diplomatiei otomane din veacul al XVI-lea. Sînt analizate cu atenție recente publicații de documente otomane care includ informații privind țările române.

Ministerul Afacerilor Externe al U.R.S.S. *Gog krizisa 1938—1939. Dokumenti i materialt* (Anul de criză 1938—1939. Documente și materiale), vol. I—II, Moscova, Politizat, 1990, 555 + 431 p. Culegere de documente sovietice, germane, engleze, poloneze etc. privind relațiile internaționale în perioada 29 septembrie—4 septembrie 1939. Un mare număr de documente din arhiva M. A. E. sovietice sînt tipărite acum pentru prima dată.

ÖZTÜRK, CEMİL, *113 Yıl Önceki Bir Türk Heyetinin Macaristan Gezisi* (Călătoria în Ungaria a unei delegații turcești în urmă cu 113 ani), în „Tarih ve Toplum”, XIV, 1990, nr. 83, p. 52—54. Autorul publică fragmente din jurnalul de călătorie (editat în lb. ungară și turcă încă din secolul trecut) a unei delegații de prietenie care a plecat din Istanbul la 19 aprilie 1877. Călătorii s-au deplasat cu vaporul pînă la Varna apoi cu trenul, corabia și din nou cu trenul, ajungînd la Timișoara la 26 aprilie 1877.

PHILIPPI, PAUL, *Ein Moldauer 1532 als Bibelübersetzer?* în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 13 (84), 1990, nr. 1, p. 19—22. Se reeditează scrisoarea din 1532 care semnalează prezența unui cărturar din Moldova la Wittenberg și intenția sa de a traduce scrierile paulinice în română, polonă și germană.

QUIRINI POPLAWSKA, DANUTA, *Korespondencja dotycząca Polski w zbiorach Horeneckiego Archiwu di Stato i jej kolekcje* (Correspondența referitoare la Polonia în fondurile Arhivei de Stat din Florența și în colecțiile ei), în „Odrozenie i Reformacja w Polsce”, XXXIII, 1988, p. 125—136. Între altele sînt semnalate izvoare privitoare la campania lui Jan Zamoyski în Moldova și la instalarea în domnie a lui Ieremia Movilă (rez. fr.).

QUIRINI-POPLAWSKA, DANUTA, *Korespondencja Sebastiana i Valeria Montelupich (1576—1609)* (Correspondența lui Sebastian și Valerio Montelupi, 1576—1609), Polska Akademia Nauk, Wrocław, Warszawa. Kraków. Gdansk. Kodz, 1986, 180 p. Sînt publicate 164 de scrisori inedite ale ambasadorilor toscani (Archivio di Stato Firenze, Fondo Mediceo) la curtea regelui Poloniei, din care circa 130 privesc ultimul deceniu al sec. XVI; Numeroase știri noi privind evenimentele din Moldova, Țara Românească și Transilvania cît și competiția dintre poloni, habsburgi și osmani pentru dominație la nordul Dunării de Jos.

SEVENÇLI, EFDAL, *Tarih-i Felh ve Yusuf Bin Abdullah* (Cronica cuceririi și Yusuf bin Abdullah), în „Tarih Toplum”, III; 1986, nr. 1, p. 57—59. Autorul prin analiza conținutului acestei cronici și a unui pasaj din cronica lui Kinali-zade Hasan Çelebi (*Tezktretü's-Şuara*, ed.

Ibrahim Kutluk, Ankara, 1978, p. 536—537) ajunge la concluzia că lucrarea a fost scrisă de Jusuf. b. Abdurah din Manisa, la începutul sec. XVI, fiind dedicată prințului Mahmud, fiul lui Bayezid II. Cele două cronici menționate conțin informații privind țările române.

SÜSLÜ, AZMI, *Sefaretnâme de Seyyid Mehmed Emin Vahib Efendi* (Jurnalul de călătorie a lui Seyyid Mehmed Emin Vahib Efendi) în „Belleten”, L, 1986, nr. 196, p. 127—167. Este publicat jurnalul de călătorie al lui S. Mehmed Emin Vahib Efendi prilejuit de misiunea diplomatică întreprinsă de acesta la Paris. Diplomatul a părăsit Istanbulul la 17 decembrie 1806 (p. 128), trecind pe la începutul anului următor fluviul Dunărea în preajma cetății Ada Kale. Sînt descrise orașul și fortăreața Timișoara (p. 131—132). Jurnalul este publicat în lb. fr.

TODOROV, NIKOLA, VELKOV, ASPARUH, *Situation démographique de la Péninsule balkanique (fin du XVe s. — début du XVes.)*, Ed. de l'Academie Bulgare des sciences, Sofia, 1988, 293 p. + 1 harta. Autorii analizează și editează integral un registru fiscal (*cizye defteri*) cuprinzînd impozitele plătite de populația nemusulmană din Imperiul Otoman din 1490—1491 (și anii ulteriori). Defterul conservat la Biblioteca Kiril și Metodieu — secția orientală — cota OAK 214/5 — tipărit în caractere arabe (p. 39—228) și traducere franceză (p. 229—293) conține informații demofiscale privind Dobrogea (sangeakul Silistra) și vlahii sud-dunăreni.

WOODHEAD, CHRISTINE, *Tâ'iki-zâde's şehname-i hümayun. A history of the Ottoman campaign in to Hungary 1593—1594*, Berlin, 1983, VII + 421 p. (Islamkundliche Untersuchungen, Bd. 82). Important izvor cu referințe și la conflictul Porții otomane cu Țara Românească.

WOSJAN WLADYSŁAW, *Die Nuntiaturs des Annibale di Capua in Polen von 1586 bis 1591 im Spiegel seiner Briefe*, „Zeitschrift für Ostforschung” 35, 1986, 3, p. 346—402. Informații noi cu privire la contrareformă în Moldova, la evanșionatele politice și militare din țările române.

III. ISTORIE MEDIEVALĂ

AKGÜNDÜZ, AHMET, *Osmanlı hânedâni ve yükselme devrinin şanlı tarihi. (V). Mehmet Çelebi zamanı* (Dinastia osmană și istoria perioadei sale de creștere. V. Epoca lui Mehmed Çelebi), în „Türk Dünyası Tarih Dergi”, III, 1989, nr. 26, p. 17—20. Autorul rezumă cronologic evenimentele din vremea sultanului reunificator Mehmed I Çelebi (1413—1421). În cadrul cuceririlor acestui sultan sînt menționate sub anul 1414 construirea cetății Yerkökii (Ruşçuk) din care motiv voleyodul Țării Românești ar fi trimis haraciul și un fiu ca ostatic. Cetatea Isaceea (Asakçı) ar fi fost cucerită în 1416. Lichidarea mișcării lui Börklüce Mustafa e datată 1419 iar suprimarea Șeiului Bedreddin în 1422 (?).

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, MARIE-MATHILDE, *Sur le peşkes du Bayram envoyé à la Porte par les Principautés Roumaines (XVIe—XVIIIe siècles)*, în *A Festschrift presented to Ibrahim Artuk on the occasion of the 20th anniversary of the Turkish Numismatic Society*, Türk Numismatik Dernev, Istanbul, 1988, p. 65—86 (Între p. 79—86 este tradus în limba turcă articolul fără note). Sînt prezentate date privind finanțele imperiului otoman și evoluția dării peșkeșului care treptat din facultativă a devenit obligatorie (o instituție de drept internațional), modificîndu-și structura spre monedă lichidă în dauna produselor naturale.

ALEXANDRESCU, MARIE-MATHILDE — DERSCA, BULGARU, *Sur le Regime de la Domination Ottomane dans les Principautés Roumaines à l'Epoque Turco-Phanariote (1711, 1714—1821)*, în *IX Türk Tarih Kongresi, Ankara: 21—25 Eylül 1981*, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 1021—1036. În opinia autoarei regimul turco fanariot cuprinde două faze: prima fază (1711, 1714—1774) este caracterizată de acțiunile Porții de a anula autonomia țărilor române și de a le integra în propriul său sistem economic, amputîndu-le integritatea teritorială, cit și o intensă exploatare financiară și economică; faza a II-a (1774—1821) este marcată de elaborarea unui nou statut juridic prin emiterea unor *hatt-ı-şerif*-uri de privilegii care prevedeau obligațiile concrete, financiare și economice ale principatelor.

ANDERSON, SONIA, *An English Consul in Turkey. Paul Rycout at Smyrna 1667—1678*, Oxford, Clarendon Press, 1989, 323 p. Sînt relevante — printre altele — și legăturile consulului Rycout cu țările române (judecarea litigiilor negustorilor scoțieni de potasă în Moldova, menționarea naturii raporturilor domnilor cu Poarta suzerană, importanța bisericii ortodoxe și a donațiilor făcute de domni și boieri către mănăstirile de la Athos); unele din aspectele sus menționate sînt întîlnite și în opera scrisă a lui Rycout, folosită în parte — pentru sistemul religiei mahomedane — de Dimitrie Cantemir.

ARIKAN, ZEKI, *Hamit Sancağındaki Timar Düzenine Toplu Bakış* (Privire generală asupra sistemului timariot din sangeakul Hamid), în *IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 25 Eylül 1981*, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 879—885. Reținem

opinia autorului că sultanul Mehmed II Fatih (1451—1481) a început masiv acțiunea de a transforma posesiunile de tip *mülk* și *vakıf* în *timar* după războiul cu Moldova din 1476 (p. 880).

BALIVET, MICHEL, *Un épisode méconnu de la campagne de Mehmed Ier en Macédoine: l'apparition de Serres (1416/819 H)*, în „Turcica. Revue d'Études Turques”, XVII, 1986, p. 137—146. Autorul rectifică câteva ipoteze privind activitățile militare desfășurate de Mehmed I Çelebi în anii 1415 și 1416, plasând campania sultanală din Valahia în 819 H./1416—17. Aceeași cronologie în *idem*, *L'expédition de Mehmed Ier contre Thessalonique: converges et contradictions des sources byzantines et turques*, în *Comité International d'Études Pre-Ottomanes et Ottomanes. VIth Symposium Cambridge, 1st — 4th July 1984* (Varia Turcica IV), Proceedings edited by Jean-Louis Bacqué-Grammont and Emeri van Douzel, The Divit. Press, Istanbul, Paris, Leiden, 1987.

BELDICEANU, NICOARA, *Les Roumains des Balkans dans les sources ottomanes*, în vol. *Études roumaines et aroumaines*, sous la rédaction de Paul H. Stahl, Paris-Bucarest, 1990, p. 11—19 (Sociétés européennes, 8). Studiu întemeiat pe registrele de recensământ și pe poruncile imperiale se referă cu precădere la valahii din Semendria, Branicevo, Izvornik, Krusevac, Herzegovina, Bosnia, Albania și Moreea; discuție asupra cuvintului *eflaq*.

BELDICEANU, NICOARA și IRÈNE BELDICEANU, *Notes sur le Bir, les esclaves Tatars et quelques charges dans les pays Roumains*, în „Journal of Turkish Studies”, X, 1986 (Essays presented to Halil Inalcik on his Seventieth Birthday), p. 7—14. Originea birului ca dare a autohtonilor către cuceritorii turanici; originea termenilor de *birar*, *ilişar*, *vătămân* și *tarcan*; problema robilor tătari în Moldova.

BENKERT, ANDREA, *Die Moldau um 1241. Das Moldaugebiet in den Jahrzehnten vor dem Mongolensturm bis zur Gründung des Fürstentums*; în „Siebenbürgische Semesterblätter”, II, 1988, nr. 2, p. 190—203. Românii în Moldova în sec. XII, pe temeiul stirilor din Niketas Choniates cumanii la răsărit de Carpați, expansiunea regatului ungar și urmările invaziei tătare până la întemeierea țării.

BERINDEI, MIHNEA, *Le rôle des fourrures dans les relations commerciales entre la Russie et l'Empire ottoman avant la conquête de la Sibirie*, în vol. *Passé turco-tatar, présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, Louvain-Paris, Éditions de l'École des Hautes Études, 1986, p. 89—98. E discutată și funcția drumului moldovenesc în legăturile comerciale dintre marele cnezat al Moscovei și Imperiul otoman.

BIBIKOV, M. V., *Bolgarita, Rus, Vizantiia, Polovot v sisteme mejdunarodnht otnoşeniia v tagovostočnoj Evrope XII — pervoi polovint XIII vv.* (Bulgaria, Rusia, Bizanț, Cumana în sistemul relațiilor internaționale în Europa sudestică în sec. XII — prima jumătate a secolului XIII), în vol. *Rusko-balgarski vrazki prez vekovete*, Sofia, Izdadelstvo n. Balgarskata Akademiia na Naukite, 1986, p. 91—106. E discutat și rolul cumanilor la Dunărea de Jos și legăturile lor cu statul vlaho-bulgar.

BIEMEL, RAINER, *L'origine des Saxons de Transylvanie: naissance d'une société*, în „Études Danubiennes”, IV, 1988, nr. 1, p. 63—71. Considerații generale cu privire la locul de proveniență al sașilor și la începuturile organizării lor politice în Transilvania.

BINDER, GUSTAV, *Über die Zigeuner in Stebenbürgen*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, I, 1987, nr. 2, p. 114—126. Originea, denumirea, imigrarea și numărul țiganilor în Transilvania.

BORAS, ZYGMUNT, *Zwiazki handlowe Polski i Moldawii w XVI i XVII wieku* (Legături comerciale ale Poloniei și Moldovei în secolele XV și XVI), în „Gospodarcze przeslanski historii spolecznej”, (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, seria hist., nr. 101), Poznań, 1982, p. 69—76.

BUR, MÁRTA, *Das Raumergreifen balkantischer Kaufleute im Wirtschaftsleben der Ost-mittleuropaischen Länder im 17. und 18. Jahrhundert*, în vol. *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa*, Studia historiae Europae medio-orientales, Budapest, 1986, p. 17—88. Penetrația negustorilor străini — scoțieni, armeni, italieni, evrei și greci — în comerțul Moldovei, Țării Românești, Transilvaniei, Ungariei și Poloniei în secolele XVI și XVII; problema concurenței la care au expus pe negustorii autohtoni, a realității etnice care se ascunde sub denumirea de „greci”, a Companiei grecești din Transilvania și în general a evoluției burgheziei în această zonă până în secolul XIX.

CACCAMO, DOMENICO, *Venezia, Pietro il Grande e i Balcani*, în vol. *Studi Balcanici publicati in Occasione del VI Congresso internazionale dell'Associazione Internazionale d'Études Sud-Est Européennes (AIBEE) Sofia 30 Agosto — 5 Settembre 1989*, a cura di Fr. Guida e L. Valmarin, Roma, 1989, p. 61—83. Informații cu privire la Moldova și Țara Românească în proiectele și acțiunile antiotomane la începutul secolului XVIII.

CAZACU, MATEI, *A propos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la Mer Noire aux XIVe—XVe siècles: Czarnigrad, la „cité noire” de l'embouchure du Dniestr*, în vol. *Passé turco-tatar, présent soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, Louvain-Paris, Éditions

de l'École des Hautes études en sciences sociales, Paris, 1986, p. 99—122. E discutată problema raportului între Album Castrum (Cetatea Albă, Asprocastron, Aqkerman) și Maurocastrum (Moncastro, Czarmigrad), așezate de o parte și de cealaltă a limanului Nistrului.

CAZACU, MATEI, *L'histoire du prince Dracula en Europe centrale et orientale (XVe siècle). Présentation, édition critique, traduction et commentaire* (École pratique des hautes études, IVe section), Genève, Droz, 1988, XVI + 218 p. Vlad Țepeș-Dracula — în istorie și legendă: Circulația legendelor.

CAZACU, MATEI, *La place des „Enseignements du prince Neagoe à son fils Théodose” dans l'histoire des idées politiques*, în „Buletinul Bibliotecii Române (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești, Volum jubiliar (1949—1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 107—118. E discutată paternitatea și funcția ideologică a acestei importante și controversate scrieri medievale românești.

CEBECI, AHMET, *Silistre sancaşi vakıfları ve H. 1006 (1597—1598) tarihli Silistre livası vakıf defteri (no. 561)* (Vakufurile sangeakului Silistra și defterul vakufurilor (nr. 561) eyaletului Silistra din anul hegirei 1006 (1597—1598), în „Vakıflar Dergisi”, XX, 1988, p. 453—463. Prezintă evoluția administrativă a eyaletului Silistra și veniturile kazalelor și vakufurilor din această unitate administrativă în care era încorporată și Dobrogea. Utilizate surse inedite care indică veniturile schelelor Hırşova, Brâlla, Măcin, Tulcea, Constanța, Mangalia, Varna.

CHIHAI, PAVEL, *Despre pronaosul bisericii voievodului Neagoe Basarab din Curtea de Argeș*, „Buletinul Bibliotecii Române (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești”, Volum jubiliar (1949—1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 123—145. Funcția spiritual-politică a ctitoriei lui Neagoe Basarab de la Argeș.

CYTOWSKA, MARIA, *Jan Dantyszek de Rotterdam face à l'agression turque*, în „Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum” LXXVII, 1989, nr. 1, p. 91—99. Referire și la conflictul moldo-polon în vremea lui Bogdan cel Orb.

DELETANT, DENNIS, *Some considerations on the Emergence of the Principality of Moldavia in the Middle of the fourteenth Century*, în vol. *Historians as Nation-Builders. Central and South-East Europe*, edited by D. Deletant and H. Hanak, London, 1988, p. 32—50. Expunere critică asupra constituirii Moldovei ca stat, cu insistență asupra rolului nobililor maramureșeni Dragoș și Bogdan.

DOPIERALA, KAZIMIERZ, *Stosunki dyplomatyczne Polski z Turcją za Stefana Batoryego* (Legături diplomatice ale Poloniei cu Turcia în vremea lui Stefan Bathori), Warszawa, 1986, 100 p. Lucrarea analizează și unele momente însemnate din istoria Moldovei și a Transilvaniei în cadrul relațiilor regelui Ștefan Batory cu Poarta otomană.

ESKENASY, VICTOR, *Jews, Romanians and Ottomans: some Political Aspects of their Relations in Moldavia (XV—XVI Centuries)*, în „Romanian Jewish Studies”, I, 1987 Spring, nr. 1, p. 7—13. Comunicare prezentată la al XIX-lea Simpozion de Studii Bizantine de la Birmingham (martie 1985). Prezintă treptata identificare dintre interesele comunității evreiești din Balcani și politica otomană. Insistă asupra activității lui Iosef Nassi, duce de Naxos. Bazat pe diverse ediții documentare și studii speciale. 32 de note.

EYUBOĞLU, ISMET Z., *Şeyh Bedreddin ve Varidat (Varidat și şeyhul Bedreddin)*, Istanbul, 1987, 397 p. Lucrarea prezintă elementele biografice cunoscute ale şeyhului reformator care s-a aflat în răstimp de câțiva ani în relații insuficient elucidate cu Mircea cel Bătrîn. Referiri despre opera lui Bedreddin, inclusiv traducerea integrală a lucrării despre devenirea Existenței și o succintă analiză.

FOTINO, CORALIA, *Changements du mode de vie de la classe dirigeante valaque intervenus sous l'influence de la Porte au cours de la seconde moitié du XVIe siècle*, în *IX Türk Tarih Kongresi, Ankara: 21—25 Eylül 1981*, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 915—921. Sint menționate aspecte ale impactului dominației otomane asupra urbanisticii, arhitecturii, vieții cotidiene (alimentație, vestimentație) structurii comerțului exterior, prețurilor, etc. din Țara Românească.

FRIEDMAN, JEROME, *Unitarians and New-Christians in Sixteenth—Century Europe*, în „Archiv für Reformationsgeschichte”, 81, 1990, p. 217—238. Curentul unitarian extremist, dezvoltat de evreii creștinați emigrați din Spania în Italia. În controversa care a rupt unitatea confesiunii unitariene în răsărit, un rol însemnat a revenit evreilor unitarieni care au luat partea „nonadoranților” (Jakob Paleologul, Simon Budny, Franz David); sinodurile de la Cluj (1579) și Turda.

GALLOTTA, ALDO, *Venedik Devlet Arşivi'nde Osmanlı Şehzadesi Cem ile İlgili Belgeler* (Documente privitoare la prințul osman Cem aflate în arhiva Veneției), în „Tarih ve Toplum”, III, 1986, nr. 30, p. 339—347. Studiul elaborat de A. Gallota și G. Bora (trad. de M. Şakiroğlu), publicat inițial sub titlul *Documenti turchi dell'Archivio di Stato di Venezia concernenti il*

principe ottomano Cem în „Studi Magrebini”, XII, 1980, p. 175—199, conține informații utile cu privire la politica lui Bayezid II față de puterile maritime mediteraneene și față de forțele creștine continentale interesate în bararea expansiunii osmane de linia Dunării.

GJUZELEV, VASIL, *Beiträge zu Geschichte des Königreiches von Vidin im Jahre 1365*, în vol., idem, *Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter*, Wien, Verein „Freunde des Hauses Wittgenstein” (Bulgarisches Forschungsinstitut in Österreich. Miscellanea Bulgarica, 3) 1986, p. 225—240. Mențione a Țării Românești (Walachey) și a lui „Wazzer waid” (Basarab vodă) într-un text german din secolul XIV. Date noi cu privire la expediția ungară la Vidin în 1365.

GJUZELEV, VASIL, *Bulgarien und Byzanz im Streit um die Schwarzmeergebiete 1185—1204*, în vol. idem, *Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter*, Wien, Verein „Freunde des Hauses Wittgenstein” (Bulgarisches Forschungsinstitut in Österreich. Miscellanea Bulgarica, 3), 1986, p. 201—213. Văditămintele luptelor dintre Imperiul bizantin și statul Asăneștilor pentru controlul țărmului apusean al Mării Negre.

GJUZELEV, VASIL *Das Papsttum und Bulgarien im Mittelalter (9. — 14. Jh.)*, în vol. idem, *Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter*, Wien, Verein „Freunde des Hauses Wittgenstein”, (Bulgarisches Forschungsinstitut in Österreich. Miscellanea Bulgarica, 3), 1986, p. 175—199. E discutată între altele și relația între papalitate și statul vlaho-bulgar în secolul XIII.

GRIGNASCHI, MARIO, *Les documents ottomans conservés aux archives de la maison d'Este a Modena*, în IX. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 21—25 Eylül 1981, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 819—826 sînt publicate 4 documente inedite din arhiva Casei Este (Busta 1612 Levante) din vremea lui Süleyman Legîslatorul. Ne alăturăm opiniei autorului că deși aprovizionarea Istanbulului era asigurată în principal din importurile provenite din Moldova și Valahia, totuși producția regiunilor litorale mărilor Marmara și Egee era esențială pentru piața capitalei (p. 821).

GUBOĞLU, MIHAIL, *Kanunî Sultan Süleyman'in Bogdan seferi ve zaferi (1538 M. 945 H)* (Expediția și luptele din Moldova ale sultanului Süleyman Legîslatorul — 1538/945 anul hegîrei), în „Belleten”, L, 1986, (1987), nr. 198, p. 727—805. Studiul masiv al regretatului profesor Mihail Guboglu cuprinde o analiză minuțioasă a cronisticii otomane și occidentale contemporane, a literaturii de specialitate, fiind desluse aspectele esențiale ale raporturilor moldo-turcești pînă în vremea lui Süleyman și Petru Rareș. Campania din 1538 este încadrată în ansamblul politicii orientale și occidentale a Imperiului otoman. Studiul are 552 de note (!)

GUBOĞLU, MIHAIL, *Osmanlılarla Romen Ülkeleri Arasındaki İlk Devir İlişkileri (1368—1456) Hakkında Belirtmeler ve Doğrultmalar* (Îndreptări și precizări privind prima etapă a relațiilor dintre osmani și țările române, 1368—1456), în IX. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 21—25 Eylül 1981, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 829—843. Se analizează cîteva aspecte controversate din istoria comună româno-osmană. În problema haraciului sînt criticate opiniile exprimate de M. Berza, F. Babinger și M. Maxim.

GÜNDİSCH, KONRAD G., *Die sächsische Nationsuniversität*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, I, 1987, nr. 2, p. 94—101. Etapele construirii și evoluției „națiunii” săsești în Transilvania, din vremea șosirii celor dintii coloniști („hospites theutonici”) pînă în secolul XIX.

JOANTĂ, ROMUL, *Roumanie. Tradition et culture hésychastes*, Bégrolles-en-Mauges (Maine et Loire), Abbaye de Bellefontaine, 1987, 319 p. Schița de istorie a isihasmului în biserica românească.

JORDANOV, IVAN et VASILKA TÂPKOVA-ZAIMOVA, *Quelques nouvelles données sur l'administration byzantines au Bas Danube (fin du X — XI s.)*, în vol. *Géographie historique du monde Méditerranéen*, Paris, 1988, p. 119—126.

KARATHANASSIS, ATHANASSIS, E., *La renaissance culturelle hellénique dans les Pays Roumains et surtout en Valachie, pendant la période préphanariote (1670—1714)*, în „Balkan Studies”, XXVII, 1986, 1, p. 29—59. Curentele novatoare în gîndirea și viața spirituală a lumii grecești, manifestate prin cîteva personalități de frunte, gînditori și militanți a căror activitate s-a desfășurat îndeosebi în Țara Românească și Moldova „unde a evoluat o mare parte din istoria Greciei moderne”; impactul culturii grecești asupra celei românești.

KASER, KARL, *Im Schatten der Europäischen Weltwirtschaft. Die Verfertigung der Agrarstrukturen und die Peripherisierung Südosteuropas im 16. Jahrhundert*, în vol. *Südosteuropas. Fallstudie. 20 Jahre „Südosteuropäische Geschichten” in Graz*, Graz, 1990, p. 49—81. Constatările referitoare la principatele dunărene se inspiră din lucrările lui H. H. Stahl și D. Chirot.

KECSKEMÉTI, KAROLY, *Les constantes et les variations de la géographie religieuse dans l'Europe du Centre-Est (X^e—XVIIIe siècles)*, în „Etudes Danubiennes”, II, 1986, nr. 2, p. 89—97. Considerații generale privitoare la evoluția religioasă și confesională a regiunii, inclusiv

Transilvania.

KOŁODZIEJCZYK, JANUSZ, *Kilka uwag o o handlu poloko-tureckim w XVI wieku*. (Cîteva considerații cu privire la comerțul polono-turc în secolul XVI), în „Kwartalnik historyczny”, XCV, 1989, nr. 3, p. 207—216. Sînt menționate și drumurile comerciale care leagau Polonia cu Imperiul otoman prin Moldova și legăturile comerciale cu Transilvania.

KRYCZYŃSKI, STANISŁAW, *Władysław Lubiński*, în „Odrodzenia i Reformacja w Polsce”, XXX, 1985, p. 223—245. Importantă contribuție la istoria antitrinitarismului în Polonia și Transilvania în secolul XVII și a implicațiilor sale politice în vremea principatului lui Gheorghe I Rakoczy.

MANDLMAYR, MARTIN C., *Studies on the Habsburg-Ottoman War of 1592—1606 The Modernization of Warfare Exemplified on Giorgio Basta's Life and Works*, în *IX Türk Tarih Kongresi*, Ankara 21—25 Eylül 1981, vol. 11, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 995—1000. Experiența dobîndită de G. Basta în luptele împotriva otomanilor în special după 1598 cînd Rudolf II l-a numit locotenent general în Transilvania i-au permis acestuia să elaboreze lucrări despre arta militară: *Il maestro di campo generale* (Veneția, 1606) și *Il governo della cavalleria generale* (Veneția, 1612), care au cunoscut ediții în lb. germană și franceză.

MANER, HANS-CHRISTIAN, *Zur siebenbürgische Zunftgeschichte*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, I, 1987, nr. 2, p. 146—154. Schiță de istorie a breslelor din centrele săsești transilvane dela primele atestări pînă la abolirea privilegiilor breslelor de către Iosif II.

MAXIM, MIHAI, XVI. *Yüzyılın Son Çeyreğinde Akçe'nin Devaluasyonu ve Eflak-Bogdan'ın Haracı Uzerindeki Etkisi* (Devalorizarea akcei în ultimul sfert al secolului al XVI-lea și influența ei asupra haraciului Țării Românești și Moldovei), în *IX Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 21—25 Eylül 1981, vol. 11, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 1001—1009. Se fac precizări privind inflația din Imperiul otoman și a diferențierilor dintre cursul monetar oficial și cel al pieții începînd cu anul financiar 1582/1583. Devalorizarea akcei a avut urmări diferite asupra cursurilor monetare din Țara Românească și Moldova și implicit asupra structurii și a cuantumului haraciului plătit către Poartă.

MUSTAFA ISEN, *Gelibolu Mustafa Âli*, Ankara, 1988, 110 p. Autorul prezintă viața, personalitatea și opera cronicarului Mustafa Âli, ale cărui lucrări sînt în cea mai mare parte inedite. *Nusretname* și *Fursatname* deși se referă la campaniile orientale direcționate în Georgia, Azerbaidgean și Șirvan de vizirul Lala Mustafa Pașa cuprind și date privind țările române.

NASTOREL, PETRE S., *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, Pontificium Institutum Studiorum Orientalium (Orientalia Christiana Analecta, 227), 1986, 375 p. Prezentarea analitică a relațiilor țărilor române cu fiecare mănăstire athoniană în parte.

NASTOREL, PETRE S. și ANDRONIKOS FALANGAS, *Istoria moaștelor picturului sf. Ioan Botezătorul de la Mănăstirea Secu. Hagiografie și istorie*, în „Buletinul Bibliotecii Române (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești”, volum jubiliar (1949—1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 147—173. Textul povestirii din secolul XIX și comentariul istoric.

NOVOSEL'EV, A. P., *Hristianstvo, islam i iudaizm v istranah Vostochnoi Evropy i Kavkaza v srednie veka* (Crestinism, islam și iudaism în țările Europei orientale și Caucazului), în „Vopristi Istorii”, 1989, nr. 9, p. 20—35. Privire de ansamblu asupra confruntării dintre crestianism (din secolul al XI-lea, ortodox și catolic) islamism și iudaism în sec. I—XVIII în aria menționată în titlu; date despre politica Hoardei de Aur, cnezilor ruși și lituanieni în secolele XIII—XV. Larga utilizare a izvoarelor arabe.

NYÉKI, LAJOS, *Le peuple juif vu par la littérature hongroise aux XVIe et XVIIe siècles*, în „Études Danubiennes”, II, 1986, nr. 2, p. 106—115. Influența Vechiului Testament și a scrierilor rabinice asupra confesiunii unitariene, care a avut un puternic nucleu în Transilvania.

PAPACOSTEA, ȘERBAN, *Une révolte antigénoise en mer Noire et la riposte de Gênes (1433—1434) (résumé)* în vol. *État et colonisation au Moyen Âge et à la Renaissance*, sous la direction de Michel Balard, La Manufacture, Paris, 1989, p. 441—442. Participarea Moldovei în acești ani la revolta antigenoveză a puterilor pontice.

PETROV, ANDREI, *Das Befestigungssystem Siebenbürgens im 13.—14. Jahrhundert und die Einfälle der Mongolen und Türken*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, II, 1988, nr. 2, p. 184—189. Problema trecerii de la fortificațiile de lemn la cele de piatră în Transilvania.

POPA, RADU, *Formations social-territoriales aux débuts des États roumains*, în vol. *Études roumaines et aroumaines*, sous la rédaction de Paul H. Stahl, Paris—Bucarest, (Sociétés européennes, 8), 1990, p. 107—121. Prezentarea succintă a rezultatelor cercetărilor autorului cu privire la țările românești anterioare apariției statului în secolul XIV.

RITTHALER, ANDREAS, *Die Kumanen*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, II, 1988, nr. 2, p. 129—137. Problema episcopiei cumane (a Milcoviei) și a întinderii jurisdicției sale în secolele XIII—XVI.

SAHILIOĞLU, HALIL, *Slaves in the social and economic life of Bursa in the late 15th and early 16th centuries*, in „Turcica. Revue d'Études Turques”, XVII, 1985, p. 43—112. Pe baza unor surse inedite este reconturat statutul robului (*kul*) în Imperiul otoman. Printre robii care încheiau cu stăpînul lor un acord mutual scris (*mükatebe*) sau erau robi în anumite condiții (*tedbir*) stipulate în scris sînt menționați și cei care proveneau din Moldova și Țara Românească. Cel mai timpuriu registru este din 1455/1456. Studiul completează o lucrare anterioară a autorului, 15. *yüzyıl sonunda Bursa'da iş ve sanayi hayatı; kölelikten patronluğa* (De la robie la patronat, munca și activitatea meșteșugărească în Bursa la sfîrșitul secolului al XV-lea), în *Memorial Ömer Lülfi Barkan*, Bibliothèque de l'Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul, Paris, 1980, p. 179—188 în care sînt menționați robi din Țara Românească (*Eflak*) care în 1486 pe baza de contract activau în industria mătăsii din Bursa (p. 185).

SAMSONOWICZ, HENRYK, *Die Karpatenzone im 13. bis 16. Jh. als Wirtschaftseinheit des Europäischen Handels*, in „Studia historiae oeconomicae”, 19, 1988, p. 61—75. Considerații cu privire la migrație spre nord de-a lungul Carpaților a populației romanice a vlahilor în secolul XIII și cu privire la urbanizarea incipientă în spațiul românesc.

SCHNEIDER, SIGRID, *Die Völker Siebenbürgens im 13. Jahrhundert*, in „Siebenbürgische Semesterblätter”, II, 1988, nr. 2, p. 205—213. E discutată între altele problema continuității populației romanice în Transilvania.

SCHRAMM, GOTTFRIED, *Frühe Schicksale der Rumänen zur Lokalisierung der lateinischen Kontinuität in Südosteuropa*, in „Zeitschrift für Balkanologie”, XXI, 1985, nr. 2, p. 223—241; XXII, 1986, nr. 1, p. 104—125; XXIII, 1987, nr. 1, p. 79—94. Interpretări filologice și istorice ale unei mase considerabile de izvoare, unele neobservate în trecut; autorul susține teza imigrării elementului romanic în secolul X în nordul Dunării.

STĂNCULESCU-BÎRDA, ALEX. N., *One Hypothesis: The Decipherment of the Inscriptions from Murfatlar (Basarabi)*, in „Balkan Studies”, XXVII, 1986, nr. 2, p. 237—251. Textele de la Murfatlar reprezintă o succesiune de stadii ale scrisului: stadiul tranziției de la gotă la germana veche, germana veche propriu-zisă și protobulgara.

SZEGEDI, EDITH, *Die Darstellung des Mongoleneinfalls von 1241 in der rumänischen Geschichtsschreibung*, in „Siebenbürgische Semesterblätter”, II, 1988, nr. 2, p. 163—175. Invazia mongolă reflectată în lucrările lui Șt. Pascu, Al. Gonța, I. Schiopul, A. Decei.

TABAKI, ANNA, *Quelques réflexions sur un fonds d'archives phanariotes: le fonds de la famille Morouzi*, in „Balkan Studies”, XXVII, 1986, nr. 2, p. 291—301. Prezentare a unui important fond de documente conservate în Grecia care se referă precumpănitor la domeniul funciar al familiei Moruzi în Principatele Române. Cel mai vechi document al colecției aparține epocii lui Ștefan cel Mare.

TACHIAOS, ANTHONY-EMIL, N., *The Revival of Byzantine Mysticism among Slavs and Romanians in the XVIII-th Century. Texts relating to the Life and Activity of Paisy Velichkovsky (1772—1794)*, Thessaloniki, 1986, LV + 296 p. Importante izvoare referitoare la viața și activitatea unuia din cei mai de seamă reprezentanți ai vieții monahale în lumea ucrainiană și românească în secolul XVIII.

VAHID, ÇABUK, *Köprülüler* (Dinastia Köprülüilor), Istanbul, 1988, 242 p. Autorul prezintă activitatea a 5 membri din familia Köprülüilor care începînd cu mijlocul sec. XVII au urcat pînă la demnitatea de mare vizir: Köprülü Mehmed Paşa, Fazıl Ahmed Paşa, Köprülü-zade Fazıl Mustafa Paşa, Amca-zade Hüseyin Paşa și Köprülü-zade Numan Paşa. Se fac dese referiri la țările române.

VEIČKOVSKIJ, PAISII, *Autobiografia di uno starets*, Presentazione di P. Tomás Špidlík. Introduzione, traduzione e note a cura della comunità dei Fratelli Contemplativi di Gesù Abbazia di Praglia, Edizioni scritte monastiche, 10), 1988, 206 p. + 6 table. Traducere italiană a autobiografiei celebrului reprezentant al monahismului ucrainean și românesc în sec. XVIII.

WAGNER, ERNST, *Erläuterung historischer Bezeichnungen zur Geschichte Siebenbürgens*, in „Siebenbürgische Semesterblätter”, I, 1987, nr. 2, p. 127—136. Mic glosar privitor la istoria medievală a Transilvaniei.

WAGNER, ERNST, *Ezekiel und Adel in Siebenbürgen*, in „Siebenbürgische Semesterblätter”, I, 1987, nr. 2, p. 100—101. Expunere de teze cu privire la evoluția organizării secuilor.

WAGNER, OSKAR, *Reformation und Orthodoxie in Ostmitteleuropa im 16. Jahrhundert*, in „Zeitschrift für Ostforschung”, 35, 1986, nr. 1—2, p. 18—61. Două din subdiviziunile studiului sunt consacrate Transilvaniei și Moldovei (vremea lui Despot vodă).

Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji w 1640 r., (marea solie a lui Wojciech Miaskowski în Turcia în 1640), ed. de Adam Przybos, Warszawa-Kraków, 1983, 251 p. Importantă solie care a trecut prin Moldova lui Vasile Lupu.

WIMMER, JAN, *Bilwa pod Wiedniem w historii Europy* (Bătălia pentru Viena în istoria Europei), în „*Odrozenie i Reformacja w Polsce*”, XXX, 1985, p. 111—120. Analiză a antagonismelor politice în Europa, a constelației puterilor și a contextului internațional în care s-a produs asediul Vienei în 1683; cu referiri și la țările române (rez. fr.).

ZACH, KRISTA, *Die Rumänen in Siebenbürgen. Beziehungen zwischen Siebenbürgen und den rumänischen Fürstentümern bis zum Ende des 17. Jahrhunderts*, în „*Siebenbürgische Semesterblätter*”, I, 1987, nr. 2, p. 102—105. Teze cu privire la organizarea social-politică a românilor în evul mediu și la relațiile dintre românii din Transilvania și cei din Moldova și Țara Românească.

ZIENTARA, BENEDYKT, *Les grandes migrations des XIIe — XIVe siècles en Europe du Centre-Est*, în „*Studia historiae oeconomicae*”, 18, 1983 (1985), p. 3—30. Referiri și la colonizarea sașilor în Transilvania.

ZIMMERMAN, HARALD, *Im Bann der Geschichte. Ausgewählte Beiträge zur Kirchen- und Rechtsgeschichte*, Sigmaringen, 1986. Volumul cuprinde un articol consacrat Ordinului teutonic în Țara Birsei, care atestă, între altele, autenticitatea, pe nedrept contestată, a crezului papal din 1222 de confirmare a stăpînirii ordinului.

IV. ISTORIA MODERNĂ

ADAUGE, MIHAI, *Istoria și faptele*, în „*Nistru*”, 1990, nr. 4, p. 103—124. Critică a teoriei despre așa-zisul caracter progresist al anexării Basarabiei de către Rusia țaristă (1812).

AVRAM, ALEXANDER, *Judeo-Spanish Journalism in Romania* în „*Romanian Jewish Studies*”, I, 1987 Spring, nr. 1, p. 21—25. Prezintă 2 publicații ale evreilor sefarzi din România: *Luzero de la paciencia* (1886—1888) și *Monte de Sinay* (1894), editate la Turnu Severin de E. M. Crispin. Facs. ale foilor de titlu.

BERINDEI, DAN, *Paris el Vienne-centres de formation des cadres intellectuels roumains au XIXe siècle*, în „*Études Danubiennes*”, V, 1989, nr. 2, p. 72—82. Locul celor două centre universitare în formarea intelectuală a românilor și a cadrelor conducătoare ale societății românești.

BIERMAN, JOHN, *Napoleon III and his carnival Empire*, New York, St. Martin's Press, 1988, XX + 440 p. Se înfățișează pe temeul unei bogate bibliografii, elementele strălucitoarei fațade a celui de-al II-lea Imperiu și interferența lor cu realitățile tragi-comice ale situației interne și externe a acestuia. Scurte referiri la principalele dunăre.

DELUREANU, ȘTEFAN, *I romeni nel pensiero e nei programmi d'azione di Mazzini*, în „*Archivio trimestriale. Rassegna storica di studi sul movimento repubblicano*”, XI, 1985 octombrie-decembrie, nr. 4, p. 789—798. Prezentarea aprecierilor lui Mazzini cu privire la românii (începînd cu 1833), mai ales cu privire la activitatea revoluționarilor români (în strînsă legătură cu revoluționarii polonezi).

DELUREANU, ȘTEFAN, *Il mazzinismo nell' Europa orientale; il caso della Romania*, în „*Archivio trimestriale. Rassegna storica di studi sul movimento repubblicano*”, XII, 1986 gennaio-marzo, nr. 1, p. 49—64. Articolul analizează mișcările, curente de gândire și de acțiune din preajma anilor 1848, pornînd de la Bălcescu, D. Brătianu, I. H. Rădulescu pînă la unele apariții publicistice („*Curierul românesc*”) despre situația Italiei și mazzinism, precum și relațiile revoluționarilor români cu mișcările revoluționare din Polonia.

GOVRIN, JOSIF, *Landmarks in the National Awakening of Romanian Jews, 1870—1900*, în „*Romanian Jewish Studies*”, I, 1987 Spring, nr. 1, p. 27—32. Prezintă primele organizații evreiești, mișcarea Aliyah (de emigrare spre Palestina) și asociația Havevei Zion, ca forme de răspuns față de discriminările și chiar persecuțiile antisemite din România. 5 note.

MAIOR, OVIDIU, *Date medico-farmaceutice dintr-un calendar românesc din 1814*, în „*Buletinul Bibliotecii Române (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești*”. Volum jubiliar (1949—1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 349—354. Prezentare a informațiilor de natură medicală a calendarului tipărit la Buda în 1814 de Nicola Nicolau din Brașov; influențele iluminismului.

OLDSON, WILLIAM O., *Italy and the Question of Romanian Independence*, în „*I Politico*”, LIV, 1989, apribe-gingno, nr. 2, p. 197—218. Sprijinul acordat de Italia României, în plan diplomatic, pentru recunoașterea independenței de stat. Unele idei, sugerate de italieni în anumite probleme interne (problema minorităților, în special, cea evreiască) pentru facilitarea acestei recunoașteri pe plan internațional.

ROTMAN, LIVIU, *Social and Economic Structures of Jewish Population from Romania, in the last part of the XIXth Century*, în „*Romanian Jewish Studies*”, I, 1987 Spring, nr. 1,

p. 15—19. Ca urmare a unei puternice imigrații, în 1899 trăiau în România 259.015 evrei (4,6% din populație), din care 80% în orașe. Sunt prezentate mai multe cazuri de oameni de afaceri evrei. Bazat pe cercetări de arhivă. 38 de note.

THURSTON, GARY, P. D. *Kiselev and the Development of a Russian Legal Consciousness*, în „Canadian-American Slavic Studies”, XIX, 1985, nr. 1, p. 1—27. Reconstituie evoluția carierei și concepțiilor lui Kiselev, evidențiind rolul mediului ofițeresc din Armata a 2-a din Noua Rusie în geneza convingerilor sale legaliste și a rolului atribuit drepturilor civile. Argumentează că politica sa din Principate a fost mai puțin ghidată de interesele politice cinic percepute ale Rusiei cât de faptul că acum putea să-și experimenteze planurile de reorganizare socială; eșecul său în implementarea unor îmbunătățiri ale situației țăranilor după întoarcerea în Rusia. 94 note, inclusiv corespondență de epocă.

VALERIU, VELIMAN, *Osmanlı Devleti ve Romen Prensliklerinde 1821 Senesi Olayları* (Evenimentele din anul 1821 în statul osman și principatele românești), în IX. *Türk Tarih Kongresi, Ankara: 21—25 Eylül 1981*, vol. II, *Kongreye sunulan bildiriler*, Ankara, 1988, p. 967—975. Pe baza unor documente inedite din arhivele turcești sunt reanalizate relațiile româno-otomane din 1821.

YUSUF, HAMZA, *1875—1878 büyük dogu buhranında Rumeli* (Rumelia în marea criză orientală din 1875—1878), în „Türk Dünyası Tarih Dergisi”, IV, 1990, nr. 47, p. 7—17. Sunt descrise cronologic evenimentele care au dus la declanșarea crizei orientale și pozițiile marilor puteri față de Imperiul otoman. Confruntările militare au fost urmate de mari deplasări de populație din Europa în Anatolia.

V. ISTORIA CONTEMPORANĂ

ALEXANDROV, V., *A Contemporary World History 1917—1945*, Moscova, Edit. „Progress”, 1986, 718 p. Cuprinde și capitole despre istoria României în perioada 1917—1945.

ANTOSIAK, A. V., *Nekotorie osobennosti razvojenia i razvitiia voennogo iskusstva bratskih armii* (Unele particularități ale apartenței și dezvoltării artei militare ale armatelor frățești), în „Voenno-istoriceskii jurnal”, 1988, nr. 1, p. 53—59. Date și despre participarea armatei române la războiul antihitlerist în august 1944 — mai 1945.

BIDIAN, IANCU-IOAN, *Der Rumänisch-Sowjetische Streit um Bessarabie. Ein historischer Überblick*, în „Buletinul Bibliotecii Române (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești”. Volum jubiliar (1949—1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 245—264. Schiță consacrată problemei basarabene, din 1812 pînă azi.

BRUNNER, GEORG, *Determinanten der Westpolitik der Kommunistisch regierten Staaten Südosteuropas*, în „Balkan Studies”, XXVII, 1986, nr. 1, p. 139—156. Analiză a atitudinii diferite a cinci state cu regim comunist — Albania, Bulgaria, Jugoslavia, România și Ungaria — în conflictul est-vest; dependența față de Uniunea Sovietică, tendința de autonomie problema naționalităților și curente revizioniste, politica culturală, conducători harismatici.

BRZEZIŃSKI, ANDRZEJ, *Problem rozbrojenia w polityce zagranicznej Polski (1919—1925)* (Problema dezarmării în politica externă a Poloniei, 1919—1925), în „Kwartalnik historyczny”, XCV, 1988, nr. 3, p. 47—91. E analizată și cooperarea polono-română în cadrul larg al alianțelor Poloniei (rez. fr.).

CAROLI, GIULIANO, *Un'Intesa mancata. I rapporti tra Roma e Bucarest dal conflitto italo-etiopeo al conflitto europeo 1937—1939*, în vol. *Studi balcanici in occasione del VI Congresso internazionale dell'Associazione Internazionale d'Études Sud-Est Européennes (AIESEE)* Sofia, 30 Agosto — 5 Settembre 1989, a cura di Fr. Giuda — L. Valmarin, Roma, 1989, p. 239—261. Eșecul tentativelor diplomației românești de a se apropia de Italia în urma înlăturării lui N. Titulescu de la conducerea afacerilor externe; material documentar din arhivele italiene.

GIORĂNESCU, GEORGE, *Cele trei rependicări culturale ale „Opoziției” din Republica moldovenească*, în „Buletinul Bibliotecii Române (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești”. Volum jubiliar (1949—1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 211—223. Etapele și țelurile opoziției din Republica moldovenească în anii 1988 și 1989.

DEÁK, LADISLAV, *Pakt jugoslawiansko-wloski z 1937 r. a panstwa srodkowej* (Pactul iugoslavo-italian din 1937 și statele Europei centrale), în „Studia z dziejów ZSRR i Europy Srodkowej”, XXIII, 1987, p. 119—143. Impactul asupra României a înțelegerii dintre Belgrad și Roma, care a slăbit considerabil formulele de securitate colectivă și pactele regionale; etapă a destrămării sistemului de securitate colectivă (rez. rus și engl.).

DURANDIN, CATHERINE, *Nicolae Ceaușescu. Vértès et mensonges d'un roi communiste*, Albin Michel, 1990, 260 p. Privire incisivă asupra istoriei României sub regimul

Ceașescu. Geneză venirii la putere a dictatorului, dezvoltarea și deformarea monstruoasă a dictaturii, apogeul paranoiei, finalul lamentabil.

FISHERA, VLADIMIR CLAUDE, *Communisme et integration supranationale: la revue „La Fédération balkanique”*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, XXXIV, 1987 juillet-septembre, p. 497—508. Discuție asupra obiectivelor Cominternului față de țările sud-estului european, printre care și România.

FUNDERBURK, DAVID B., *Pinstripes and reds: An American Ambassador caught between the State Department and the Romanian Communists, 1981—1985*, with a Foreword by Congressman Philip M. Crane. Washington D. C., Selous Foundation Press, 1987, XIII + 226 p. Monografie bine documentată dedicată perioadei în care autorul a fost ambasador al S.U.A. în România; opacitatea funcționarilor Departamentului de stat față de complexitatea situației politice din România și machiavelismul guvernării Ceaușescu. Încălcarea flagrantă și tot mai repetată a celor mai elementare drepturi ale omului în România constringe pe autor la demisie.

GARLICKA, ANNA, *Wyslicki Wielkiej Brytanii w celu stworzenia w Europie skrodkowej i południowo-wschodniej frontu antyniemieckiego* (Străduințele Marii Britanii în scopul creării unui front antigerman în Europa sud-estică), în „Studia z dziejów ZZRR i Europy Środkowej”, XXII, 1986, p. 135—153. Sint discutate pe larg relațiile româno-engleze, rolul ambasadorului V. Tilea și acțiunea regelui Carol II în desfășurările din primăvara anului 1939; material de arhivă (rez. rus și engl.).

GHEYSENS, ROGER, *La libération de la Transylvanie Roumaine*, în „Memo”, 1988, nr. 25, p. 31—35. Operațiunile armatei române pentru eliberarea Transilvaniei de nord, pină la 25 octombrie 1944.

IASELSTEINER, IORST, *Föderationspläne in Südosteuropa*, în vol. *Südostropa Fallstudien. 20 Jahre „Südosteuropäische Geschichte” in Graz*, Graz, 1990, p. 7—22. Prezentare a patru proiecte de confederație (1844, 1862, 1930—1933 și 1944—1948). Inițiativele românești în direcția confederării și cauzele eșecurilor acestor tentative.

HEIKKILÄ, IIANN, *The Question of European Reparations in Allied Policy, 1943—1947*, Societas Historica Finlandiae, Helsinki, 1988, 150 p. Sint prezentate pozițiile marilor puteri în problema reparațiilor datorate de fostele aliate ale Germaniei naziste. Se fac dese referiri la România. Surse inedite din arhivele engleze și americane.

HEITMANN, KLAUS, *Probleme der moldawischen Sprache in der Ära Gorbacev*, în „Südosteuropa”, XVIII, 1989, nr. 1, p. 28—53. Analiză informată și perspicace a problemelor limbii române din Republica Moldova, adusă în deceniile precedente „în stare de necroză” de politica de deznaționalizare a autorităților.

JACKSON MARVIN, *Comparing the Balkan Demographic Experience 1860 to 1970*, în „The Journal of European Economic History”, XIV, 1985, nr. 2, p. 223—272. Studiu vast care analizează fluctuațiile demografice, precum și cauzele acestui fenomen, cu o bogată argumentare de natură statistică, în țările balcanice, inclusiv România.

JACKSON MARVIN R., *Industrial Output in Romania and its Historical Regions, 1880 to 1930, Part I 1880 to 1915*, în „The Journal of European Economic History”, XV, 1986 Spring, nr. 1, p. 59—112; Part. II 1915—1930, în „The Journal of European Economic History”, XV, 1986, Fall, nr. 2, p. 231—258. Este o analiză deosebit de complexă a situației economico-financiare a României în această perioadă.

KATARKOVA, VERA, *Ikonomiceskile otnoșeniia na Bălgaria s balkanskile dărjavi v perioda mejdu dve svetovni voini (1910—1941)* (Relațiile economice ale Bulgariei cu statele, balcanice în perioada interbelică 1919—1941), Edit. Academiei Bulgare de Științe, Sofia, 1989, 281 p. Un capitol special și numeroase referiri la relațiile comerciale româno-bulgare. Rezumate în limbile rusă și germană.

KEYSERLING, ROBERT, H., *Austro-Hungary's Revival during World War II: Anglo-American Planning for the Danube Region*, în „Etudes Danubiennes”, III, 1987, nr. 1, p. 54—65. Recrudescența interesului pentru Austro-Ungaria în lumea anglo-saxonă în timpul celui de al doilea război mondial în legătură directă cu proiectele de restructurare a Europei postbelice.

KORYN, ANDRZEJ, *Rumunia w polityce wielkich mocarstw 1945—1947* (România în politica marilor puteri 1944—1947), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1984. Lucrarea, întemeiată în principal pe documente de sorginte franceză, britanică, americană și română, discută pe larg instaurarea controlului sovietic asupra României în temeiul acordurilor interaliate din timpul războiului.

KOSIK, W., *Le mouvement national ukrainien de résistance 1941—1944*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale et des conflits contemporains”, 36 année, 1986 janvier, nr. 141, p. 59—75. Autorul, înfățișează locul și importanța rezistenței „naționaliste”

ucrainene, atât contra Wehrmacht-ului, cât și contra Armatei Roșii. Consideră că România s-ar fi aflat până în 1940 în rîndurile țărilor care stăpîneau „teritoriile occidentale” ucrainene și salută „alipirea” lor la Ucraina.

! KOZMA, MIHÁLY, *Das Nationalitäten-bewusstsein und die rumänische Nationalität in Ungarn*, în „Specimina nova dissertationum ex Instituto historico Universitatis Quinqueculensis de Jano Pannonio nominatae”, II, 1988, p. 45—52. Evoluția situației românilor din Ungaria înainte și după cel de al doilea război mondial; considerații cu privire a situația lor actuală și la tendințele de maghiarizare.

„Krugli stol”: *vtoraia mirovaia voina-istoki i pricin* (Masă rotundă: al doilea război mondial: izvoare și cauze), în „Voprosi Istorii”, 1989, nr. 6, p. 3—32. „Discuție între specialiștii sovietici despre originile celui de al doilea război mondial; informații despre conservarea arhivistică a protocolului adițional secret la pactul Molotov-Ribbentrop (23 august 1939).

KUZMANOVA, ANTONINA, *Ot Ntoi do Kraiova. Văprosal za Iujna Dobrodja v mejdunarodite otnošenii* (1919—1940). (De la Neuilly la Craiova. Problema Dobrogei de sud în relațiile internaționale, 1919—1940), Edit. de Stat pentru Știință și Artă, Sofia, 1989, 307 p. Eforturile diplomației bulgare în vederea recuperării Dobrogei de sud, incorporată României în 1913. Lucrarea folosește un bogat material documentar din arhivele bulgare la care se adaugă surse din arhivele iugoslave, române, polone, britanice și cehoslovace. Rezumat în limbile rusă și franceză.

LIVEZEANU, IRINA, *Fascists and conservatives in Romania: two generations of nationalists* în vol. *Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth-Europe*, edit. by Martin Blinkhorn, London, Unwin Hyman, 1989, p. 218—239. Radicalizarea drepte în România între 1920 și 1927, ascensiunea curentelor naționaliste și factorii care le-au determinat.

LOVE, JOSEPH L., *Theorizing Underdevelopment: Latin America and Romania, 1860—1950*, în „Review”, 1988 Fall, nr. 4, p. 543—496. Compară evoluția economică a României și a 4 țări din America Latină (Argentina, Brazilia, Chile și Mexic), explicind de ce în acestea din urmă ideile de contestare a liberalismului economic ricardian, a efectelor benefice ale dezvoltării capitaliste și ale participării la schimbările mondiale au apărut mult mai tirziu. Prezintă contextul apariției, acestor idei în România, insistind pe lucrările lui Constantin Stere, Constantin Dobrogeanu-Gherea și Mibail Manoilescu. Discută influența — mai mult indirectă — a lui M. Manoilescu asupra ideilor lui R. Prebisch și ale școlii economice de la CEPAL, 38 note + bibliografie.

LUNGU, DOV B., *Romania and the Great Powers, 1933—1940*, Durham—Londra, Duke University Press, 1989, 294 p. Autorul, originar din România, este cercetător la Centrul de studii ruse și est-europene al Universității din Toronto. Lucrarea, întemeiată pe o amplă informație (sînt folosite documente inedite din arhivele britanice, franceze și italiene), prezintă sintetic politica externă a României, de-a lungul a trei faze, delimitate și caracterizate astfel de autor: Alinierea (1933—1936), Nealinierea (1936—1938); Neutralitatea (1939—1940).

MANCEV, KRICTO, *Jugoslavia i mejdunarodnite otnošenii na Balkanite 1933—1939* (Jugoslavia și relațiile internaționale în Balcani 1933—1939), Edit. Academiei Bulgare de Științe, Sofia, 1989, 303 p. Amplă cercetare asupra politicii balcanice a Jugoslaviei în anii 1933—1938, o atenție deosebită fiind acordată relațiilor dintre Belgrad și Sofia în contextul poziției Jugoslaviei față de Germania și Italia. Numeroase referiri la relațiile româno-iugoslave. Rez. în rusă, germană și franceză.

MISKOLCZY, AMBRUS, *Über die historische Rolle des rumänischen Bürgertums. Der Entwicklungstreit der 1920 er Jahre und dessen Nachleben in Rumänien*, în vol. *Bürgertum und bürgerliche Entwicklung in Mittel und Osteuropa*, (Studia historica Europae Medis-Orientalis) Budapest, 1986, p. 819—878. Prezentare a tezelor care s-au înfruntat în gîndirea românească cu privire la căile dezvoltării economice a țării după primul război mondial.

München — *predverte voini* (München — anticamera războiului) sub red. lui V.K. Volkov, Edit. „Nauka”, Moscova, 1988, 310 p. Culegerea de studii privind criza cehoslovacă și acordul de la München (29 septembrie 1938); de semnalat contribuțiile lui V.K. Volkov despre aspectele balcanice ale crizei și I.I. Pop despre alianța ungaro-polonă în aceeași perioadă.

Politiceskii Krizie 1939 g. i stran Ţentralnoi i iugo-ostočnoj Evropi (Criza politică din anul 1939 și țările Europei centrale și de sud-est), Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S. Moscova, 1989, 155 p. Culegerea de studii și referate prezentate la masa rotundă organizată de Institutul de slavistică și balcanistică la 15 februarie 1988 privind evenimentele petrecute în Europa centrală și de sud-est între 15 martie („Lovitura de la Praga”) și începutul războiului sovieto-finlandez (30 noiembrie 1939); o atenție deosebită este acordată impactului Molotov-Ribbentrop (23 august 1939) asupra țărilor din zona menționată.

RONCONI, MARIO, *I processi di riforma economica nei paesi socialisti europei. Sintesi dei risultati e prospettive*, în „Il Politico”, LII, 1987 martie, nr. 1, p. 91—122. Analizarea reformelor în Europa răsăriteană, în cadrul căreia România este considerată a ocupa o poziție aparte: +, „Reformele parțiale (economice) au condus la abandonarea modelului economic tradițional stalinist, cu excepția doar a României”.

ROSCH, LEA și EBERHARD JÄCKEL, „Der Tod ist ein Meister aus Deutschland”. *Deportation und Ermordung der Juden. Kollaboration und Verweigerung in Europa*, Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg, 1990, 318 p. Capitolul închinat României (p. 155—196) discută evoluția situației evreilor dela instalarea generalului Ion Antonescu la putere pînă la sfîrșitul războiului.

SCHUSTER, HANS-WERNER, *Der Wehrdienst der Rumänen deutschen im Zweiten Weltkrieg*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, I, (1987), nr. 2, p. 158—172. Participarea etnicilor germani din România la structurile și acțiunile armatei române și la cele ale Wehrmachtului celui de al treilea Reich.

STAHL, PAUL H., *Șerban Voinea 1894—1969. Contribution à l'histoire de la social-démocratie roumaine*, (Sociétés européennes, 6) Paris, 1990, 89 p. Bibliografia, memoriile și alte texte ale fruntașului social-democrat român.

STAWOWY-KAWKA, IRENA, *O stosunkach bulgarsko-jugosłowiańskich 1919/1923 (w świetle polskich raportów dyplomatycznych)* (Cu privire la relațiile bulgaro-jugoslave 1919—1923 în lumina rapoartelor diplomatice polone), în „Kwartalnik historyczny”, XCIII, 1987, nr. 4, p. 1015—1033. Referire cu privire la problema Dobrogei la reparațiile de război, la Mica Înțelegeră și la politica lui Take Ionescu.

SZOKOLAY, K., *Węgierskie Kontakty rzadu gen. Sikorskiego (1939—1941) w świetle dokumentów dyplomatycznych* (Contactele ungurești ale guvernului generalului Sikorski în lumina documentelor diplomatice), în „Kwartalnik historyczny”, XCV, 1988, nr. 4, p. 235—255. Prezentarea inițiativelor de confederare a țărilor din Europa centrală, inclusiv România.

TEJCHMAN, MIROSLAV, *Balkan States before the Second World War (March 15—August 30, 1939)* în „Les Études balkaniques tchécoslovaques”, VI (1986), p. 71—119. Studiu de istorie diplomatică, întemeiat pe materiale de arhivă, care abordează, între altele și incidentul Tilea.

TILKOVSKY, LORANT, *Die Rekrutierung Deutscher Volkszugehöriger zur Waffen-SS in Rumänien und in Ungarn*, în „Specimina nova dissertationum ex Instituto historico Universitatis Quinguecelesiensis de Iano Pannonio nominatae”, II, 1987, p. 89—93. Recrutarea pentru unitățile SS a unor etnici germani din România pe baza acordurilor Hitler-Antonescu.

TISMĂNEANU, Vladimir, *The Crisis of Marxist Ideology in Eastern Europe. The Poverty of Utopia*, Routledge, London and New York, 1987, 232 p. Se prezintă impactul marxismului și al „ideologiei sovietice” asupra Europei de est, inclusiv România. Se accentuează dezbateră problemelor legate de stalinism și neostalinism, declinul totalitarismului de stînga și relativ rapidă evoluție de la „criticism” la „apostazie”. Referirile la România vizează specificul ideologiei oficiale a anilor '80, socotită a fi impregnată de elemente „neo-feudale și xenofobe”.

TOMA, SORIN, *O mărturie, o mărturisire*, Natania (Israel), 1990, 12 p. Amintiri ale unui fost membru de seamă al P.C.R. cu privire la epoca Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu.

TSIOVARIDOU, THÉANO, *Council for mutual economic assistance and socialist integration*, în „Balkan Studies”, XXVII, 1986, nr. 2, p. 353—367. Etapele funcționării CAER-ului și divergențele manifestate în cadrul acestui organism.

TURNOCK, DAVID, *România*, în vol. *Planning in Eastern Europe* (ed. A.H. Dawson), Croon Helm, London, 1986, p. 229—273. Monografie sintetică relevîndu-se importanța planificării pentru dezvoltarea industrială a țării.

TURNOCK, DAVID, *The Danube — Black Sea channel and its Impact on Southern Romania*, în „Geographical Journal”, 1986, nr. 12, p. 65—79; articol reluat cu adaose bibliografice în vol. *Transport and Economic Development: Soviet Union and Eastern Europe* (ed. J.T. Tisme et al.) Posteuropa Institut an der Freien Universität, Berlin, 1987, p. 400—427. Scurt istoric al canalului Dunăre-Marea Neagră (1838—1984) cu implicațiile ale generale de ordin socio-economic și politic.

TURNOCK, DAVID, *The Romanian economy in the twentieth century*, Croon Helm, London, 1986, 296 p. Analiză a dezvoltării economice a României în sec. XX în context european.

TVETKOV, PLAMEN, *Evropeiskite sili, Balkanite i kolektivnata sigurnost, 1933—1935* (Puterile europene, Balcanii și securitatea colectivă, 1933—1935), Edit. Academiei Bulgare de Științe Sofia, 1990, 208 p. Lucrarea, care folosind și materiale de arhivă din Bulgaria, Marea Britanie și Elveția, abordează și probleme ale politicii externe a României în perioada 30 ianuarie 1933 (venirea lui Hitler la putere) și 3 octombrie 1935 (începutul războiului italo-etio pian). Rez. în engleză și franceză.

VEIGA, FRANCISCO, *La mistica del ultranacionalismo (Historia de la Guardia de Hierro)*. Rumania, 1910—1941, Publicaciones de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1989, 287 p. Este analizată evoluția extremei drepte românești din perioada interbelică, cu privire specială asupra Gărzii de Fier. Bibliografia este foarte bogată, dar lipsesc fondurile de arhivă românești.

WRONIAK, ZDZISLAW, *Polityka Polska wobec Francji w latach 1925—1932*, (Politica Poloniei față de Franța în anii 1925—1932), Poznań, 1987, (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, seria Historia, nr. 139). E discutată și problema negocierilor româno-sovietice din acești ani, în raport cu alianța polono-română (rez. francez).

ZNAMIEROWSKA-RAKK, ELZBIETA, *Revizjonizm bulgarski w przededniu i w początkowym okresie II wojny światowej* (Revizionismul bulgar în ajunul și la începutul celui de-al doilea război mondial), în „Dzieje Najnowsze”, XXI, 1989, nr. 4, p. 25—51. Încercarea conducerii statului bulgar de a recupera teritoriile pierdute după primul război mondial, încercare procedată de ocuparea sudului Dobrogei.

VI. ISTORIOGRAFIE, ȘTIINȚE AUXILIARE

BOGDAN, HENRY, *Les historiens hongrois et le Dualisme*, în „Austriaca. Cahiers universitaires d'information sur l'Autriche”, Dixième Année, 1984 Mai, nr. 18, p. 57—80. Este înfățișată evoluția istoriografiei maghiare cu privire la dualismul austro-ungar. Referiri la locul problematicii românești, în preocupările acestei istoriografii.

CERNOVODEANU, DAN, *Nouvelles découvertes dans l'héraldique médiévale roumaine*, în „Buletinul Bibliotecii Române (din Freiburg i. Br.). Studii și documente românești”, Volum jubiliar (1949—1989), XV (XIX), serie nouă, 1989, p. 175—192. Locul însemnelor armoniale românești în heraldica europeană.

DROZ, JACQUES, *L'Historiographie autrichienne et la Double Monarchie*, în „Austriaca. Cahiers universitaires d'information sur l'Autriche”, Dixième Année, 1984 Mai, nr. 18, p. 17—56. Este înfățișată evoluția istoriografiei austriece cu privire la dualismul austro-ungar. Referiri ample la problema națională în Imperiul habsburgic.

DURANDIN, CATHERINE, *Les historiens transylvains roumains et l'Autriche-Hongrie*, în „Austriaca. Cahiers universitaires d'information sur l'Autriche”, Dixième Année, 1984 Mai, nr. 18, p. 103—126. Ample referiri la contribuția adusă la istoriografia problemei de O. Ghibu, S. Dragomir, V. Netea, T. Pompiliu, M. Constantinescu, I. Moga, C. Daicoviciu, N. Ursu, D. Prodan, C. Goellner etc.

JELAVICH, BARBARA, *Mihail Kogălniceanu: Historian as Foreign Minister, 1876—8*, în vol. *Historians as Nation — Builders. Central and South—East Europe*, Edited by D. Deletant and H. Hanack, London, 1988, p. 87—105. E analizat raportul dintre gândirea istorică a lui M. Kogălniceanu și activitatea sa ca ministru de externe.

KORALKA, JIRI, *Die letzten Jahrzehnte der Habsburgermonarchie in der tschechischen Geschichtsschreibung 1918—1982*, în „Austriaca. Cahiers universitaires d'information sur l'Autriche”, Dixième Année, 1984 Mai, nr. 18, p. 81—102. Este înfățișată evoluția istoriografiei cehice cu privire la dualismul austro-ungar. Referiri ample la problema națională în Imperiul austro-ungar.

Slavinovedenie i balkanistika v otecestvennoi i zarubejnoi istoriografii (Slavistica și balcanistica în istoriografia patriei și de peste hotare), Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S., 1990, 359 p. Culegere de studii, între care, pentru cititorul român prezintă un interes deosebit cel semnat de T. A. Pokivailova despre contribuția istoricilor sovietici la studiul relațiilor „revoluționare” și statale româno-sovietice.

SÜDOST—INSTITUT München. 1930—1990. *Mahias Bernath zum siebzigsten Geburtstag*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1990, 307 p. (Südosteuropa. Bibliographie, Ergänzungsband, 2). Volum omagial, cuprinde un scurt istoric al institutului și indicele articolelor și recenziilor publicate în revista Südostforschungen.

VII. BIOGRAFII

PAKULA, HANNAH, *The Last Romantic*, Simon and Schuster, New York, 1986, 512 p. Biografia reginei Maria, întocmită pe baza unei bogate documentări care a inclus și însemnările inedite ale suveranei.

PEARTON, MAURICE, *Nicolae Iorga as Historian and Politician*, în vol. *Historians as Nation-Builders. Central and East Europe*, Edited by D. Deletant and H. Hanack, London,

Mc Millan Press in association with School of Slavonic and East European Studies, London, 1988, p. 157—173. Prezentare sintetică dar solid documentată și argumentată asupra personalității lui N. Iorga ca istoric și om politic.

VIII. VARIA

NĂSTUREL, PETRE Ș., *Koutsovlaque. Recherche e'tymologique*, în vol. *Études roumaines et aroumaines*, sous la redaction de Paul H. Stahl, Paris—Bucarest, 1990, p. 90—95. Originea termenului și diverse apelative cu sens peiorativ aplicate romanilor sud-dunăreni.

Naționalii vopros i mejnaționalnīe otnošenīa v SSSR: istorīa i sovremennost (Problema națională și relațiile interetnice în U.R.S.S. istorie și contemporaneitate), în „Voprosi Istorii”, 1989, nr. 5, p. 3—97. Materialele discuției organizate la 20—21 februarie 1989 de revista „Voprosi Istorii”, referiri și la Moldova.

Les Roumains Orientaux. România din Răsărit, sous la rédaction de Paul H. Stahl, Paris, 1987, 181 p. (Sociétés européennes, 7). Culegere de studii de caracter etnografic semnate de Eugen Lozovan, Evtimie Griza, Gheorghe Pavelescu, Ion Apostol, dintre care unele sint reeditări.

TURNOCK, DAVID, *City profile: Bucharest*, în „International Journal of Urban Policy & Planning”, 1990, vol. 7, p. 107—118. Scurtă istorie a Capitalei României, cu relevarea celor mai interesante aspecte de ordin arhitectonic și urbanistic; evidențierea rolului catastrofal al demolărilor sălbatice din perioada 1984—1989 ținând la anularea patrimoniului artistic al orașului.

TURNOCK, DAVID, *Romania: Ceaușescu's legacy*, în „Geography”, 1990, vol. 75, p. 260—263. O scurtă privire aruncată asupra „moștenirii” dezastruoase lăsate României de dictatura comunist-ceaușistă pe plan ecologic și economic.

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea

Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de în limbi de circulație internațională.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

— SERIA ARTĂ PLASTICĂ

— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART

—SÉRIE BEAUX-ARTS

— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.

Genealogia și demografia istorică.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea

Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.

Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715 — 1783).

Mărturii franceze privitoare la românii în epoca de la 1821.

Carte și societate în București la începutul epocii moderne.

Unele aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană .

Oamenii de știință și viața politică a României.

Convenții comerciale ale României cu statele din sud-estul european în ultimul sfert al secolului XIX.

Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial.

Tratative de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Reformă sau declin. A doua perioadă a studiilor sud-est europene în România

Cooperația românească interbelică dintre deziderat și realități.

I.C. Filitti : Pagini de juranț.

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

Utilizarea metodelor statistice în analiza asocierii între fenomenele istorice.

RM ISSO 567—630

43 356

S. C. „UNIVERSUL“ c. 3153

www.dacoromanica.ro

Lei 30